

Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ – Скопје

Филозофски факултет

Институт за специјална едукација и рехабилитација

Способност и степен на прилагодување кај семејствата на деца со дисхармоничен развој

-магистерска теза-

Кандидат:

Катерина Димова

Ментор:

Проф. д-р Горан Ајдински

Скопје, септември 2022

Содржина

Апстракт	4
ABSTRACT	5
Вовед.....	6
I Теоретски пртистап кон истражувањето.....	7
1.Поим на развојот.....	7
1.1 Развојната психологија како научна дисциплина.....	8
1.2 Фктори кои влијаат на растот.....	10
1.3 Фактори кои влијаат на развојот.....	11
1.4 Законитости во развојот.....	12
1.5 Критичен период за развојот.....	15
1.6 Catch-up.....	16
1.7 Развојна криза.....	17
1.8 Развојни отстапувања, тешкотии и нарушување на развојот.....	18
1.9. Што се подразбира под дисхармоничен развој?.....	19
1.10 Области на развој и очекувања за развој.....	19
1.11 Здравје и моторен развој.....	21
1.12 Социоемоционален развој.....	23
1.13 Пристап кон учење.....	25
1.14 Јазик и комуникација.....	27
1.15 Когнитивен развој.....	29
2. Семејството како систем и целина.....	31
2.1 Животни фази на семејството.....	34
А. Предбрачен стадиум.....	34
Б. Создавање на семејство со брак: Млада двојка.....	36
В. Семејство со мали деца.....	38
Г. Семејство со предшколско дете.....	40
2.2 Промена на еден дел од семејниот систем, промена на целото семејство.....	42
2.3 Семејниот системи со тек на време посложен и поорганизиран.....	44
2.4 Семејството е отворено, променливо, усмерено кон целта и адаптивно.....	44
2.5.Индивидуалната дисфункција е рефлексивна на активниот емоционален систем.....	44
3. Резилиентност.....	45
А. Увид.....	46
Б.Независност.....	47
В. Односи.....	49

Г.Иницијатива	51
Д.Креативност.....	53
Ѓ. Моралност.....	54
3.2 Карактеристика на резилентната личност :.....	55
3.3 Семејна резилентност.....	56
3.4 Системски пристап на резилентноста.....	58
3.5 Позитивно гледиште.....	61
3.6 Трансцедентност и духовност	62
3.7 Организациски образци.....	64
3.7.1 Флексибилност.....	65
3.7.2 Поврзаност	66
3.7.3 Комуникациски процеси	68
3. 8 Импликации и заклучоци.....	71
3.9 Концепт на семејната адаптивност	73
3.9.1 Еколошки и развојни контексти на семејната резилентност	73
1. <i>Предмет на истражувањето</i>	78
3. <i>Задачи на истражувањето</i>	79
4.Хипотези на истражувањето.....	79
6.Методи и техники и инструменти на истражувањето	80
6. Временска рамка на истражувањето.....	80
7.Популација и примерок.....	81
8.Статистичка обработка на податоците	81
9.Организација и тек на истражувањето.....	81
10.Очекувани резултати.....	82
III .Анализа на резултати	83
1.Анализа на примерок на испитаници.....	84
11.2 Обработка на податоци.....	93
IV. Дискусија.....	108
Прилог 1	118
Прилог 2.	121
БИБЛИОГРАФИЈА	Error! Bookmark not defined.

Апстракт

Дисхармоничниот развој е се почест предизвик кај децата и нивните семејства. Кога детето има специфични развојни нарушувања на ниво на две или повеќе области на ниво на говор и јазик, моторни вештини, емоции или интелигенција, а ниту едно од нарушувањата не е доволно распространето за да ја претставува главната дијагноза, станува збор за дисхармоничен развој или познато како F83. Велиме дека развојот е нехармоничен затоа што некои делови од развојот на детето значително се разликуваат во степенот на развој (напредок или заостанување), додека другите аспекти на развојот се приближни или типични очекувања за возраста.

Семејството е систем, систем отворен за промена, насочен кон целта со степен на прилагодливост. Семејството има ресурси внатре во себе за да се справи и со внатрешните и со надворешните стресови. Една од главните цели кога се работи со семејствата е да ги идентификуваме ресурсите и снагите во семејството, така што семејството ќе може да си помогне на себе.

Семејството како систем е компонента, или субсистем, на пошироката мрежа на системи, супрасистеми. Оттука за да го разбереме секое семејство, мораме да изучуваме како семејството е во релација со други пошироки социјални и културни контексти.

Клучни зборови: *дисхармоничен развој, системска психотерапија, семејство, систем*

ABSTRACT

Disharmonious development is an increasingly common challenge for children and their families.

When a child has specific developmental disorders at the level of two or more areas of development at the level of speech and language, motor skills, emotions or intelligence, and none of the disorders is widespread enough to represent the main diagnosis, we speak of disharmonious development also known as F83. We say that development is uneven because some parts of a child's development vary significantly in degree of development (advancement or delay), while other aspects of development are approximate or typical for the age.

The family is a system, a system open to change, goal-oriented with a degree of adaptability. The family has the resources within itself to cope with both internal and external stressors. One of the main goals when working with families is to identify the resources and strengths within the family so that the family can help itself.

The family as a system is a component, or subsystem, of a wider network of systems, suprasystems. Hence to understand any family, we must study how the family relates to other broader social and cultural contexts.

Key words: disharmonious development, systemic psychotherapy, family, system.

Вовед

Семејството како динамичен, социјален систем, ја гради својата рамнотежа во внатрешноста на системот, релациите и односот помеѓу членовите, субсистемите во семејството. Ова се фактори кои што влијаат на семејната релација во стресни услови, прилагодувајќи се на новата нормалност, вклучувајќи хронична болест или лице со пречки во развојот во нивното семејство. Семејството како темелен столб е чест предмет на истражување на бројни студии кои што го изучуваат и истражуваат од поединечен аспект функционирањето на секој член самостојно, но и во релација со семејниот систем.

Кризата и предизвиците се својствени на човечката состојба. Концептот на семејната адаптивност го проширува нашето разбирање на семејното функционирање и во тешки ситуации. Семејната адаптивност вклучува потенцијал за обновување, поправка како и раст на семејствата соочени со сериозни животни предизвици. Иако некои семејства се уништени од кризните настани, неконтролирани транзиции или постојани потешкотии, тоа што е фасцинантно е дека многу други се појавуваат како посилни, поинформирани, способни да ги сакаат и одгледуваат нивните деца соодветно. Семејно адаптивната ориентација вклучува суштинска промена ставајќи акцент од семејните дефицити до семејните предизвици, со убеденост во потенцијал својствен на семејните системи за обновување и позитивен раст надвор од неволјата. Со насочувачки интервенции за зајакнување на клучните процеси за издржливост, семејствата стануваат поинформирани за справување со кризите, управување на уништувачки транзиции, издржувајќи стресови и исполнување на идните предизвици. Иако некои семејства се повеќе ранливи или се соочуваат со повеќе тешкотии отколку други, сите се сметаат дека имаат потенцијал за стекнување адаптивност во соочување со нивните предизвици, импровизирајќи различни патишта. Настрана од копирањето, адаптацијата или компетентноста во справување со тешкотиите, процесите на резилентност овозможува трансформација и позитивен раст, кои може да се појават надвор од искуството на неволјата.

I Теоретски пристап кон истражувањето

1. Поим за развој

Развојот во најширока смисла на зборот се подразбира како промена на карактеристиките на организмот и однесувањето - и видот (филогенијата) и единката (онтогенеза). Филогенетскиот развој на човечкиот вид доведе до специјализација на органската основа за прилагодливо и флексибилно однесување. Најсовршените промени се случија во нервниот систем, особено кортексот, што доведе до можност за создавање и користење симболи, зачувување и пренесување на искуството на следните генерации. Цел на развојната психологија е да даде теоретски осврт за разбирање на човековиот развој и да го прикаже развојот од зачетокот до смртта. (Олга Мурцева-Шкарик 2009). Развојот на човекот е од големо и круцијално значење да се проучува поради можноста да го планираме и да создаваме услови за поттикнување повисок квалитет на развојното ниво. Општо е прифатено дека луѓето се раѓаат неоформени и рамноправни. Психичкиот развој може да се прикаже тематски и хронолошки. Тематскиот развој претставува издвоено проучување на различни развојни аспекти (како што е физички, интелектуален, емоционален, психосексуален) низ целиот животен циклус. Проучувањето кое е засновано на хронолошки ред на човекот му пристапува во целост и различните аспекти од развитокот ги проучува во различни возрастни периоди на едно лице. Психологијата на развојот на целиот животен циклус може да се подели на Психологија на детството и на адолесценцијата и Психологија на возрасните (Sanja Tatalović Vorkarić, 2013). Психологијата на детството и адолесценцијата го проучува развојот од зародувањето до завршувањето на адолесценцијата. Почнуваме со преднатален развиток кој се протега од зародувањето до раѓањето. Периодот од раѓањето до втората година од 18 до 24 месеци е период на доенче. Периодот на доенче започнува со периодот на новороденче, а тоа се првите две седмици од животот по раѓањето. На возраст од 2 до 5 или 6 години се протега периодот на рано детство или предучилишен период. Подготвувањето на децата за тргнување на училиште и период на средно детство или ран училишен период се протега од 6 до 10 или 11 години. (Олга Мурцева-Шкарик 2009). Текот на развојот најчесто се прикажува преку хронолошка периодизација и развојни стадиуми. Во секојдневнието степенот на развитокот го определуваме според возраста на единката. Очекуваме одредени поведенија да се појават во одредена возраст. На пример дете од една

година очекуваме да прооди, прозбори. Сите хронолошки периоди се произволни. Тоа е видливо особено кога за определување на развојните периоди се користат социолошки критериуми. Постојат индивидуални разлики во темпото со кое се влегува и излегува во возрастните периоди. Сметаме дека секое лице активно придонесува во сопствениот развој. Уште од новороденче поседува различни својства кои влијаат како родителите и другите ќе се однесуваат кон него. Развојот на човекот е сложен феномен. Заради поедноставување во проучувањето како и поголема прегледност, најчесто акцентот се става врз издвоени аспекти од развојот на личноста. Најчесто се издвојуваат физичкиот, емоционален и социјален, сознаен аспект. Развојната психологија на целиот животен циклус отвори нови проблеми, меѓу кои се: проучување на способноста на зрелите луѓе да им се приспособат на бројните современи бурни општествени, професионални и други животни промени, како и способностите за учење и ресоцијализација (Univerzitet Singidunum, Beograd Univerzitet Sigmund Frojd, Beč). Во 21 век развојната психологија прерасна во наука за развојот во чија основа стои теоријата на динамични системи. Станува збор за спој меѓу основните и применети науки за развојот. Човечкиот развој е процес условен од сложени интеракции и интеграции во различни обединети нивоа на организација на животот. Развојот на поединецот е систем на обединети варијабилни кои произлегуваат повеќе од нивоа на организација. Се прави и деконструкција на развојната психологија со цел да се продлабочат и поврзат досегашните сознанија.

1.1 Развојната психологија како научна дисциплина

Детето е центарот околу кој најчесто се врте интересот на развојната психологија како научна дисциплина. Детството денес е издвоено како посебен развоен период во животниот циклус на човекот.

Проучувајќи го развојот на човечката индивидуа, можеме да видиме дека не постои единствен процес на развој, туку се состои од повеќе поединечни процеси кои што се меѓусебно поврзани и испреплетени. Најчесто наидуваме на модел на пет насоки на развој (doc. dr. sc. Sanja Tatalović Vorkarić. 2013):

- **ФИЗИЧКИ РАЗВОЈ** - развој на ткива и органи кои овозможуваат соодветно и адекватно функционирање.

- ПСИХОМОТОРЕН РАЗВОЈ – го претставува развојот од аспект на однесување каде го проучува развојот на сложените форми на однесување, врз основа на примарното вродени рефлексии;
- КОГНИТИВЕН РАЗВОЈ - опфаќа развој на способност за познавање на надворешниот свет, согледување на врската помеѓу предметите и појавите и способноста за решавање проблеми;
- ЕМОЦИОНАЛЕН РАЗВОЈ – го опфаќа развојот на детето поврзан со можноста за емоционална комуникација (изразување, контрола на емоционалното искуство);
- СОЦИЈАЛЕН РАЗВОЈ - е развој поврзан со развојот на детето способност за разбирање на социјалните односи и соодветно психосоцијални функционирање.

Постојат разлики во одредувањето на развојните периоди, кои ги препознаваме преку различни теоретски концепти (Quartz, 2002):

- Пренатален период-до раѓање (околу 266 дена)
- Новороденче - две недели по раѓањето
- Доенче 1-ва година
- Рано детство - 1-3 години
- Предучилишна возраст-од 3 до 6 години
- Детска училишна возраст- од 7 до 12/13 години
- Пубертет од 12 до 15 години
- Адолесценција од 15-18 / 20 год.
- Зрел возрасен од 20 - 50/60 год.
- Претстаречка возраст-од 50/60 - 67 г
- Старост- од 70 до крајот на животот

С. Николиќ (1988) укажува на развојните периоди според Дише (1971) што е многу поприфатливо, затоа што поголем е фокусот на развојните периоди на детето.

1. Примарно детство

а) возраста на новороденчето до 3 недели;

б) возраста на доенчето до 15 месеци.;

2. Секундарно детство

а) дете до 3 години;

б) предучилишен период од 3-6 години;

в) училишен период од 6 до 12 години.

3. Адолесценција од 12-22 години

1.2 Фактори кои влијаат на растот

Растењето е резултат на меѓусебното влијание на генетските, ендокрини, нутритивни како и фактори кои влијаат од надворешната средина, при што тоа влијае на клеточната делба и функционалната диференцијација. Мораме да имаме во предвид дека соодветна надворешна средина и соодветна развојна стимулација може поволно да влијае на растењето: сон, исхрана, добро социјално-економски услови. Постојат развојни фази кои што потребно е да се појават во одредени временски интервали за да зборуваме за здрав раст и развој, доколку не се појават и се препуштат, тогаш зборуваме за дисхармоничност.

Најчести фактори кои влијаат на растот:

- Генетски. Генетските фактори на растот влијаат како на брзината на созревање така и на крајното ниво на раст и развој.
- Пол. Кога зборуваме за полот, науката кажува разлика помеѓу полот се забележува уште при раѓање, така што момчињата се нешто подолги, со поголема телесна тежина и обем на главата за разлика од девојчињата.
- Исхрана. Недоволната исхрана го запира растот. Доколку станува збор за хронична неухранетост која што траела со години или во текот на целиот развоен период, го спречува остварувањето на генетскиот одреден потенцијал на раст.
- Хормони. Во крвта на фетусот, уште во 12 та гестациска недела може да се покажат хормонот за раст, тироидните хормони и инсулинот. Оние деца кои што имаат дефицитарен број на хормон на раст или со конгенитална хипотиреоза на раѓање се значително пократки од новороденчињата без никаков проблем.

- Болест. Кај хроничните болести во детскиот период, особено кај оние кои детето го врзуваат за постела еден месец или повеќе денови, посоти несомнена забавеност во растот, која по заздравувањето со соодветна развојна стимулација има можност да се надополни. Ова забрзување во растот по заздравување во стручната литература се нарекува catch-up раст (Guralnick MJ, editors. The effectiveness od early intervention. Baltimore: Brokes; 1997)
Неонаталниот раст може да биде афициран и од метаболичко заболување на коските кај предвремено родените, веројатно како резултат на недостаток на витамин Д.
- Психолошко нарушување. Тешките и повторувачки психички стресови, неповолните услови за живеење во семејството кои се дестабилизираат поради алкохолизам, зависност, емоционална депривација, може да влијаат на отстапувањето во развојот. Тоа е т.н. психосоцијален или депривационен низок раст. Раната детекција на овие фактори и отстапување, сместување на детето во ена емоционално безбедна и топла средина, овозможува одлична прогноза за надоместување на растот и развојот. (Guralnick MJ, editors. The effectiveness od early intervention. Baltimore: Brokes; 1997)
- Општествено економска состојба. Според одредени истражувања економската состојба на семејството има големо влијание во здрав раст и развој на едно дете. Исхраната, редовноста во земањето на оброците, добра хигиена на сон, физичка активност и воопшто организацијата на животот на семејството.

1.3 Фактори кои влијаат на развојот

Развојната проценка, раната дијагностика и интервенција, индивидуално следење на растот и развојот на секое дете е доста значајна тема кога зборуваме за ран и предучилишен здрав раст и развој. Развојот на децата е најинтензивен во првите години од животот, но исто така е многу познато дека секое дете своите развојни задачи ги исполнува индивидуално само за себе, па има разлика во време, начин од едно до друго дете, преминувајќи од една во друга развојна фаза. На пример, некои деца во првата година и пол имаат побогат вокабулар, се случува да некое од децата започнува да оди на 10-11 месеци, а некои деца се сеуште во фазата на лазење. Она што е важно и значајно за секој родител, како и воспитувач во градинка, е веднаш штом се забележи некое

отстапување и веќе подолг временски период има неисполнување на задачите од развојната мапа, да се алармира и да се процени секој сегмент од развојот на детето. Се поставуваат главните темели и фактори кои што влијаат на онтогенетскиот развој:

- Генетскиот план и наследувањето;
- Средината- од големо значење е социјалната средина, одредена општествена и културна рамка во која се одвива развојот, и
- Активноста на поединецот.

Три главни фактори кои од почетокот на животот го одбележуваат развојот и начинот на оформување на единката и на индивидуалните карактеристики на развојот.

Значајно е да се напомени дека ниту еден од овие фактори засебно, изолирано од другите не може да го комплетира развојот. Науката докажува дека овие три фактори се дополнуваат и испреплетуваат и дека подеднакво се важни за успешен развој, што не значи дека секогаш во иста мера придонесуваат за истиот.

1.4 Законитости во развојот

Познато е дека во моментот на раѓање, нервниот систем, како и некои други системи не го завршиле својот развој. Во процесот на созревање на моториката и психичкиот развој на човекот важна улога игра созревањето на нервниот систем.

Постојат неколку основни, темелни правци во созревањето на нервниот систем:

- Двонасочна поврзаност меѓу физичкиот и психичкиот развој;
- Константност на развојниот ред;
- Интермитентност во развојот;
- Алтернативност во развојот;
- Цефалокаудален правец во развојот;
- Проксимодистален правец во развојот;
- Принцип на диференцијација и интеграција;

- Принцип на стадијалност;
- Тенденција од општ кон специфичен начин на реагирање;
- Тенденција кон премин на користење на големите мускули кон користење на малите мускули;
- Премин од обострано користење на органите кон еднострано користење;
- Тенденција кон се поголема економичност на мускулниот напор;

Двонасочна поврзаност помеѓу физичкиот и психичкиот развој е првата алка од правците на созревањето на нервен систем. Напредувањето во развојот на психичките функции и однесувањето на детето зависат од биолошката организација, но доколку потенцијалите за психичкиот развој и учење се органски одредени, самото учење зависи од социјалната средина и активностите на поединецот. Психичкиот развој и социјалната интеракција повратно дејствуваат на функционирањето на организмот, па дури и на некој негови анатомски обележја. Авторите кои го нагласуваат значењето на ова правилност укажуваат дека постои „нужно единство помеѓу воспитувањето и негата на малото дете,, (Child Trends Data Bank.) Одредени функции или одредени однесувања кај сите деца се развиваат по ист, непроменлив редослед. Овој закон на коснтантност во развојот се појавува во сите возрасти. Во продолжение неколку примери за појава на намерни, волни движења кај сите деца што имаат ист редослед:

- Во четврта недела потребно е детето да има воспоставено контрола на движење на очите и следење на предметите
- Во шеснаесетата недела потребно е детето да има усвоено поткревање и држење на главата
- Во дваесет и осмата недела потребно е да фаќа предмети и манипулира со нив.
- Во четиресеттата недела детето треба да има воспоставено контрола на движење на трупот, седење, лазење
- Во пеесет и втората недела детето потребно е да воспостави контрола на ноезе, стоење и самостојно одење.

Може да се забележи дека има предодредено време која задача кога се усвојува, она што е знајачно дека временскиот период може да има промени и да постојат индивидуални

разлики, но непроменливо е редоследот на усвојување на задачите. (Johnson Ed. Adoption an the effect of children development).

Кога зборуваме за појавите во развојот на различни однесувања тука е законот за интермитентност. Оваа појава покажува дека одреден облик на однесување не е совладан и зацврстен при неговото прво појавување, односно однесувањето се појавува и исчезнува. Од друга страна ја имаме алтернативноста која што означува појава на наизменично напредување во развојот на поделни функции. Едно дете може да ги исполнува развојните задачи во доменот на говорот но да во исто време да стангира во усовршувањето на одењето. Она што го овозможува алтернативноста е да се разгледуваат и да се следат севкупните можности на детето за да се стекне вистинска, целосна слика за неговиот развој.

Цефалокаудален правец на развојот се манифестира во правилноста по која развојот на осетливост, подвижност, координација на движењата напредува движејќи се од главата кон нозете. Проксимален правец е дека развојот тече од деловите кои што се поблиску до рбетниот столб кон деловите кои што се пооддалечени-дисталните делови на телото.

Принципот на диференцијација и интеграција доаѓа во израз во текот на подолг временски период од животот во различни области на однесувањето. После раѓањето голем дел од функциите покажуваат тенденција од општ кон специфичен начин на реагирање, новороденчето прво реагира со целиот организам, подоцна на одредена дразба одговорот е специфичен. Кај други процеси и субдомени развојот тече по пат на интеграција, најпрво имаме изговарање на гласови, подоцна е збор и реченица. Значаен е и принципот на стадијалност. Тоа значи дека развојот на детето поминува низ квалитетно различни развојни фази. Како се зголемуваат и се појавуваат повисоките фази, реакциите на детето се зголемуваат. Од најрана возраст детето е активен креатор на сопствениот развој, во изборот на активностите тоа е селективно. Од сите можни влијанија од средината тоа е приемливо само за некои од нив, односно за оние кои одаат во прилог на неговите развојни и лични потреби. Доколку родителот, едукаторот, адекватно ја опсервира активноста на детето која само ја започнало, тогаш со неговото складно, ненаметливо однесување ќе може да го стимулира и збогатува искуството на детето, со самото тоа резултатот е поттикнување на развојот.

1.5 Критичен период за развојот

Кога зборуваме за критичниот период мислиме на оној распон и јаз помеѓу времето во кое мора да дојде до меѓусебно влијание на наследните структури и стимулација од средината. Ако соодветните импулси и стимулација заостанат тогаш резултатот е значително намалување на биолошката основа. Ако детето во време на критичните периоди е изложено на соодветната стимулација ќе дојде до развој на очекуваното однесување или пак во најмала мера неговата појава ќе биде олесната. Но сеуште постојат полемики околу времетраењето на критичните периоди и врз кои функции точно влијаат. Во случај кога во критичниот период нема соодветна стимулација, нема да дојде до целосно изостанување на развојот и појавата на одредена функција, туку таа ќе се појави со многу помал потенцијал. Еден од фактите кои ја потврдуваат теоријата на критичниот период е примерот на превземање на функцијата на едната од другата хемисфера, т.е. доколку во време на инфалтивниот период дојде до оштетување на левата хемисфера, десната често превзема некои од нејзините функции, како што е говорот, но во случаи кога левата хемисфера е оштетанка откако претходно веќе се појавил говорот, можно е личноста никогаш повеќе да не биде способна за нормален флуентен говор, пред се поради изминување на критичниот период. Смењето кај луѓето-фино движење, исто така се смета дека е резултат на критичен период. Насмевката често на почетокот се појавува спонтано на возраст околу 5 до 14 недели по раѓањето, допир, пискав глас често предизвикува смење кај дете на возраст од 9-10 недели, околу 20 недела почнуваат да се јавуваат различни модели на насмевка, но во овој период предизвикана само од познати лица, што посочува дека децата го губат осетот кон стимулации кои претходно кај нив предизвикувале смење. Критичниот период за смење е забележан кај слепи бебиња, при што иницијално тие се смеат на многу од наведените невизуелни стимулации, како и кај децата кои имаат нормален вид, но таквото однесување прекинува доколку тие не се постојано стимулирани преку зборување и допирање. Овие примери илустрираат четири од есенцијалните елементи на критичните периоди. Првиот, за да бидат средински стимулации ефективни, организмот мора да има постигнато стадиум на подготвеност, вториот има одреден временски период, може да има повеќе критични периоди за дадено однесување, но секое однесување има одреден период кога стимулацијата е оптимална и доколку стимулацијата не е присутна во тој период, можноста за развој може да биде изгубена засекогаш. Третиот елемент, ефектите од

стимулациите за време на критичниот период оставаат трајни траги и впечатоци и последниот елемент посочува дека за секое човечко однесување постојат критични периоди.

Постојат повеќе периоди кои ги објаснуваат критичните периоди. Knudsen наведува дека критичните периоди го рефлектираат човековото однесување бидејќи тие се физиолошки вградени во круговите на нервниот систем, посочувајќи и дека структурата на нервниот систем се подобрува со доживотните средински искуства. (National Law Center on Homelessness and Poverty). Терминот подготвеност често пати заедно се применува со терминот критичен период и понекогаш дефиниран како период на оптимална подготвеност за развој на ново однесување, што би значело дека критичниот период претставува последна форма на подготвеност. Подготвеноста всушност претставува дека личноста има достигнато одредена точка во континуиран процес, која му овозможува одредена активност да ја реализира со минимални неопходни карактеристики, поточно, лицето има постигнато одредени физички карактеристики и одредено ниво на раст, а неговиот нервен систем е подготвен за совладување на нови моторни вештини. За да биде подготвеноста целосна, покрај надворешните стимулации, неопходни се и внатрешни стимулации, т.е. мотивација на детето, тоа мора да сака да ја реализира дадената активност. Bruner, пак смета дека детето е секогаш подготвено да научи ново однесување, а клучно е откривањето на вистинската стимулација во дадениот момент. (Bruner J. The process of education. Cambridge, MA: Harvard University Press; 1976).

1.6 Catch-up

Стимулацијата и депривацијата може да имаат различни ефекти врз многу аспекти на човековиот развој. Во зависност од бројот на варијаблите многу од ефектите може да се разликуваат една од друга ситуација: одредена потешка депривација кај одредено лице може да резултира со постојано бихејвиорално нарушување, додека пак кај друго лице може да манифестира само повремени ефекти, се дефинира како феномен на Catch up, што означува враќање на инхерентната растечка траекторија по отстранување од тој пат. Овој необјаснив феномен настанува како одговор на потешка депривација или лош третман, а е евидентиран како способност на лицето да стекне ново однесување или да го зголеми физичкиот раст, многу побрзо отколку нормална ситуација. Направените истражувања

посочуваат дека малата родилна тежина е фактор кој ја намалува веројатноста за појава на Catch up феноменот подоцна во детството. Ефективноста на catch up феноменот зависи од тежината, должината и времето на депривација, и покрај честите значителни оправдувања со овој феномен, сепак лицето нема да ги запознае своите реални генетски потенцијали, како резултат на времето поминато од времето на депривација до оздравување (26,27).

1.7 Развојна криза

Развојната криза се јавува во моментот на „социјален преод“ кога рамнотежата е нарушена поради појава на нови потреби и реорганизација на мотивационата сфера на личноста. Ниеден психички или социјално-психолошки настан, во кој начесто доаѓа до развојна криза (премин од една развојна сфера во друга, поаѓање на училиште, почеток на полова зрелост, стапување во брак), не може да биде потполно сфатен ако не се доведе во врска со:

-хоризонтална возраст на личноста

-нијзина групна припадност

-времето на збиднување на тој настан-културно-историска варијабла. (28-29)

Виготски (28 29) посебно ги издвојува развојните кризи на :

- Новороденчето- преоред период од утерин кон надворешен, индивидуален живот)
- Прва година (преод на исправен од и почеток на говор)
- Трета година (појава на психичко јас и тенденција кон самостојност и нови односи на возрасните)
- Седма година (појава на социјална јас, воопштување на искуствата на комуникација со возрасните и нивните улоги, појава на самооценување)
- Тринаесеттата година (полно созревање и преод од непосредно набљудување кон размислување и дедукција). Ериксон смета дека развојните кризи се јавуваат на преод од еден во друг стадиум во развојот, а особено во периодот на адолесценцијата.

1.8 Развојни отстапувања, тешкотии и нарушување на развојот

Развојот на повеќето способности на рана возраст се одвива во одреден редослед и по одредени развојни фази, зависно од возраста се развиваат одредени способности, што има можност значително да се разликуваат од дете до дете. Има нормални варијации во ритамот, редоследот, форми на развој, но некои големи отстапувања од очекуваното достигнување, земајќи во со оглед на возраста на детето и социо-културната средина во која детето расте, може да биде знак нарушувања во развојот. Развојот класично се опишува со термините „нормален“, „просечен“ и „незадоволително“ . Нормален развој е типичен, вообичаен, очекуван за возраст и без абнормалности. Најчести термини кои се користат за да се опише развојот на децата што отстапува од очекуваното се „бавен развој“, „заостанување во психомоторниот развој“, психомоторна ретардација „и други. Овие термини се користат кога станува збор за деца под пет години. Со оглед на недоволната прецизност на овие термини, поправилно е да се опише кои способности и во кој домен на развојот (когнитивни, емоционална, комуникациска, сензорно-моторна) детето не ги исполнува развојните задачи, а за кои се очекува со оглед на возрасната фаза, под услов детето да има соодветни можности и поддршка за развој на овие способности. Терминот „нарушување“ треба да се користи доколку детето покажува симптоми и знаци при тоа да ги исполнуваат дијагностичките критериуми дефинирани со Меѓународната класификација болести-МКБ 10. Доколку детето отстапува во развојот од очекуваната возраст, кај некои симптоми и знаци кои не се толку изразени за да го задоволат дијагностичарот критериуми за нарушување, се користат термините „развојни потешкотии“ или „развојни попречености“.

Дисхармоничен развој или дијагноза на F83 претставува доцнење или отскокнување во развојот на одредени области на детето (психомоторни, говор, емоции, интелигенција), додека другите области се типични или приближни за возраста на детето.

Пластично објаснето со пример, можеме да кажеме дека дисхармоничен развој е доцнење во моторниот развој и сетилната поврзаност, додека другите функции се типични за возраста на детето.

Во повеќето случаи, кога е во прашање оваа дијагноза, се работи за една или две развојни области кои отстапуваат од типичното.

1.9. Што се подразбира под дисхармоничен развој?

Под дијагнозата на F83, може да се најдат различни нарушувања на говорот, АДХД, АДД, дисграфија, дисфазија, дислексија, развојна дислалија, развојна диспраксија, интелектуална инхибиција, селективен мутизам, развојни дијагнози.

Тоа значи дека под оваа дијагноза може да се спроведат различни нарушувања кои се последица на нарушувања во развојот на психомоторните вештини, говорната област, когнитивната област, емоциите или интелектот.

Детето со бавен развој се развива побавно од очекуваното и затоа доцни во однос на децата на негова возраст. Постои можност децата со бавен развој да го „компензираат“ доцнењето во развојот и да ги стигнат децата на нивна возраст, но за тоа е неопходно развојот да се одвива со побрзо темпо од нормалното за даден период.

1.10 Области на развој и очекувања за развој

Во развојната психологија постои долга традиција и практика на стандардизирање на развојот на детето. Повеќето и најдолго користени норми за проценка на „нормалниот тек на развој“ се нормите кои се поставени од Арнолд Гезел уште во 1925 година (13). Тие биле создадени врз основа на истражување за раниот развој на децата од повисоките социоекономски слоеви и исклучиво со деца од бела раса. Во основа, тоа е педоцентричен пристап кој го гледа развојот на детето како резултат на биолошки или наследни карактеристики кои постојат во самото дете, не земајќи го предвид влијанието на еколошките, социокултурните влијанија. Модерниот пристап, кој се негува во нашата средина, и која на развојот гледа како на феномен што се јавува во одредена контекст и кој е резултат на односот помеѓу детето и контекстот, наместо нормите што ги опишува развојните очекувања на крајот од одредени фази од развојот.(14) . Развој на најрелевантните способности кај детето треба да се формира во текот на раниот развој зависи од квалитетот на средината во која се развива детето. Практичната последица на овој пристап е да се запрашаме, во случај детето да не се развива одредена способност до некоја возраст, каков стимул недостига во средината во која детето е живее, а не што му е на детето.

Иако детето е целосно битие и развојот на детето е единствен феномен, развојните очекувања се опишани одделно во четири области (домени) на развој:

- а) интелектуални
- б) социјален и емоционален развој,
- в) развој на комуникација, говор и писменост и
- д) сензорен и моторен развој.

Проценка на очекувањата за развој по области не е оправдано само од дидактички и практични причини, со цел да се олесни проценката на развојот, има и своја невробиолошка основа. Функционирање на секоја од овие четири области се заснова на различни функционални структури на мозокот кои се блиску една до друга поврзани со нервни кола и интегрирани во функционална целина. Во рамките на таа целина секоја област има свои специфики и во однос на структурата и во однос на начините и темпо на развој (15).

Децата се развиваат холистички. Не постојат приоритетни домени во детскиот развој. Почитувајќи го холистичкиот пристап во воспитно-образовниот процес и избегнувајќи ја тенденцијата да се фаворизираат одредени домени во развојот на детската личност, во изготвувањето на стандардите за ран детски развој во Р. Северна Македонија, внимание се посветува на следниве домени:

- Физичко здравје и моторен развој;
- Социоемоционален развој;
- Развој на пристап кон учење;
- Развој на јазикот, описменување и комуникација;
- Когнитивен развој и стекнување на општи знаења.

Развојот кај децата се остварува комплементарно, преку поврзани развојни домени, така што кога имаме прогрес кај детето во еден домен има силно влијание врз развојот и прогресот кој го прави детето во друг развоен домен. Комплементарната поврзаност и меѓусебна условеност на сите домени го наложува холистичкиот, како единствен пристап во развојот на стандардите за рано учење и развој. Индивидуалната развојна мапа е преглед на основните пресвртници во менталниот и физичкиот развој на детето од раѓање до седумгодишна возраст. Ги опишува карактеристичните промени и можните отстапувања на

разбирлив и едноставен начин. Детектирањето на отстапувања го прават и педијатрите, воспитувачите во градинка, па потоа даваат насоки да се направи развојна проценка од страна на стручно лице. Постојат мапи кои што се наменети и за родители со цел само-проценка и забележување на текот на развојот на своето дете, а секако тоа е основа за ориентација и следење на развојот на детето, како и организирање на неговите активности.

Стандардите се очекувања за она што децата треба да го знаат и можат да го направат на одредена возраст. Секое очекување е неразделно поврзано со возраста. Стандардите за рано учење и развој во Р.Македонија се однесуваат на возрастниот интервал од 0-6 години (или од 0-72 месеци), поделени во следниве возрастни групи:

- 0-2 години (0-6 месеци, 6-18 месеци и 18-24 месеци);
- 2-3 години (24-36 месеци);
- 3-4 години (36-48 месеци);
- 4-6 години (48-60 месеци, 60 -72 месеци).

Поделбата на возрастните групи е детерминирана од законската регулатива, врз основа на која се организира работата на детските градинки и поделбата на децата во групи.

1.11 Здравје и моторен развој

Клучни фактори во процесот на растењето и развојот, се здравјето и добросостојбата. Кога зборуваме за раст и развој кај деца, кажуваме дека е паралелен и комплементарен процес. Но, сепак, растот се однесува на зголемување на тежината и висината, како и промена на големината на телото. Наспроти тоа, развојот се однесува на промените што настануваат во степенот на комплексноста во извршување на одредени функции и стекнување на одредени вештини, каде што постепено се оди од поедноставни до посложени промени во учењето и совладувањето нови вештини во движење на телото, во одржување на рамнотежата, во воспоставување контрола на движењето. (Nacionalna programa za razvoj na obrazovaniето vo R. Makedonija,, Ministerstvo za obrazovanie i nauka na RM)

Моторниот развој кај децата се одвива врз основа на три и принципи:

- Цефало-каудален принцип – контролата врз мускулите започнува од горните делови на телото кон долните (бебето прво започнува да ги контролира мускулите коишто ја

одржуваат рамнотежата на главата, додека контролата на мускулите, кои учествуваат во одењето, се воспоставува најдоцна);

- Проксимо-дистален принцип – контролата на мускулите започнува кај оние мускули кои се поблиску до централните порции на телото (контролата на мускулите коишто го вртат вратот и главата севоспоставува порано, во однос на мускулите со кои детето фаќа и собира одредени предмети);

- Принцип на прогресивно усовршување на финиот и грубиот моторен развој, почнувајќи од поедноставни кон покомплексни движења. (Chazen-Cohen. R, Jerald. Jand Stark DR, (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children, Zero to three 22(I) 4-12) Развојниот процес кај децата, во рамките на доменот „Физичко здравје и моторен развој“, се одвива преку следните субдомени:

I. СУБДОМЕН - Груб моторен развој со кој децата се движат во просторот и воспоставуваат контрола на рамнотежата и координацијата на делови од телото при одење, трчање, скокање, качување по скали. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди: (Early learning standards for children entering kindergarten in the District of Columbia: Building a strong foundation for School Success and Life long learning)

Стандард 1: Детето може да ја одржува рамнотежата на телото;

Стандард 2: Детето може да ги контролира деловите од телото;

Стандард 3: Детето може да се движи координирано, со цел;

Стандард 4: Детето е свесно за своето тело во однос на постоење други подвижни и неподвижни објекти.

II. СУБДОМЕН - Фин моторен развој со кој децата постепено стекнуваат вештини како да ги користат дланките и прстите во изведување на попрецизни моторни активности (фаќање, пишување, закопчување, отворање, затворање, сечење). Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:

Стандард 1: Детето може да воспостави контрола на движењата на дланките и прстите;

Стандард 2: Детето може да ракува со играчки и разни предмети за општа употреба.

III. СУБДОМЕН - Здраво и безбедно однесување со кое децата започнуваат да разбираат како дневните активности и безбедните практики влијаат врз целокупното здравје. Во овој субдомен се разгледуваат следните стандарди:

Стандард 1: Детето презема активности поврзани со лична нега и хигиена;

Стандард 2: Детето може да препознае штетни и опасни ситуации.

IV. СУБДОМЕН - Сензомоторен развој со кој децата го запознаваат светот околу нив, при што клучен аспект на овој субдомен е воспоставување на координација очи-раце, преку следниот стандард:

Стандард 1: Детето може да ги користи своите сетила (вид, слух, допир, мирис, вкус) за регулирање на движењето

1.12 Социоемоционален развој

Социјалниот и емоционалниот развој кај детето игра значајна улога во сегашното и идното социјално функционирање на индивидуата. Социоемоционалните развојни етапи, во текот на детскиот развој, потешко се идентификуваат во однос на етапите од физичкиот и моторниот развој. Знаците на одредени развојни етапи се потешко препознатливи и не се така јасно дефинирани, како во доменот на физичкото здравје и моторниот развој. Овој домен се однесува на стекнување и учење вештини, коишто ја зголемуваат самосвесноста и самоконтролата. Истражувањата укажуваат дека стекнатите социјални вештини и емоционалниот развој се важен дел од подготвеноста на детето за училиште.

Голем број автори на публикации од областа на раниот детски развој го потенцираат значењето на воспоставување социоемоционална компетентност во најраните години од животот, како основа за севкупниот понатамошен развој на индивидуата.

(Chazen-Cohen. R, Jerald. Jand Stark DR, (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children ,Zero to three 22(I) 4-12)

Безбедната околина и позитивната интеракција со возрасните во текот на првите години од животот на доенчето и малото дете, игра значајна улога во промоција на здрав социоемоционален развој.

Карактеристиките на овој домен на развој укажуваат на тесна поврзаност помеѓу социјалната и емоционалната компонента. Двата субдомена се наоѓаат во комплементарен однос и тие меѓусебно се дополнуваат. Успешните социјални контакти овозможуваат развивање на позитивна слика за себе кај детето, но во исто време и развивање на емоционалните вештини за самоконтрола.

Позитивните развојни компоненти на овој домен го карактеризираат детето со способност да го контролира своето однесување, да научи да практикува вештини за интеракција со другите лица, вклучувајќи ги и врсниците, како и воспоставување и одржување на позитивни односи со околината.

Емоционалната компонента, во рамките на овој домен, го поттикнува детето на самодоверба и доверба кон другите. По природа луѓето се социјални суштества. Низ сите фази на животот тие воспоставуваат интеракциски односи со други луѓе. Да се научи како да се биде и да се живее околу другите, е есенцијално за секој човек. Децата го конструираат сопственото знаење за светот околу нив, преку социјални интеракции. Здравите деца во сите култури воспоставуваат врска со возрасните уште од најмала возраст. За многу семејства и културни заедници, концептот да се биде 'добро образуван', го вклучува и социјалниот и емоционалниот развој, како клучно за сето понатамошно учење коешто следи во животот”.

Правилниот социоемоционален развој на секое дете е значително поврзан со понатамошниот успех во животот и во училиштето. Децата од најрана возраст воспоставуваат социјални контакти со родителите, со воспитувачите, со врсниците и со други возрасни лица. Квалитетот на овие социјални односи го поттикнува правилниот социоемоционален развој на децата. Во текот на социоемоционалниот развој, децата ги учат вредностите и видовите на однесувања кои се прифатливи за заедницата во којашто растат и се развиваат. Позитивните социјални односи се формираат главно кога децата развиваат адаптивно социјално однесување, кога го разбираат значењето на различните видови однесувања, кога се способни да се адаптираат во различни социјални средини и кога активно учествуваат во групни активности.

Во рамките на доменот социоемоционален развој се издвојуваат два субдомена со следните стандарди:

I. СУБДОМЕН - Социјален развој со кој детето воспоставува интеракција со социјалната средина и личностите коишто го опкружуваат:

- Детето може да прави разлика помеѓу познати и непознати возрасни лица;
- Детето може да развие социјални вештини во интеракција со други деца;
- Детето може да развие социјални вештини во интеракција со возрасни;
- Детето може да ги забележи и да ги почитува сличностите и разликите кај луѓето.

II. СУБДОМЕН - Емоционален развој со кој детето ја развива перцепцијата за себе и своите емоции:

- Детето го развива поимот за себе;
- Детето може да ги препознае и соодветно да ги изразува своите емоциите;
- Детето се гордее со своите постигнувањата и верува во своите способности;
- Детето може да ги контролира сопствените чувства.

1.13 Пристап кон учење

Раното детство е период кога децата учат како да учат и тие пристапуваат кон овој дел од учењето на различни начини. Пристапот кон учењето претставува основа за преостанатите домени во процесот на раното учење и развојот на децата. Овој домен се однесува на тоа како децата учат, а не на тоа што децата учат. Малите деца, по својата природа, се љубопитни и сакаат да истражуваат.

Добро осмислен амбиент кој што ја поттикнува иницијативноста, љубопитноста и интересот кон учењето се клучните фактори кои го унапредуваат пристапот кон учењето на малите деца. Во тоа, секако, клучна улога имаат професионалците вклучени во воспитно-образовните процеси во текот на раното детство. Создавањето позитивен амбиент за учење ги стимулира децата да истражуваат, да решаваат проблеми, да покажуваат висок степен на иницијативност, да се поттикнува нивната љубопитност и да се охрабруваат да поставуваат прашања. Во таков амбиент, децата развиваат позитивен пристап кон учењето кој е потребен за понатамошен успех во училиштето, но и за процесот на активно учење во текот на целиот живот. Пристапот кон учењето се однесува на навиките, диспозициите и стилите на учење кои укажуваат на различните начини на кои детето секојдневно се внесува во процесот на учење. Поконкретно, пристапот кон учењето се однесува на детската

љубопитност и интерес, на неговата иницијативност, на упорноста и посветеноста, на креативноста и на инвентивноста, како и на способноста за рефлексивност и интерпретација. Овој домен не се однесува на способностите и вештините коишто децата ги поседуваат, туку како тие се ориентираат и насочуваат себе си кон процесот на учење. „Децата учат и се изразуваат на различни начини. Различните начини на кои тие учат, не се и не треба да се разберат како дефицит. (Department for Education and Employment (2000): Curriculum guidance for the foundation stage, 2000, London;). Во воспитнообразовниот процес многу често се форсира медиокритетскиот пристап. Се очекува од секое дете, без разлика на индивидуалните способности, со исто темпо, на идентичен начин и со успех да ги усвои предвидените програмски содржини. Претходните искуства на детето се многу значајни. Начините на кои децата го изразуваат својот пристап кон учењето зависи и од нивниот темперамент, но и од животниот контекст на секое дете посебно. Во воспитнообразовниот процес треба да се почитуваат социокултурните специфичности на средината од која потекнува секое дете.

Семејството, пошироката средина, градинката, училиштето и сите оние што непосредно имаат некаква врска со раниот детски развој и учење, укажуваат на значењето и важноста на овој домен во понатамошниот развој на секоја личност. Љубопитноста кај децата, нивните интереси, иницијативноста, упорноста, инвентивноста и креативноста се особини на детската личност кои се развиваат во рамките на останатите домени од развојот на детската личност. Укажувањето на посебното значење на секоја од гореспомнатите особини и нејзиното понатамошно негување и поттикнување во секојдневниот живот, особено во воспитно-образовниот процес, е од непроценливо значење за успешниот старт за поаѓање на училиште, но и за понатамошниот живот на детето воопшто. На секое дете треба да му се овозможи стекнување искуства низ процесот на учење кои соодветствуваат на неговите единствени потреби и можности. Секое дете е индивидуа сама за себе. Тоа има единствени, само за него, својствени потенцијали коишто треба да се поттикнат и да се негуваат. Детскиот пристап кон учењето се однесува и на мотивацијата, однесувањето и когнитивните стилови коишто децата ги демонстрираат кога учат нешто ново и секогаш во различни ситуации. Децата треба да бидат мотивирани да го користат претходно стекнатите знаења и вештини. Тие треба да се оспособат и за доживотно учење. Развивањето и негувањето на овој домен остава белег на понатамошниот живот на секое дете.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот пристап кон учењето се:

- љубопитност и интерес;
- иницијативност;
- упорност и посветеност;
- креативност и инвентивност;
- рефлексивност и интерпретација.

Развојниот процес кај децата во рамките на доменот - пристап кон учењето се одвива во 2 субдомена:

I. СУБДОМЕН - Љубопитност и иницијативност со следните стандарди:

- Детето може да научи нови работи и да стекне нови искуства;

- Детето може да преземе иницијатива.

II. СУБДОМЕН - Креативност и истрајност со следните стандарди:

- Детето покажува истрајност во преземените активности;
- Детето може да ја користи својата креативност во секојдневните активности;
- Детето може да учи на различни начини од сопствените искуства.

1.14 Јазик и комуникација

Усвојувањето на јазикот и неговото правилно користење е важно за успешно функционирање на секоја индивидуа во општеството. Новородените деца, без оглед на нивното културолошко потекло, доаѓаат на свет подготвени да комуницираат со звуци, гестикации и зборови. Правилното усвојување на јазикот е комплексен процес кој започнува од раѓањето на детето и, главно, е условено од голем број фактори. Со усвојување на јазикот, детето, всушност, усвојува еден моќен и комплексен симболички систем, кој го развива и усовршува во текот на целиот живот. Експресијата на лицето и говорот на телото со кои комуницираат најмалите бебиња брзо се заменува со „гугање“, формирање на

зборови и конструкција на реченици. „Општо е познато дека писмената популација денес е есенцијална за напредокот на секое општество, како од хуманитарни, така и од економски причини. На индивидуално ниво, писменоста го детерминира квалитетот на животот, личното унапредување, креирањето на имиџот за себе и можноста за успешно функционирање во современиот свет на забрзан технолошки развој. Да се биде писмен, значи да се има пристап до знаењето. Тоа нуди можност за избор и самопотврдување. На национално ниво, функцијата и економскиот просперитет на општеството зависи од добро едуцирани личности, со флексибилни и високо развиени професионални вештини.

(Rily Jeni, (2006), *Language and literacy 3-7 Creative Approaches to teaching*, SAGE Publications Ltd. pg. 1). Во развојот на јазикот и писменоста, клучен момент е детето да може да ги демонстрира своите почетни вештини на својот мајчин јазик. Без разлика на мајчиниот јазик (македонски, албански, турски, ромски, итн.), средината во која детето секојдневно се движи треба да биде богата со пишан и говорен јазик. „Надворешните влијанија од средината, подучувањето со специфични говорни вештини и богатите културни различности, влијаат во усвојување на јазични и комуникациски способности“. (Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebelo Kristie Kauerz, Kate Tarrant, 2005 *Washington State Early learning and development benchmarks*, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg. 149;)

Во рамките на доменот јазик, комуникација и развој на писменоста се одвојуваат 3 клучни субдомени, со следните стандарди:

СУБДОМЕН - Комуникација со помош на кој детето соодветно одговара на говорниот јазик, започнува да го разбира, демонстрирајќи говорни вештини во комуникацијата со околината:

- Детето може да слуша и разбира говорен јазик;
- Детето може да зборува и комуницира;
- Детето може да го збогати својот речник и да покаже напредок во правилниот говор.

II. СУБДОМЕН - Читање со помош на кој се развива интересот кон печатени материјали и препознавање на пишани симболи и букви:

- Детето покажува интерес кон печатени материјали;
- Детето може да препознае пишани симболи и букви.

III. СУБДОМЕН - Пишување со помош на кој детето започнува активности (чкртање, цртање..) кои понатаму се развиваат во вештини за пишување, преку кои искажува одредени идеи:

- Детето може да се вклучи во активности поврзани со пишување;
- Детето ги искажува своите идеи преку пишани симболи и букви.

1.15 Когнитивен развој

Когнитивниот развој се однесува на зголемување на интелектуалните и менталните способности на децата. Поконкретно, станува збор за прогресивен процес којшто настанува како резултат на интеракција на детето со останатите објекти, субјекти и настани коишто се случуваат во неговата околина. Когнитивниот развој обединува неколку сегменти, како што се: препознавање, обработка, организација и соодветна употреба на дадената информација. Процесот на когнитивниот развој вклучува комплекс на ментални активности, како: истражување, откривање, презентирање, сортирање, класифицирање и меморирање на информациите. Овој домен од развојот на детската личност, во исто време, вклучува: „Како мислат и што знаат децата”. (World Bank: From Early Child Development to Human Development, Washington DC, 2002) Во предучилишниот период когнитивниот развој се однесува на стекнување вештини за процена, критичност, решавање на проблеми, разбирање на правила и концепти, како и визуелизација на можностите и последиците. „Децата не се разликуваат само по начинот на којшто ги стекнуваат општите знаења, туку и по начинот на којшто тие учат, помнат и разбираат“.² Токму затоа, во воспитно-образовниот процес треба да се посвети поголемо внимание на начинот на којшто децата ги стекнуваат знаењата.

Когнитивниот развој се однесува на стратегиите коишто децата ги користат за да го истражуваат и учат светот што ги опкружува, додека стекнување на знаењето е процес преку кој се акумулираат информациите коишто ги добиваат во текот на интеракцијата со надворешниот свет, со цел активно да се вклучат во решавање на проблемите, како и зголемување на нивното чувство кон критично размислување. Во последно време сè повеќе

се укажува на значењето на социјалната и емоционалната интелигенција, како значајни претпоставки за успешно адаптирање и функционирање на децата во образовната средина.

Клучните вредности коишто се очекуваат од децата на возраст од 0-6 години и се основа за дефинирање на стандардите за рано учење и развој во доменот когнитивен развој и стекнување на општи знаења, се:

- Способност на децата да размислуваат;
- Способност за стекнување и користење нови информации;
- Способност за активно решавање на проблемите, во зависност од нивниот развоен стадиум;
- Способност за критичко размислување.

Во рамките на доменот Когнитивен развој и општи знаења, се разгледуваат следните стандарди:

- Логика и размислување
- Детето демонстрира способност да истражува и открива.

II. СУБДОМЕН - Математика и броеви

- Детето демонстрира знаење за количина, бројки и броење;
- Детето демонстрира способност за класификација и серијација.

III. СУБДОМЕН - Наука

- Детето стекнува информации за средината преку набљудување и манипулација;
- Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на живиот свет (растенија и животни);
- Детето ги набљудува и опишува карактеристиките на неживата природа;
- Детето осознава за човекот како живо и општествено суштество.

IV. СУБДОМЕН - Уметност

- Детето демонстрира способност да разликува различни звуци/ гласови;
- Детето демонстрира интерес за учество во музички активности;
- Детето демонстрира интерес за учество во разни форми на визуелна креативност.

2. Семејството како систем и целина

Во повеќето литератури ќе ја сретнеме споредбата на семејството со организмот на човекот, односно како систем на кој различни членови и субсистеми меѓусебно делуваат, односно во кој органите се во меѓусебно делување со крвотокот, нервните завршетоци па при повреда на било кој дел од телото тоа ги повикува ресурсите на организмот во борба со опасноста и борба за опстанок, додека во семејството тоа се дефинира на начин каде што пример стресот на некој семеен член или субсистем кој што го доживеал индивидуално, претставува прилагодување (акомодација) на преостанатиот дел на семејниот систем.

Пример: детето како семеен член на негова три годишна возраст има проблем со говорот, но потешкотијата на детето е тригер за менување на целиот семеен систем: се организираат, одат во центри за стручно мислење и проценка, го менуваат својот неделен, дневен план, приоритет е раната стимулација на детето, другите цели барем за момент се тргнати на страна.

Она што е клучно во системското мислење е целината, организацијата и обрасците. Еден настан во семејството се проучува во рамките на контекстот во кој се појавуваат, додека пак вниманието се фокусира пред сè на врските и релациите, не се гледаат индивидуалните карактеристики како доминантни.

Семејството како систем е компонента, или субсистем, на поширока мрежа на системи, супрасистеми. Оттука, за да го разбереме секое семејство, го изучуваме како е семејството во релација со другите семејства во нивните пошироки социјални и културни контексти. Концептите за семејните системи ќе ни овозможат широко разбирање на однесувања и ќе ни помогнат да ги категоризираме однесувањата на разбирлив начин.

Со воведувањето на теоријата на системи во семејната терапија постепено се менува начинот на појавите и настаните во семејството. Од психодинамскиот, како што Haley го нарекол вертикалниот модел, кој подразбира продирање во понските слоеви на психата за да личноста разбере и промени, па сè до преминување на хоризонтален модел кој подразбира разбирање на појавите или однесувањата во рамка на актуелно постоечки интеракции (систем, подсистем и надсистем) и промените се фокусираат на тоа ниво.

Настанувањето и развитокот на општата теорија на системи поврзана е со имињата како што се Ludvig Von Bertalanfy, Norbert Viner, Herbet Saimon, Ros Eshbi, Anatol Rapaport. Во

време кога го објавил својот приказ “Општата теорија на системи” Von Bertalanfy, (1948) нашол дека паралелен развиток се одвива во кибернетиката, информационата теорија, теоријата на игри, типологијата, математиката, факторската анализа и др. Негова заслуга е воведување на овој пристап во физиолошкиот, живиот свет и во психологијата и психијатријата. Општата теорија на системи претставува мултидисциплинарна наука, општата теорија на системи, како структурна и исклучително теоретска рамка, во разбирање и терапија на проблемите ја користат некои школи од системската психотерапија. Основната задача на теоријата на системи е да ги појасни законите на настанувањето, организацијата и развитокот на реалните системи; т.е да ја разбере динамиката на семејството како систем.

Што е систем? Концептот за систем е пронајдок применет да се опишат регулаторните или вообичаени обрасци кои ги забележуваме помеѓу луѓето и другите феномени. Системот е дефиниран од Ludvig Von Bertalanfy како собир на елементи кои се наоѓаат во интеракција.

Системот се состои од збир на елементи кои имаат одредени особини и кои се наоѓаат во меѓусебна интеракција како и во интеракција со елементите на другите системи. Системот има две фундаментални својства: енергија и однос. Системот има структура, врши одредена функција и дава или преобработува информации. Елементи се делови или компоненти на системот кои не функционираат изолирано еден од друг, туку се во взаемна поврзаност, при што особините на еден елемент, во општа рамка, ги одредуваат однесувањето и функцијата на останатите елементи.

Особината на сложените системи во целост не се одредуваат само со оделните особини на неговите составни делови, туку и со карактерот на нивните меѓусебни врски и влијанија. Системот не е ист што и прост збир на неговите елементи. Врските ги поврзуваат елементите и особините, така да системот функционира како целина т.е како процес.

Семејствата низ својот животен циклус вообичаено преминуваат од еден стадиум во друг преку помалку или повеќе нормативно нарушување на рамнотежата што е предвидливо и очекувано случување, се до воспоставување на ново рамниште на рамнотежа во односите, границите, меѓусебната комуникација. Добивањето на дете е радост за семејството, но и го исфрла брачниот систем од состојба на рамнотежа и наметнува брза реорганизација на семејната структура. Од родителите се бара да го одржат брачниот систем, но истовремено

да функционираат и на различен начин како родители развивајќи родителски субсистем и субсистемите: мајка-дете, татко-дете.

Семејство како целина, подразбира дека она кое што семејството како група го продуцира, не може да се разбере преку разбирањето на секој член поединечно. Семејните терапевти многу пати кажуваат во литературата се среќава дека индивидуата испитувана надвор од семејниот контекст изгледа сосема различно. Додека пак кога се истражуваат сите семејни членови заедно, нивните релации, тогаш нивните однесувања се под влијание на емоционалните процеси кои што се случуваат во самото семејство. Имаме и друго гледиште. а тоа е дека доколку еден семеен член се отргне од семејството иако има најбизарно однесување, неговото однесување надвор од системот станува значително поразлично. Затоа е важно семејниот терапевт да се сретне со целото семејство, тешко е останатите членови да можат да претпостават што отсутниот член мисли или сака.

Семејството е единствен систем кој се движи низ времето и во основа е различен од другите системи. Семејството прима нови членови само по пат на раѓање, посвојување или брак а членовите го напуштаат семејството само во случај на смрт. Поради членството од кој нема излез семејството во екстремни случаи таквиот притисок може да доведе до психоза на најосетливиот член во семејството. Во други несемејни системи улогите и функциите на членовите се оставрувата на помалку или повеќе стабилен начин со можност системот да се растури и луѓето да се преместат во други структури. Во семејниот систем улогите и функциите се незаменливи и главната вредност е во односите. Во семејниот систем и доколку еден родител умре или замине, може друга особа да ја превземе неговата функција но таа особа не може да го замени родителот во неговото емотивно значење. Проблемите на членовите на семејството се уоквирени со формативен тек од минатото, сегашноста, сегашни задачи кои семејството се обидува да ги оствари и иднината која тежи. Ваквиот сложен тек низ времето се одвива низ специфични фази на развој наречени животни циклуси на семејството. Односите со родителите, браќата, сестрите, бабите дедовците и други членови од поширокото семејство споминуваат низ фази во рамка на животниот циклус, (Mc Goldrick, 1989; Cicirelli, 1982, 1985) границите се поместуваат, психолошката дистанца помеѓу семејните членови се менува а улогите внатре во системот и измеѓу подсистемот постојано се рedefинираат.

2.1 Животни фази на семејството

- **Меѓу две семејства: Млада возраст**

А. Предбрачен стадиум

Традиционалните социолошки описи на семејните животни циклуси започнува со формирање на брак на нововенчана двојка како почеток на животните циклуси на едно семејство но МекГолдрик Хајмен и Картер сметаат дека семејниот животен циклус почнува со неврзан возрасен. Основна задача на овој период е младите возрасни поединци да се осамостојат во и од семејството на потекло- тоа е моќно средство за обликување на реалноста кое влијае кој, кога, како и дали ќе стапи во брак и како ќе ги реализира сите наредни етапи на семејниот животен циклус. Адекватното завршување на оваа животна фаза бара младиот возрасен поединец да се одвои од семејството на потекло без да се отсеке или да побегне реактивно во емотивно засолниште кое ќе биде замена. Се смета дека оваа животна фаза е пресвртница. Во оваа фаза се формулираат личните животни цели пред формирањето на нов семеен систем. Колку поадекватно младите возрасни поединци ќе се диференцираат на емотивен план од своите семејства по потекло толку помалку вертикални стресори ќе ги следат во нивниот нареден семеен животен циклус. Ова е шанса за нив да одлучат што ќе понесат емотивно со себе од семејството на потекло, што ќе остават зад себе, а што ќе создадат самите. До пред неколку децении, неврзан возрасен беше својствена фаза само за мажите, жените минуваа од семејствата на потекло во семејствата за создавање потомци без меѓупростор во кој можеа да бидат независни. Кај мажите, оваа етапа обично го нагласува почетокот на кариерата, додека кај жените, кариерата речиси секогаш е турната зад потрагата по сопруг. Жените често се соочуваат со судир на овие две улоги, бидејќи семејниот и социјалниот притисок е спротивно од нивните барања. Колку повеќе жените се концентрираат на кариерата, толку помалку се функционални нивните брачни опции, за разлика од мажите, кај кои успехот во образованието и кариерата ја зголемува веројатноста за брак. Керките кои целосно ќе ја искористат младата возраст за личен развој често се оддалечуваат од семејствата на потекло повеќе од синовите, веројатно поради тоа што семејствата помалку го прифаќаат личниот развој на жените. Проблемите во оваа етапа настануваат кога младите возрасни поединци или нивните родители нема да ја признаат потребата за промена кон послаба хиерархиска форма на односи која произлегува од тоа

што сите сега се возрасни поединци. Проблемите со промената на статусот може да имаат форма на родители кои ја поттикнуваат зависноста на нивните деца или го отфрлаат возрасното дете од семејството поради неговите разлики. Младите возрасни поединци може да останат во премногу зависна позиција и да не бидат способни да го напуштат домот или да се побунат со псевдонезависно отсекување од нивните родители и семејства. Кај жените, проблемите во оваа етапа почесто се концентрирани на давањето предност на сопственото дефинирање за сметка на наоѓањето животен сопатник, додека мажите често имаат тешкотии да се посветат во интимните врски и наместо тоа формираат нецелосен идентитет кој е концентриран на работата.

Младите возрасни поединци кои ги отсекуваат своите родители го прават тоа реактивно и, всушност, емотивно се сеуште поврзани со нивната семејна "програма". Отсекувањата никогаш не ги решаваат емотивните проблеми. Преминувањето кон статус "возрасен кон возрасен" бара заемно уважувачка и лична форма на односи во кои младите возрасни поединци ќе ги ценат родителите поради тоа што тие се, без да се трудат да ги претворат во нешто што тие не се или да ги обвинуваат за тоа што тие не можат да бидат. И младите возрасни поединци не мора да ги задоволуваат родителските очекувања и желби на своја штета. Терапијата во оваа етапа најчесто вклучува поучување на младите возрасни поединци да ги обноват односите со родителите на нов начин кој ќе го овозможи менувањето на статусот во системот.

- *Задачи на неврзаниот млад во овој животен циклус се:*

Практични задачи: Финансиска независност, грижа за себе формулирање на лични животни цели

Емоционални задачи: диференцирање на емотивен план од семејство и стекнување, доживување на компетентност, прифаќање на односот родител-потомство, одлука што на емотивен план ќе понесе од семејството

Релациски задачи: диференцијација, сепарација од семејството по потекло; развивање на односи со врстници; кариера

Очекувани настани: вработување, професионален ангажман, формирање на врска, формирање на неформална партнерска заедница

Можни кризи: сепарациони проблеми; потешкотии во релација со врсниците; проблем со вработување и отпочнување на кариера

проблем со вработување и отпочнување на кариера

Б. Создавање на семејство со брак: Млада двојка

Овој животен циклус опфаќа период од венчавање на двајца млади па се до раѓање на првото дете односно до бременоста на првото дете. Бракот обично погрешно се разбира како спојување на двајца поединци. Тој, всушност, претставува целосно менување на два система, како и преклопување на системи за да се развие трет потсистем. Два различни семејни системи од кој партнерите потекнуваат секогаш имаат различни обрасци и очекувања. Во денешните култура, брачните двојки се помалку врзани со семејните традиции и послободни да ги развиваат машко-женски односи поразлични од оние кои ги искусиле во нивните семејства на потекло. За жените, бракот обично е свртување од нивните родители кон поголема поврзаност, додека мажите може да го засилат нивното одвојување од семејството, сметајќи ја брачната врска како замена за семејството на потекло (Вајт, 1986). Успешната транзиција кон складен пар може да биде особено тежок предизвик во нашето време бидејќи само кршто е започната трансформацијата на односот маж/жена во правец на партнерство како на образовен, професионален така и во емоционалните односи (Eisler, 1987) За време на оваа фаза партнерите треба да научат да живеат заедно на начин кој се нразликува од периодот додека се забавувале, се учат да функционираат како дијада. Тоа значи дека се учат да ги воспостават границите према родителските семејства, брака, сестри и т.н ги воспоставуваат границите према надвор и започнува процесот на внатрешната организација на брачниот пар. Партнерите во овој период го дефинираат начинот на нивна комуникација. Во периодот на забавување и заљубеност многу често се случува партнерите да комуницираат невербално низ однесувањето, но брачното заедништво неопходно е брачните партнери да научат да комуницираат вербално преку договори за заеднички обврски, одговорности, интереси планови и слично, воспоставување на правила на секојдневно функционирање во домот, со пријателите. Исто така брачните партнери го структурираат заедничкото и индивидуалното слободно време во кој на различен начин се инкорпорира личните и заеднички интереси, се формира сопствен ситем на вредности кој може да е компромис од ситемите на вредности

кои брачните партнери ги усвоиле во своите семејства по потекло или пак се договараат да се прифати системот на вредност кој го усвоил едниот партнер. Партените во овој период треба да дефинираат многу навидум едноставни правила (заеднички или посебни месечни примања, кој за што е одговорен во домот, начин на изразувања на нежност, надминување на конфликти, приоритети,) од кој зависи најголем дел како ќе се влезе во наредниот период на семејниот животен циклус. Секој партнер во во бракот го внесува концепт на Јас, концепт за брачниот партнер како и концепт за бракот. Во овие концепти се вклучени и причините за брак како на пример : општествени очекување, семејни очекувања или притисоци, осаменост, романтични причини, економска несигурност, невротичност, бегање од семејството по потекло и сето тоа е вообличено во идеална визија за бракот.

Значи задачи во овој животен циклус се:

Практични задачи: создавање на брачен систем, финансиска независност на парот; формирање на домаќинство, дефинирање на улогите и поделба на обврските.

Емоционални задачи: баланс помеѓу потребите и очекувањата; создавање на „брачен договор“, посветување на бракот.

Релациски задачи: формирање на стабилна брачна заеднице доживувањето на припадност; функционираат како дијада, воспоставување на граници; правила на брачно и семејно функционирање; усогласување на систем на вредности; тип на односи, комуникациски стил, динамика на моќта, граници на меѓусебна блискост и дистанца.

Очекуван настан: здружување на две семејства, планирање на потомство, сексуално прилагодување.

Можни кризи: сексуални проблеми; неплодност; соматизација крај на „медениот месец“

Цел на третман: се работи на оптимална дистанца, тип на релации, одредување на граници, хиерархија.

Trollu (1975) идентификувал три можни начина на реакција на брачниот систем на промените кој се покренуваат со нормалниот развој:

1. компензација на промените со цел да се одржи хомеостаза (раѓање на дете)
2. инкорпорирање на промените со цел на продукција на растот и развојот на системот

3. распад на системот (развод)

Првиот начин на разрешување на проблемите е привремено одлагање и влегување во вториот животен циклус со нив.

В. Семејство со мали деца

Овој стадиум го опфаќа периодот од забременување, раѓање на првото дете и периодот до предшколска возраст на детето. Со транзицијата кон родителство, семејството станува тројка и, за првпат, траен систем. Ако си замине партнер од двојка без деца, зад нив не останува систем, но ако си замине едно лице од новата тројка која ја сочинуваат брачната двојка и детето, системот опстанува. Тоа значи дека партнерите може да се разведат и да ја изгубат својата брачна улога но родителите не ја губат својата родителска улога така, и симболично и реално оваа транзиција е клучна во семејниот животен циклус. Преминувањето кон овој животен циклус возрасните се поместуваат една генерација погоре стануваат негуватели на помладата генерација. Воспоставување на родителската улога значи распределба на основните грижи, работа околу новиот членови, задолженија авторитет моќ, учество во воспитниот процес и слично. Типичен проблем може да се јави поради постојано препирање кој ќе превземе одговорност околу грижата односно неприфаќање на родителската улога или делимично прифаќање на родителската улога односно родителите покажуваат неспособност да функционираат низ таа улога. Понекогаш родителите увидуваат дека не се способни да одредат граници и да го наметнат потребниот авторитет или им недостасува трпение да им дозволат на децата да се изразуваат себеси низ својот развој. Околу многу работи треба родителите да се договорат на пример како ќе се распоредува авторитетот во семејството на пример дали авторитетот го носи само едн од родителите или пак авторитетот го носат баба и дедо а со тоа и моќта во семејството. Раѓањето на детето бара воспоставување на нова семејна структура во однос на границите на родителите од претходната генерација. Семејството како амбиент или социјална средина која обликува и формира може да го максимизира или попречи развојот (Кернберг и Чазан, 1991) може да го засили позитивното однесување, да го преканализира негативното однесување и да поттикне нови обрасци или да ги блокира идните адаптации. Развојните етапи низ кои минуваат децата во својот емотивен, физички, когнитивен, социјален и невролошки развој мора да бидат разгледани во контекст на семејните ресурси и одговори

на тие потреби. Кај современите семејства со двајца вработени родители со мали деца, централната битка во оваа стана на животниот циклус е распределбата на одговорноста и задачите за грижата за децата.

Кај современите семејства со двајца вработени родители со мали деца, централната битка во оваа етапа на животниот циклус е распределбата на одговорноста и задачите за грижата за децата. Притисокот да се најде адекватна грижа за децата кога не постои задоволувачко социјално покривање на оваа потреба има сериозни последици: како на пр. влетување на баба дедо како "замена, за родителите и превземање на целокупниот воспитен и развоен процес во свои раце од друга страна може жената/мајката добие две работни места со полно работно време, да се откаже од своја професионална кариера, семејството може да живее во конфликт и хаос, договорите за грижата за децата може да бидат помалку од оптимални, и генерално доаѓа до намалување на брачното задоволство, враќање кон потрадиционални полови улоги дури и кај семејствата со двајца вработени родители кои претходно имале порамноправен однос и намалена самодоверба на жените (Ковен и Ковен, 1985). Дури и кога татковците поактивно учествуваат во работата со децата, мајките, вклучувајќи ги и тие кои се вработени, ја носат најголемата одговорност за задоволување на потребите на децата. Младото семејство мора да најде механизми кој се неопходни за исполнување на личните и семејни цели. Тука се мисли на професионалната афирмација, кариера на младите партнери, доволно простор за нивна емотивни и сексуални контакти, контакти со роднини пријатели, развивање на одговорност околу исхраната, психолошката грижа и љубов околу детето. Сето ова го прати доживување на нова семејна целина.

Задачи на овој животен циклус:

Практични задачи : финансиски обврски; организација на домаќинството; реорганизација поради влегување на нов член, подигање на детето.

Емоционални задачи: прифаќање на новиот семеен член; грижа и родителска одговорност.

Релациски задачи: одржување на брачниот субсистем; интеграција на новите улоги: комуникација како родители, распределба на авторитетот и моќта вредносен став за родителство- интеграција сопствените родители во системот.

Очекувани настани: Семејство-тројка, Траен систем, поддршка од родителите, градење на однос кон моќта, авторитетот и воспитното влијание на баба и дедо.

Можни кризи: брачно незадоволство; неприфаќање на родителска улога, проблеми кај детето; конфликти со сопствените родители; запоставување на дете, борба за моќ во воспитниот процес

Цел на третманот: раздвојување на развојните тешкотии од симптоми: раздвојување на брачната од родителска дисфункционалност:

Г. Семејство со предшколско дете

Оваа е периодот кога поголемото дете има од 2,5 години до 6 години. Оваа фаза започнува после адаптацијата на брачниот пар на претходно формираната тријада. Родителите се пред сериозна задача во овој период а тоа е да овозможат на детето да се развие како посебна и единствена личност. Во овој период детето поминува низ многу значајна фаза од психосексуалниот развој а тоа е Едиповата фазаа и врши повратно влијание врз родителите преку својата потреба за нежност, одбивање, инатење наклоност кон некои од родителите и слично. Родителите го внесуваат детето во светот на меѓучовечките односи ја моделираат неговата личност, го воспитуваат и преку своите меѓусебни односи му дават пример на детето. Детето се навикнува на некои друштвени правила. Во животот на детето најчесто се воведува градинката како институција преку тоа нова организација на родителите и дополнителен ангажман како и договори околу тој ангажман. Родителите се повеќе се свесни за улогата на воспитувачи на своите деца како и за тоа дека се пример на однесување па токму поради тоа се повеќе обраќаат внимание на "општественото однесување и дома.

Задачи на овој животен циклус се:

- *Практични задачи* припрема на детето за предшколска институција,родителите го внесуваат детето во меѓучовечките односи,го навикнуваат детето на општествени правила.
- *Емоционални задачи.* поддршка и поттикнување на интензивен ран развој на детето
- *Релациски задачи-* одржување на брачниот субсистем; прилагодување на потребите на секое дете, справување со прекумерно трошење на енергија и недостиг на приватност;

- *Очекувани настани*-внесување на дете во предшколска институција, нови културно образовни потреби кој ги наметнува детето, реорганизирање на обврските, правилата

Можни кризи- дете кое излегува од контрола, проблеми во однесувањето, агресивност, љубомора, емоционални проблеми, соматски потешкотии, проблеми во комуникација со родителите, брачни проблеми.

Цел на третманот- раздвојување на развојните тешкотии од симптоми; раздвојување на брачната од родителска дисфункционалност (работа низ родителскиот субсистем)

Семејство со дете на училишна возраст

Оваа фаза започнува со поаѓање на детето во школо а завршува со влегување на детето во пубертет. Оваа фаза се одликува со тоа што детет повеќе време е отсутно од дома и засновува сопствен самостоен однос со училиштето, наставниците врсниците. Со отсутноста на детето родителите имаат поголема можност да се посветат на својот професионален развој. Семејството е осетливо на вреднување на детето од страна на наставниците и психологот, педагогот, другите деца, соседите и сите други кои независно од нив го среќаваат. Родителите ја преиспитуваат својата воспитна улога во родителствувањето преку тие вреднувања од надворешната средина на детето . Во оваа фаза има потреба од нова промена во семејството во однос на прилагодливоста на барањата на социјалната средина од детето и од родителите. Отпорите на детето према школото и врсниците може да се појави како развоен проблем кој е резултат на емоционална незрелост на детето или напнатата атмосфера во семејството. Емоционалната незрелост може да биде резултат на преголема презаштитеност. Во однос на училишните задачи и новите знаења кои тек ги стекнува детето родителите треба да покажат трпение, флексибилност, упорност и доследност за да го воведат детето во здрава работа и одговорност.

Задачи на овој животен циклус се:

Практични задачи: подготовка за училишни задачи, реорганизација на време на брачни партнери, социјализација на дете, преиспитување на воспитна улога од родителите

Емоционални задачи: дозволување на детето да воспостави односи надвор од семејството со другарчиња.

Релациски задачи: проширување на семејните интеракции со општеството, поддршка на образовното постигнување на детето, правила за комуникација

Очекувани настани: Тргување во училиште, редефинирање на границите кон надвор и внатре.

Можни кризи: училишни проблеми, недисциплина, школски неуспех, емоционална незрелост, психосоматика, школска фобија, проблеми во комуникација со родителите, различен воспитен стил, брачно незадоволство.

Цел на третманот: раздвојување на развојните тешкотии од симптоми, раздвојување на брачната од родителска дисфункционалност.

2.2 Промена на еден дел од семејниот систем, промена на целото семејство

Претпоставка која што го потврдува фактот дека промената на една алка во семејството влијае на целиот систем.

Пример: Ако јас одлучам да не ги одржувам старите обрасци на однесување, одбивам да ги играм старите игри, но сепак останувам во контакт со моето семејство, тогаш моето семејство ќе треба да се прилагоди на новонастанатата ситуација. Најчесто ваквиот член се оддалечува од семејството и има малку или воопшто нема контакт со своето семејство. Во семејството има празнина. Најчесто таа празнина се надополнува со друг член кој што ќе ја игра истата улога, процес на жртвено јагне. Ако еден семеен член е жртвено јагне за да одржи емоционалното студенило или дистанца меѓу семејните членови, во моментот кога го одбива тогаш друг семеен член ја завзема неговата улога. На семејните терапевти ова им е доста познато посебно во психијатриските установи.

Хоспитализацијата настанува во оној момент кога однесувањето на семејниот член настанува нагласено пореметено. Откако имаме одалечување, пореметувањето на однесувањето се намалува. Но кога членот повторно ќе биде вратен во семејството, истото однесување ќе се повторува. И сè додека имаме само индивидуална промена не и семејна, семејството ќе врши притисок врз својот семеен член за да ги прифати обрасците на однесување за да се одржи тој баланс.

Иако понекогаш сите ние мислеме дека за семејството знаеме се, неговото научно проучување не е ниту малку едноставно, во оваа област се забележуваат голем број на нерасчистени прашања и проблеми, почнувајќи од историјата на семејството, неговата структура и функција, внатрешните односи, динамиката.

Под семејство не се мисли само на нашето биолошко семејство. Голем број на жени во затворите се однесуваат како „семесјтва,, ќерки и мајка или пак сестри. Постојат семесјтва кои што не ни се во крвно сродство како нашето примарно семејство, туку само сме во релација односно семејствата каде што сме мажене, женети, или пак семејства кои што ние самите ги бираме а тоа се нашите блиски пријатели.

Семејството е од крузијално значење каде што детето се формира како личност, живее во него, задоволувајќи ги најважните потреби што можат да се зафатат во едно семејство. Како прв и најзначаен агенс на социјализација, семејството е најодговорно за обезбедување на оптимални услови за развој на детето.

Постојат повеќе форми на семејства кои се класифицираат според различни критериуми. Како такви се:

- Традиционално семејство, во ова семејство улогата се распоредува според полот и возраста. Во овие семејства точно се знае за улогата што ја имаат мажите, како хиерархиски тие се поставени на врвот. Поради големите трендови традиционалните семејства претрпија многу промени
 - зголемена е стапката на разводи
 - зголемен е бројот на мајки кои работат надвор од домот
 - намален наталитет, во споредба со високите животни очекувања
 - голем број на лица кои одлучуваат да останат сами надвор од брачните обврски или останале сами по развод, смрт на партнерот и сл
 - голем број на возрасни лица кои го одложуваат бракот и децата за поодминати години
 - зголемен број на хомосексуални врски и заедници
 - зголемена примена на научни методи и техники за оплодување
- Патријархално семесјтво како форма на традиционално семејство, карактеристично е неприкосновен авторитет на таткото кој е глава на семејството. Во ваквите семејства

таткото има најголемо влијание во донесувањето на одлуките, т.е. неговиот збор е последен. На нашите простории била позната семејната заедница, како форма на патријархално семејство со некои специфични карактеристики во однос на општите семејства во оваа форма на семејство.

2.3 Семејниот системи со тек на време посложен и поорганизиран

Овој принцип нагласува дека семејството е сложен систем кој расте и развива со тек на време. Семејството мора да се прифати како отворен систем кој постојано ги чувствува динамичните тензии кои помагаат тоа да се проширува и функционално и структурно. Секое семејство се менува постојано, од момент во момент. Секој нов ден на семејството му носи нови информации, енергија и дилеми.

2.4 Семејството е отворено, променливо, усмерено кон целта и адаптивно

Семејството има ресурси внатре во себе за да се справи и со внатрешните и надворешните стресори. На семејството не смее да се гледа како реактивен систем кој се брани од промена, туку како на проактивен систем, кој има потенцијали да ги пронајде сопствените одговори и да развие сопствени стратегии за да ги задоволи сопствените потреби.

2.5.Индивидуалната дисфункција е рефлексивна на активниот емоционален систем

Кога индивидуалниот член на семејството искуси било каква тешкотија, семејниот систем на тоа ќе одговори на некаков начин. Оваквиот одговор ќе покрене некакви обрасци на однесување кои ќе влијаат на однесувањето дури и откако оригиналниот проблем е решен. Однесувањето се јавува како дел од реципрочниот процес помеѓу семејните членови. Кога некој семеен член има проблем се јавува можност останатите членови да развијат структура која доведува два или повеќе члена да бидат прекумерено инволвирани еден со друг, а останатите исклучени. Кога ваква ситуација ќе се појави, непосредната грижа на семејството не е проблем, туку како семејството се справува со проблемот. Паралелно прашање е како се менуваат релациите кога проблемот не постои.

Пристапите за семејна терапија обично вклучуваат семејна структурна терапија (гледање на структурата на семејството), стратешка семејна терапија (испитување на семејни процеси, како што се комуникација или решавање на проблеми), или трансгенерациска семејна терапија (преглед на генерациските влијанија врз семејното однесување).

За време на терапијата со семејни системи, семејството работи индивидуално и заедно на симптомот што директно влијае на еден или повеќе членови на семејството. Секој член на семејството има можност да ги изрази своите мисли и чувства за тоа како тие влијаат. Членовите на семејството ги истражуваат нивните индивидуални улоги во рамките на семејството, учат како да менуваат улоги, доколку е потребно и да научат начини како да се поддржуваат и помагаат едни на други со цел да ги вратат семејните односи и повторно да изградат здрав систем на семејство.

3. Резилиентност

3.1. Дефинирање на резилиентноста

Резилиентноста претставува прилагодливост на промените, капацитет за успешна адаптација и покрај тешките околности и предизвици. За опстанок во врстата не е најважно да си силен и интелегент туку прилагодлив на промените и резилиентен. Резилиентноста се дефинира и по Дарвиновата теорија на опстанок па според тоа резилиентност е способност да во тешки времиња, животни потешкотии и стресни ситуации, она што ни овозможува да ги пребродиме, надминеме и да ги трансформираме е токму капацитетот за да се прилагодиме на ситуацијата и да предизвиците ги користиме како покренувачи на растот и развојот. Во зависност од опкружувањето во кое растеме, резилиентноста може да расте и јакне или пак да закржлавува. Додека пак кај возрасните важи правилото дека самите може да се поддржуваме и да ги јакнеме нашите резилиентни снаги или пак да ги закржлавиме.

Постојат одредени аспекти на личноста кои ги нарекуваме резилиенци и нив ги има седум:

- Увид
- Независност
- Односи
- Иницијатива
- Креативност
- Хумор
- Морал

Резилиентите имаат способност да се групираат според типот на личноста и истите се во постојана опозиција со повредливоста, во постојана борба со снагите на решителноста со снагите на обесхрабрување.

Симболичноста на резилиентноста е претставена преку таканаречени мандала, симболичен круг кој во личноста претставува мир, ред, хармонија и здравје. Нарекуван архетип или универзална форма од страна на К.Јунг, симболичка на мандалата може да се најде во различни култури широм светот. Во источните култури тоа е фокусна точка за вовед во длабока состојба на медитација.

А. Увид

Увидот е ментална навика да се поставуваат тешки, проницливи прашања и да се даваат искрени одговори. Започнува со иницијално претчувство или интуиција дека е нешто во семејниот систем чудно и несигурно при што децата стануваат внимателни и брзо учат да ги препознаат сигналите кои значат опасност. Во адолесценцијата предчувството се претвора во знаење за семејните проблеми, вклучително и личните импликации, за да во возрасниот период дојде до разбирање на самите себе и другите околу нас. Она што е знајачно е дека дел од увидот се: претчувството, знаење, разбирање.

- Претчувство, вообичаено кога се родителите лути, ги казнуваат или повредуваат своите деца, децата размислуваат дека тие ги предизвикале реакциите, дека се лоши, не заслужуваат внимание и сл. Кај резилиентните деца тоа не е така. Со време кога се повредени во нивниот ум започнуваат да размислуваат, посматраат, да претпоставуваат и да ги проверуваат постапките, да ги поврзуваат нештата, а потоа и да интрепетираат, доаѓајќи до сознание дека реакцијата на нивните родители нема никаква врска со нив. Претчувството е најран знак дека нешто во семејството, а не со нив не е во ред. Всушност резилиентните деца побрзо од другите доаѓаат до сознание дека и нивните родители грешат и на тој начин успеваат да не влезат во заблуда, туку несреќата на родителите ја лоцираат надвор од себе, иако доколку се мали, им недостига речник сето тоа вербално да го изразат.
- Знаење, втората фаза во создавањето на увидот е знаењето. Развивањето на предчувство во знаење се одвива благодарение на емоционалните и интелектуалните промени како развоен пат на дете во адолесцент. Тоа е способност да се најде

појаснување за знаците на проблеми во семејството, т.е. способност да се имунува тоа што се гледа. Имено, со растењето се намалуваат емоционалните потреби на децата од родителите, започнуваат процеси на индивидуализација и сепарација, а од друга страна моќта за размислување, способноста за организирање, класифицирање и проценка на информациите рапидно расте. Децата започнуваат да собираат информации за проблемот во своето семејство, споредуваат, истражуваат, именуваат, се здружуваат и споделуваат со слични на себе. Со време успеваат да се видат себе различно од своите родители, останиуваат релативно ослободени од чувството на вина, ги прибираат и филтрираат, проценуваат информациите кој доаѓаат од родителите и успеваат во себе да ја сочуваат онаа претстава за своетот и себе која ги прави задоволни, а не која им ја нудат родителите.

- Разбирање, ова е возрасна фаза на увидот кој го одразува мисловниот став изграден врз база на прибирање на докази, истражување на нивната вистинитост, барање на скриени значења, одвојување на вистината и протестирање против илузивниот став на родителите, како и скриено соочување со самиот себе си во намера да изградат сосема различен животен пристап. Како возрасни, резилентните себе се обсервираат во секоја акција, од минатото тие учат и какви да бидат, но и какви да не бидат.

Б. Независност

Претставува право на повлекување јасна граница помеѓу себе и проблематичните родители, со одржување на емоционална и физичка дистанца, при што се задоволуваат барањата на сопствената совест. Кај малите деца првиот знак е бегање од болните семејни сцени, во адолесценцијата тоа прераснува во емоционално ослободување и завршува со одвојување од проблематичните родители во возрасното доба. Со одвојувањето возрасните резилентни воспоставуваат односи со своите родители врз база на слободен избор и на неразумните сопствено рационално уверување, а не за да се прилагодат барања на своите родители.

Семејните релации се особено сложени и при тоа единствени, често обременети со комплицирани и амбивалентни чувства кои едновременно врзуваат, но и ги туркаат од себе семејните членови. Семејството секогаш врши силно влијание врз своите членови за да го

сочува заедништвото, инсистирајќи на усвојување на колективниот идентитет на семејството и на взаемно наградување и афирмација. Остварувањето на одвојување и независност од родителите, дури и во најдобри услови е тежок предизвик, особено чувствителен во дисфункционалните семејства. Во функционалните влијанието на заедништвото ги прави силни, ја негува поддршката, грижата, обзирите, интимноста и љубовта. Во нив родителите во децата ја всадуваат вербата и сигурноста, ги насочуваат да станат самостојни и независни, но едновременно ја одржуваат семејната база топла и секогаш добредојдена. Во дисфункционалните односите со родителите се конфузни, често контрадикторни, при што се инсистира на силна поврзаност и лојалност, при што децата или остануваат трајно умрежени или тоа го разрешуваат со прекин (cut off). Наспроти ова останува можноста да се воспостави и одржи физика и емоционална дистанца, како самозаштитувачки маневар, иако може да изостане родителската поддршка или дозвола за тоа, па дури може да следи и обвинување или отфрлање, со целосен прекин во релациите.

- Бегање, децата започнат да се оддалечуваат од проблематичните семејни ситуации и да ја истражуваат предноста на постигнатата дистанца. Секавањето на поводитите за оваквите бегства повторно буди болка, чувство на осаменост и очај, но можат да се побудат и пријатни чувства при едновременно секавање на сопствените вештини со кои се са самозаштитиле.

2.2. Ослободување

Тоа е способност децата во дисфункционалните семејства да емоционално се издвојат и задржат надвор од кризата на своите родители, преку одредени активности надвор од домот, подолго задржување во друштво, одлука да се школуваат во друг град и ретко да ги посетуваат родителите и сл. Голем број резилентни во детството интензивно размислуваат и ги бараат разликите од родителите. Други остануваат мирни и не реагираат на нападите и критиките на родителите, просто како да тоа на нив не се однесува и како да се издигнуваат на проблематичната и болна ситуација. Трети се заштиткуваат така што се откажуваат од разочарувачките повторувачки и залудни обиди во надеж дека ќе ги одоброволат родителите и ќе изнудат љубов. Има и такви кои целосно се насочуваат кон иднината, гаетќи надеж дека ќе дојде ден кога сосема ќе

заминат , на што интензивно и упорно работат, превземајќи и конечна иницијатива. Заминувањето е дотолку поуспешно доколку е производ на свесна одлука и избор.

Одвојување

Со заминувањето од дисфункционалното семејство не се завршува предизвикот на независност, бидејќи да влијанието на заедништвото ги надминува границите на физичкиот простор и минувањето на времето, но релациите со родителите остануваат. Затоа, особено е важно одвојувањето или одржувањето на односите со семејството да произлегува од слободно одбраното, рационално уверување, кое треба повторно и повторно да се докажува. Понекогаш менувањето на животните фази и позиции ги менува односите помеѓу децата и родителите. Па сепак, останува принципот дека одвојувањето од дисфункционални родители емоционален прагматизам за резилентните деца и се темели на чинење на она што е најмалку болно, а не на барање и очекување на задоволство од своето семејство. Тие се во позиција да ја одредуваат и контролираат релацијата со родителите: начин, честота, место, услови (писмо, тел. разговор во раб.време кое ограничува). Веројатно најголем предизвик за секој резилентен е кога треба да го кажат последното збогум на своите дисфункционални родители. За голем број периодот на жалост е веќе завршен многу пред тоа, бидејќи жалеле за родители какви никогаш немале. Па сепак, во тие моменти особено е важно да себе си си дадат дозвола да изразат чувство на олеснување помешано со болка, а не да се очекува да се разреши гневот и разочарувањето, ниту да се откријат ускратените чувства на љубов.

В. Односи

Тоа се интимни врски и врски со другите личности кои ја исполнуваат личноста и кои ја држат во рамнотежа зрелата свест за сопствените потреби со емпатијата и способноста нешто да пружите на другите. Резилентните деца се рано во потрага по љубов преку поврзување или привлекување на внимание на оние возрасни кои се за нив достапни. Исполнети со самодоверба, тие подоцна активно се вклучуваат во регрутирање-придобивање на пријатели, роднини, соседи, како замена за родители. Со тек на време регрутирањето се оформува во врзување, кое е способност да се формира и одржи пријатен однос, преку урамнотежено давање и зимање и зрело разбирање на

полезноста на другите и себе. Оваквите возрасни за нив се секогаш достапни, служат како модел но едновременно пружаат разбирање, поддршка и охрабрување во пресудните ситуации. Во овие нови односи, кои самите ги создаваат, резилентните имаат можност да за себе создадат слика во која тие можат да сакаат, но и да бидат сакани, да почитуваат, но и да бидат почитувани, со што ги сменуваат сликите на искривените ликови кои им доаѓаат од родителите. Како предизвик на дисфункционалните семејства тие градат активен, конструктивен однос со други важни личности, продолжувајќи го истото и подоцна во односите со своите деца, пријатели, колеги.

- Поврзување

Поврзувањето со други возрасни достапни личности се случува кога децата се соочуваат со своите домови без љубов, па им се умилкуваат на другите со кои се поврзуваат преку спојата магнетна привлечност. Овие деца наместо да ги одбегнуваат им приоѓаат на возрасните однесувајќи се на општествено прифатлив начин. Привлечноста кај овие деца произлегува од истиот квалитет како и нивната вештина да нестанат во болните мигови - увидот, кој е сега насочен кон сознанието дека постојат возрасни кои ги прифаќаат, ценат и разбираат.

- Регрутирање

Односно придобивање е втората фаза во градење на односи со личности надвор од семејството. Резилентните деца активно работат го придобијат вниманието потенцијално заинтересираниот возрасен, кое потоа прераснува во постојано дружење и трајно другарство/пријателство.

- Врзување

Резилентните деца строго внимаваат на квалитетот на своите врски. Тие мудро ги бираат пријателите, ги контролираат оштетувањата од минатото кои можат да им ја блокираат интимноста и ги зацврстуваат односите востановувајќи почитувајќи ги здравите ритуали. Како што увидот им помага на некои да се оддалечат од болната ситуација и овде увидот е предуслов за мудрите врзувања кои ги прават во животот.

Сакајќи да избегаат од своето тешко наследство тие ја поздравуваат можноста да ги "усвои" семејството на нивните сопружници. Со исто внимание и грижа тие ги одбираат и другите важни особи во животот. Се здружуваат со соседи, семејство на сопружникот, пријатели, колеги. За да сето ова успешно го изведат резилентните деца, освен што прават мудри избори, успешно го контролираат оштетувањето од дисфункционалните семејства и ги негуваат обичаите, традицијата и ритуалите, токму она што недостасувало во нивните семејства.

Г. Иницијатива

Кај резилентните иницијативата е решителност да се докажат и завладеат со своето опкружување, како и превземање на одговорност за проблемите, остварување на контрола, склоност кон напрегање и преиспитување на самиот

себе си, низ тешки ситуации. И како деловите од светот ги ставаат под своја контрола, расте нивната способност и чувство на моќ. Како деца ја покажуваат својата иницијатива прво со тоа што го вртат грбот на фрустрациите произлезени од нивните дисфункционални семејства и следејќи го патот на нивната љубопитност тргнуваат во истражување. Во училиште тие се фокусираат на одредени активности, добро се организираат и насочуваат кон целта, со што ова прераснува во работа. Како возрасни, создадената самопочит и остварените дотогашни работи создаваат чувство на пријатност која ја поткрепува трајната определба за создавање на проекти, кои ја прошируваат личноста и го унапредуваат развојниот циклус. Кај голем број личности присутно е трајно верување дека можат да влијаат на тековите на сопствениот живот, по што се јавува иницијатива како двигател на способноста за решавање на проблеми, поткрепена со верувањето во сопствената контрола. Заштитната моќ на иницијативата е клучен концепт на трудот на експерименталниот психолог Dr Herbert Lefkort кој тврди дека дури продолжениот екстреман стрес може да биде редуциран со размислување, кое го нарекува "интерен локус на контрола". Убеденоста дека способноста да влијаете врз својот живот лежи во вас самите, вели тој, може да ги победи силите надвор од личноста, а кои се закануваат да ја срушат. Оттука, резилентноста е начин на размислување, според кој оштетувањето може да се доживее и како предизвик, а тешкотиите како снага.

- Истражување

Тоа е првиот знак на иницијатива и претставува експериментирање и манипулација со своето опкружување, превземање на конкретни чекори, видно различно од останатите во семејниот систем, следени со остварување, врз база на кое го моделираат опкружувањето и ја зацврстуваат самодовербата.

- Работа

Работата на експериментот и случајното истражувањето на децата ја додава целта, планирањето, организацијата и сконцентрираниот напор. Имено, резилентните деца се во постојана потрага по решение на своите невољи, подржани од сопствениот конструктивен feedback. Тие не се исцрпуваат со барање причини за своите проблеми, кои не можат да се променат. Тие не се обвинуваат себе си за истите, не се обесхрабруваат, туку остануваат активни во сопствен интерес. Работата е практичен, реалистичен пристап во решавање на проблемите во дисфункционално семејство, при што се води грижа за сопствените потреби. Со поставување на цел, останувајќи успешни наспроти фрустрациите и постигнувајќи успех секаде каде е тоа можно, резилентните деца ја градат својата истрајност и сила.

- Создавање

Тоа е страст кон навидум нерешивите загонетки. Тоа е склоност кон воодушевено планирање, делување и доведување до успешен крај на навидум непријатните ситуации, при што личноста се изложува на напор, напрегање но и остварување, со што со тек на време прераснува во модел кој другите го следат. Создавањето се разкикува од фанатична работа со тоа што на личноста и пружа задоволство, афирмација и квалитет на живеење. За разлика од тоа фанатичната работа растргнува, ја монополизира енергијата и ја нарушува рамнотежата на животот.

Д.Креативност

Креативноста, кај резилентните деца и семејства креативноста е пронаоѓање на ништо во нешто, додека пак хуморот е нешто во ништо. Хуморот претставува воведување на ред, убавина и цел во хаосот на проблематичните искуства и болни чувства. За разлика од другите резиленти креативноста и хуморот ја извртуваат реалноста. Тие потекнуваат од играњето и претворањето во други ликови (како да сте принцеза, херој и сл.). Подоцна оваа енергија се канализира во обликување или уметност на создавање. Така, во адолесценцијата голем број резилентни млади се бават со музика, пишување, драма, сликање и сл.. Кај некои возрасни резилентни обликувањето се претвора во компонирање или во т.н. квалификувана креативна дејност. Благодарение на мечтовитоста овие лица го откриваат комичното во трагичното и внесуваат ред во хаосот. И наместо да експлодираат, низ креативноста и хуморот резилентните успеваат да ја канализираат својата болка и со смеа го победуваат очајот и болката. И самиот Фројд ја препознал моќта на хуморот да ја преврти реалноста од нешто во ништо. Тој шегите ги сметал за огледало во кое може да се види како невољите на луѓето се смалуваат, а личноста станува се поголема, одошто е во природата. Двете резиленти, според Фројдовците имаат моќ грубата стварност да ја свртат кон внатре, кон имагинацијата. И додека хуморот го редуцира нешто во ништо, креативноста го претвора ништо во нешто. Резилентните лица обично започнуваат да експериментираат и истражуваат во некој креативен медиум. Креативноста и хуморот се сродни резиленти кои можат горчливата реалност да ја променат и да ја претворат борбата во сила; болката во задоволство; поразот во триумф; неважноста во значај, нешто во ништо и ништо во нешто.

- Играње

Играта е заеднички предходник на хуморот и креативноста. Хуморот е всушност игра со зборови. Како чаробно огледало, играта ја менува димензијата на времето и околноста, претворајќи го големото во мало и малото во големо, тажните деца во весели, немоќните млади во силни кралеви и сл. За најголем број деца играњето е природен метод за остварување на емоционалното опоравување. Таа е извор на постојана креација и имагинација и е од особен значај за децата во дисфункционалните семејства. Резилентните од овие семејства низ игра ја разрешуваат осаменоста,

стравот, бесот, конфузијата и очајот. Играта ја зголемува детската свест за самите себе, за сопствените способности и да ја менуваат реалноста во која живеат.

Играта му овозможува на детето безбедно да се истражува себе си како да стане активно во обликувањето на својот свет, а при тоа да не се чувствува беспомошно или зависно од него, повеќе одошто тоа самото го посакува.

- Обликување

Претставува способност сопствените страшни искуства да се обликуваат во уметност и положбата на жртва да се претвори во горд и убав став. Во адолесценција голем број резилентни млади започнуваат со пишување стихови и состави, се докажуваат во ликовната, музичката, драмската или балетска уметност или пак во спортот и играњето за да креативно го изразат својот внатрешен хаос и од конфузијата да создадат ред. Тие со својата повредена личност ја лекуваат со наметнување на креативна дисциплина врз безнадежието. Резилентноста е воља да се прифати дисциплината на некоја уметничка форма, за да болката се обликува во нешто друго, за да потоа порасне во сопствена сигурност.

- Смеешје и компонирање

Смеешјето, зрелата фаза на хуморот и компонирањето, зрелата фаза на креативноста, се имагинирани чекори кои дозволуваат да се поставиме над себе и да регистрираме се што гледаме. Така од дистанца можеме да ги посматраме обрасците и можностите кои не се видливи одблиску. Според психоаналитичарот Џон Рикмен креативноста е градење на нов свет на рушевините на стариот. Всушност надежта во обновување турка голем број резилентни лица во креативна насока.

Ѓ. Моралност

Тоа е делување на информираната свест која ја проширува желбата за добар личен живот кон сеопфатност и целовитост. Во раното детство започнува со желба во секојдневието да се проценува што е добро, а што лошо. Во адолесценцијата проценката

пераснува во принципи на вреднување: пристојност, сочувствување, искреност, чесност. Резклиентните адолесценти во дисфункц. СС реагираат на страдањата на другите, ги бранат послабите, се посветуваат на целите и се обидуваат да заведат ред дома. Кај возрасните резилиентни

моралноста станува се повеќе работа на обврска отколку на приватно

16-

3.2 Карактеристика на резилиентната личност :

- Ги совладуваат своите болни сеќавања и не паѓаат во замка на жртви.
- Знаат и не бараат „белегот,, од оштетувањето да ги снема.
- Живеат добро и не ја трошат енергијата на барање виновник и кукање.
- Претставуваат коректор во семејните обрасци на однесување, го прекинуваат циклусот на семејните проблеми и го ставаат во минатото на негово место.

Терминот резилиентност потекнува од англискиот збор *resilience* (отпорност, жилавост, способност за брзо опоравување). Мек Кабин (McCubbin, 1998) ја дефинира резилиентноста како збир на позитивни бихевиорални обрасци и функционална компетенција која поединецот или семејството ја демонстрираат во стресни околности а кои ја одредуваат способноста на семејството да се справи со кризи и да закрепне. Целта на работата е приказ на развојниот концепт на резилиентноста, од индивидуална кон семејна-релациона-системска со нагласок на клучните процеси во семејната резилиентност.

Во областа на ментално здравје посебно се истакнува еден поим кој се развивал во последните 20-год,-тоа е концептот на резилиентност. Тој преставува пресвртница во однос на традиционалниот пристап (кој бил фокусиран на семеен дефицит и патологија) зошто е ориентиран на снагите и ресурсите на семејството. Водечките автори ваквиот суштински пресврт го дефинираат како премин од –модел на оштетување-, кон –модел на предизвик.

Концептот на резилијентноста прави суштински пресврт во пристапот на менталното здравје од традиционалната ориентација на патологија („модел на оштетување,,) кон современиот пристап на потпирање на снагата и ресурсите на семејството („модел на

предизвици,). Резилиентноста е прикажана од индивидуална која била фокусирана на биолошки и други особини на личноста во ризик и /или протективни фактори , до семејно / релациски. За согледување на семејната резилиентност авторите го предлагаат београдскиот екосистемски, биопсихосоцијален модел , операционализиран на 5 интерактивни нивоа (индивидуален, брачно-семеен, ниво на мрежа, држава и меѓународен). Големи потреси и промени во социјален, економски и политички домен довеле до тоа целиот свет да се наоѓа во посебни животни околности. Југословенското семејство е силно оптоварено со акумулација на стресни настани (војни, миграции, невработеност, сиромаштија) кои понатаму влијаат на семејното функционирање.(Branko G., Vojislav M.,2007). Целта на работата е приказ на развојниот концепт на резилиентноста, од индивидуална кон семејна-релациска-системска со нагласок на клучните процеси во семејната резилиентност.

3.3 Семејна резилиентност

Проучувањата на индивидуалната резилиентност отворила перспектива и за семејна резилиентност, и покрај отвореноста занемарување на снагите и потенцијалите на семејството. Постепено е сфатено дека резилентноста, дури и биолошката, генетски условента, мора да се развива во релациски контекст. Постои релациска односно интеракциска димензија на резилиентност. Концептот на семејна резилентност се развивал од индивидуална до интеракциско ниво, на семеен систем, пред се фокусирано на резилентност во семејството како функционална единица. Согледување на семејниот систем овозможува идентификација и ојачување на процеси кои се клучни во совладување на кризи или пролонгирани тешкотии. Кога семејството ќе се соочи со –реметечко искуство-тоа тежнее да го амортизира стресот, ефикасно да ги реорганизира своите ресурси и да напредува, делувајќи со тоа и долгорочно на адаптација на своите членови како целина. Мал број студии го истакнувал семејниот допринос како потенцијален извор на резилиентност во услови на стрес и криза. Овие автори ја истражувале емоционалната клима во сеемјството, нагласувајќи ја важноста на топлината, љубовта, емоционалната поддршка, како и разумни структури и граници. Доколку родителите не биле способни да 3 обезбедат ваква клима, односот со другите членови може да послужи за оваа функција (постар брат, сестра, баба, дедо и поширокото семејство). Упадлив е фактот дека

концептот на семејна резилентност е во блиска врска со дефинирање на нормалноста. Со опсервација на семејства на белци од средна класа од градско предградие 50-те години Парсонс и Беилс ги добиле стандардите за нормално семејство и тоа е дефинирано врз основа на универзален сет на особини или поедини форми на модел на интактни нуклеарни семејства со традиционални улоги (таткото заработува, мајката е дома).

Самотоотстапувањето од стандардите се толкувало како патолошко, што водело кон стигматизација на семејството, иако нејзините процеси можат да бидат типични или дури и функционални во поедини ситуации. Сметаме дека застареното мислење за одмерување на семејството настанало врз основа на традиционалното, нуклеарно семејство како поседица на идеализација и носталгија за минатото. Факт е дека бројот на разводи е се поголем 50%, и дека има се повеќе вонбрачни заедници, семејства без деца, повторени бракови, хомосексуални врски, семесјав итн. Семејството очигледно поприма нови форми и се прилагодува со глобалните промени. Денес за нормално семејство не се размислува како за статистички временски ентитет. Оваа комплексност на современото семејство наметнува потреба за нови пристапи /модел. На здравје/нормалност се гледа како на социјална конструкција. Не постојат единствени универзални норми за нормалност кои би одговарале на секое семејство. Се сложуваме со мислењето дека нема семејство без проблеми и дека традиционалното, нуклеарно семејство не е стандард ниту единствен модел за здраво семејство. Пионерските студии за мултидимензионални процеси на функционални семејства го унапредуваа нашето знаење, повеќе отколку што е случај со дисфункционалните. И покрај разликите во концептуализација и методологија кај овие истражувања, постои извонредна конзистенција во наодите на наведените студии кога се во прашање универзални клучни семејни процеси, како што се; кохезија, флексибилност, отворена комуникација, решавање на проблеми, систем на верувања кои во рамки на семејни процеси се идентификуваат како критични елементи на резилентност. Истакнуваме дека концептот на резилентност се заснива на ставот дека сите семејства имаат потенцијал за резилентност. Така поимот релативна резилентност е суштински напредок во однос на индивидуалниот пристап. Индивидуата повеќе не се гледа одвоена од семеен контекст, како ни семејството од социјалниот контекст. За жал во практичната работа овој концепт сè уште не е доволно реализиран, недоволна е поврзаноста на

семејството со внатрешните подсистеми/членови и вонсемејни системи на општествената заедница, како и извори на социјална резилентност.

3.4 Системски пристап на резилентноста

Развојот на концептот на резилентност наметнува потреба за системска платформа. Системските теории го прошируваат нашето гледиште на индивидуална резилентност на процесите во пошироките семејни и социјални системи/контексти, што вклучуваат еколошко и развојно гледање на резилентноста. Неопходни процеси за ефикасно функционирање семејствата се соочени со криза, битно зависат од социоекономскиот контекст и развојните предизвици. Овие мултипли, рекурзивни влијанија ја потврдуваат потребата за системска перспектива во тек на криза. Меѓу првите автори кои го истакнувале значењето на еколошкиот пристап во развојот биле Бронфенбернер (Bronfenbrenner, 1979). Нагласувал дека семејството, училиштето или работното место како и поширокиот социјален систем треба да се гледаат како групен контекст на социјална конкуренција. Рутер, 1985 предупредува дека за разбирање на психосоцијални механизми на резилентност неопходно е да се има увид во она што се случува во политиката, економијата, општеството или класната клима во која поединецот т.е семејството напредува или пропаѓа. Дик Ауерсвелд прв ги применува екосистемските идеи во семејната пракса. Гермези, 1987 во истражување на различни групи го истакнува биолошките и психосоцијалните фактори во адаптација на стрес. Значењето на расположливоста на ресурсите на заедницата и способноста на семејството да ги искористи, се суштински фактори на резилентност. Волшова истакнува дека изоставување на одговор на заедницата може неминовно да доведе до реметење на семејството без разлика на снагите на интрасемејните капацитети (Walsh, 1993). Сличен пристап на системска перспектива на семејна резилентност е мултидимензионалниот пристап на Фаликова. Таа предлага комбинација на карактеристики на мултипли варијабли на културен контекст и семеен живот, како што се; социо-економски, етнички, религиски, семејни структури, пол, улоги, сексуална ориентација и животни фази. Истакнуваме дека и други автори во оваа област своите интересирања се повеќе ги насочуваат на согледување на семејството во поширок социо-економски и културен контекст (McCubin, Thompson et al., 1997; Minuchin, 1992; Gacic et al., 1995). Ваквиот

пристап овозможува согледување на различни семејни форми и нетрадиционални семејства, како и взаемна поврзаност во процесот на резилентност со еколошки, социјални и економски фактори. Нашито системски пристап укажува на потребата концептот за резилентност да се операционализира, повеќе кратно, холистички, на повеќе нивоа кои се во меѓусебни односи. Така во Белградскиот екосистемски биопсихосоциален пристап, (кој се употребува последниве децении) пет ниво на системска резилентност; индивидуално, 5 брачно-семејно ниво (вклучува и семејни членови, брачна дијада, деца), семејна мрежа (проширено семејство, роднини, пријатели, соседи), поширок социјален контекст, држава, нација. Уверене сме дека баш тука доаѓа до јаз, хроничен конфликт меѓу микро системот на семејството со своите поединци и мрежа-макро систем т.е општество, држава која го занемарува семејството и го препушта само на себе. Значи дека семејниот микро систем живее на егзистенцијален минимум, во контекст на дисфункционален макросистем; и накрај и интернационално ниво, важен е и од теоретски и од практични причини (познато е дека денес во меѓузависниот свет многу проблеми ги преминуваат државните граници и без меѓународна соработка, многу проблеми не можат да се решат на локално ниво па ни на државно ниво-бројни социјални, економски проблеми, болести како штое Сида и др. Поради тоа сме уверени дека системскиот пристап е најадекватен модел во идентификација и ефикасен во користење на процесот на резилентност кај современите комплексни проблеми од областа на ментално здравје. Тоа преставува начин на кој ние ја гледаме реалноста или наочари низ кои гледаме и го набљудуваме светот, т.е нашата субјективна реалност во која веруваме. Значењата и верувањата еволуираат низ раскажување на приказни (наративен пристап) и управуваат со нашите очекувања и акции. Во таа смисла значаен е трудот на Д.Риса во кој го воведува поимот за семејна парадигма како сет на верувања, уверувања, претпоставки и заеднички конструирани вредности за светот и нашето место во него. Верувањата ги обликуваат нормите, предвидливите правила и интеракциски обрасци кои управуваат со семејниот живот, особено во семејни одговори на нова стресна ситуација и можност за антиципација на животни предизвици. Вредност на припаѓање; резилентност заснивана рационално. Последните години се инсистира на релативна резилентност, зошто конечно се сфатило дека ниту поединецот ниту семејството не егзистираат во вакум, додека истовремено во западниот свет сеуште доминира индивидуалистичкиот мит за јака и

моќна индивидуа која е господар на својата судбина, што често води до фрагментација и алиенција. Постојат бројни примери за релациска резилентност. Веруваме дека дом –има значење за сите луѓе на светот. Ја неведуваме брачната заклетва која го промовира заедништвото –во добро и во зло, односно во здравје и во болест. Убеденоста во ваквото верување има посебна санага во кризни ситуации. Се покажало дека токму оние кои го негувале заедничкиот живот имале одлични резултати и обратно. Пример за тоа може да биде сопруг кој е заболен од карцином и кога болеста ја прифаќа како свој личен проблем. Со тек на време тој оздравува, но затоа брачната релација станува ирепаративна. Од системско гледиште веруваме дека тука се работи за мултипли проблем на најмалку две нивоа индивидуално (биомедицинско) и релациско (психосоцијално). Отука поимот колоборативност доби полно значење во концептот на релациска/системска резилентност и стана клучен термин со бројни синоними во современата литература. Ова е воодно поврзано со доверба за соработка во време на тешкотии (засновано на верувањето дека луѓето се добри или барем не малигни) 6 Ориентацијата на животен циклус на семејството. Фазите на семјните циклуси се нов и познат концепт кој обично се опишува во шест фази, кои се камени меѓаши во тек на континуираниот процес на развој и промена на секое семејство. Фазите на животниот циклус даваат можност нормативните кризи да се предвидат и успешно решат (пример е адолесцентната фаза во која по правило има проблеми), зошто се природни и очекувани. Тешкотиите на создавање на не-нормативни кризи кои не се очекувани доаѓаат наеднаш и најмногу го потресуваат семејството (ненадејна смрт, трагедии и сл). Истовремено животниот циклус е основен фактор во одржување на континуитет на семејството зошто го поврзува минатото, сегашноста и иднината. Сметаме дека современата работа со семејство не може да се замисли без земање во предвид развојните димензии на семејството, како и сродните концепти- нормализација-и контекстуализација-кои депатологизираат, дестигматизираат и овозможуваат ефикасно решавање на проблеми. Чувство на кохерентност се набљудува како еден од најмоќните принципи на резилентност. Го развил Антоновски и теоретски и практично, како-салутоген-модел кој промовира здравје и квалитетен живот (наспроти патогениот модел). Овој концепт подразбира дека кризата е сфатлива, дек аима свое значење, дека со неа може да се управува, што ги вклучува и релациските ресурси. Процена на криза е одлучувачки процес на резилентност која го одредува начинот и

степенот на анагажираност на семејството во решавање на барањата предизвикани со кризата. Истите причинители на стресните настани ги перцепираме различно. Ост причинител на стрес за некогo може да биде ирелевантен, за друг позитивен и со тоа и цело семејство може да излезе на крај, а за некогo загрозувачки и трагичен. Познато е дека во различни култури, народи и религии процената на кризата доста варира; судбинска, фаталистичка, лоша среќа, карма, божја воља, алахова воља итн. Што се влијае на одговорот на семејството во стресна ситуација. Овој концепт го зема во предвид секој од начините, можностите и врс основа на тоа се иницираат одредени однесувања и интервенции. Според тоа треба да се има на ум дека барањето на помош може да биде знак на снага и резилентност на семејството.

3.5 Позитивно гледиште

Концептите се природни и јасни како; активна иницијатива, истрајност, храброст и охрабрување. За овие принципи доста е пишувано и авторите им посветиле доста внимание и простор па и ние го правиме тоа. Општа порака е истрајноста и неоткажување. Првите неуспеси во разрешување на кризата не значат и краен неуспех. Не смееме да забораваме дека тука станува збор за најтешки животни настани кои бараат не само храброст, борбеност туку и охрабрување од околината, како и други ангажирани аспекти на човековото однесување. Надежта и оптимистичкото гледање се централни. Фаворизирани концепти. Постои сликовито споредување; она што е кислород за белите дробови тоа е надежта за верувањето и значењето на животот. Сериозна дефиниција би биле дека надежта е ориентација кон подобра иднина. Ако веруваме во подобра иднина тогаш ќе ја концептуализираме зошто надежта вклучува и оптимизам како аспект на резилентност, дури и ако работите и настаните не ветуваат. Има неколку значајни поими развиени на база на –снаги на позитивно мислење-кои беа клише на запад (мисли позитивно) а кој треба да ја изградат оптимистичка ориентација. Еден од овие концепти е научениот оптимизам на Селигман. Неговата поранешна работа се однесува на научена безпомошност-во која демонстрирал како луѓето може да вежбаат и научат како да станат пасивни во однос на решавање на проблеми. На овој поттикнуло негативното искуство во сопственото семејство, со болен татко. На една меѓународна конференција на психоневроимунологија Селигман се сретнал со Јонес Салк, прочуениот творец на полио

вакцина. Тогаш Салк кажал дека доколку би го повторил своето животно дело , повторно би го посветил на имунизација на деца, со тоа што сега на биолошката имунизација би додал психолошка имунизација. На тој начин одредена е нова димензија –научен оптимизам-низ процес на –имунизација или вакцинација на популација под ризик од депресија. Спроведена е проверка на млади на пубертетска возраст. Со нив е работена психоимунизација со примена на когнитивно-бихевиорални техники. Добиените резултати ја потврдија вредноста на овој концепт. Другиот концепт е на Тејлор-позитивна илузија-. Заснован е на позитивно мислење и селекција на позитивни предрасуди за-стресни настани кои ја одржуваат надешта во криза-. За овој концепт го наведуваме примерот на базична илузија-каде вљубениот млад пар нереалистично се идеализира едни со друг, а имаат информација дека 50% од браковите се разведуваат, не верувале дека спаѓаат во групата со можност за развод. Снаги и потенцијали-Ние секогаш веруваме дека ќе најдеме излез....-Сатир, 1988. Овие концепти исто така помагаат во изработка на релативна резилентност и активно учество во процесот на решавање на проблеми. Вештина на излегување на крај со она што е можно да се примети и прифаќање на она што не може да се промени –е стара мудрост, која е долго присутна во професионалните и апрофесионалните организации. Потребен е контрабаланс меѓу способностите за надминување и прифаќање на криза. Наведуваме како пример искуствата на миграција со истовремена загуба и адаптација-каде се преплетуваат старото и новото во континуитето на животни промени.

3.6 Трансцедентност и духовност

Термините трансцедентност и спиритуалност (духовност) до сега беа вон интересирањата на нашата стручна јавност па накратко ќе ги прокоментираме. Трансцедентните верувања се однесуваат на значења и цел на светот вон нас и нашето место во него. Така потребата да се најде некој поголемо значење на животот вклучува идеолошка платформа, филозофски и политички уверувања, како и други трансцедентни верувања кои нудат јасност и утеха во невоља. Вредност и цел-целите овозможуваат да се дефинира значењето и смислата на нашиот живот како и гледање на посебна реалност која може да биде мачна и неизвесна во денешната социјална и политичка клима, зошто важат идеали кои моат да бидат нереални па дури и наивни. Сите семејства имаат вредности, па е потребно да се препознаат како и посветеност на живото, онака како тие го замислуваат. Во трагични

времиња (војни, бомбардирања) потребни се силни идеалистички верувања за да се избори за подобри дни. Се смета дека резилентните личности и семејства така го усовршуваат моралниот компас и смисла на животот. На пример-силно уверување дека ќе се постигне социјална правда и заклетва за да се оконча-му овозможиле на Нелсон мандела да издржи 27 години во затвор во Јужна Америка. Духовност, вера. Заедништво, ритуали. Многу наши фундаментални верувања се засновани на религија и духовност/спиритуалност. Религиите се организиран систем на верувања кои вклучува заеднички институционализирани морални вредности, како на пр, верување во бог. Религијата дава можност за конзистентни обрасци на живот во услови на кризни ситуации. Ритуалите и церемониите исто така нудат колективно чувство на заедништво и место во хаосот на реалност. Спиритуалноста се дефинира како она што го поврзува човекот со она што постои. Спиритуалноста вклучува интерни вредности кои даваат смисла и значење како и поврзаност со другите. Духовноста се изразува во и вон спиритуалните домени на личниот живот. Секако нивната конгруентност во личноста создава чувство на целовитост. Универзално-спирит-душа се гледа како витална снага, извор на живот и моќ. Зборот спирит во многу јазици има исто значење, иако спиритуалните верувања и пракса широко варираат во разни култури. На пример личната вера подржува верување дека не можеме да излеземе на крај со тешкотиите. Системскиот теоретичар-Хари Апонте во својата книга –Леб и душа-покрај лебот јасно го истакнува значењето на духовноста во осиромашените малцински заедници во САД. Тој критички го коментира општествениот систем кој декларира доминантен, неостварлив, циничен систем на вредности кој ја уништува верата и социјалната правда и подобриот живот. Овие семејства патат од 9 сиромаштија поради очајот кој им ја краде душата-значењето, целат и надежта. Познато е дека спиритуалноста е поврзано со природата. Исто така убавината на многу форми во уметноста имаат спиритуален и оздравувачки ефект. На крај истакнуваме дека спиритуалноста и религијата биле занемарени во областа на менталното здравје, додека денес постануваат дел од многу психотерапии. Системски ориентираните професионалци го концептуализираат –личност како биопсихосоцијално психитуално битие. Така спиритуалноста и религијата во наше време регуларно влегуват во поле на ментално здравје. Се укажува на тоа дека спиритуалноста и религијата се силни ресурси за закрепнување, лекување и резилентност. Креативна инспирација често се раѓа во

тешкотии, кога се соогледуваат нови можности и нови патишта за нашите дилеми. Резилиентноста значи да се направи најдоброто во тешка трагична ситуација. Фрома Волш наведува пример на пожар кој го уништил Чикаго, но овозможил негова трансформација во креативно инспирачко визионерско планирање и изградба на нов град како и нови медалени на човечка интеракција. Модели улоги и херои. Позитивните примери на другите ја моделираат резилиентноста и ја инспирираат нашата снага и успех. Вон граници на нашиот секојдневен живот можеме да се преселиме во животните приказни на луѓе кои се храбри и ги надминале тешкотиите. Во денешниот живот секако се потребни бројни модели кои инспирираат бројни стратегии за преживување и справување со животните тешкотии. Не треба да се заборави дека постојат бројни примери за херои во секојдневниот живот, во нашата околина кои често остануваат непознаени. Веруваме дека ваквите снаги и ресилиентност заснована на релации постои во секое семејство. Трансформација, учење и раст/развој низ тешкотии. Резилиентноста се изградува низ животните тешкотии кои служат како покренувачка снага за промена и раст/развој. Резилиентните веруваат дека преокупацијата со желби и стари рани е губење на време и енергија. Тие ја извлекуваат лекцијата, учат од тешкотиите кои стануваат извор на снага и се развиваат кон иднината и подобар живот. Ја бараат смислата на животот практикувајќи ги своите суштински системи на вредности и верувања. Во несигурноста и болката која носта стресните животни настани овие суштински верувања доаѓаат на прво место. Фрома Волш зборува дека овие настани можат да бидат подарок кој отвора нови можности и нова фаза на животот.

3.7 Организационски образци

Апсорбери на семеен шок/стрес. Семејствата мораат на различни начини да се структурираат и да ги организираат своите животи за да ги исполнат суштинските задачи; раст и добробит на своите членови. Во ефикасното превладување на стресот семејствата мораат да го амортизираат стресот, да ги мобилизираат своите ресурси и средински услови. Семејните организационски образци го одржуваат семејството како единица. Овие образци ги дефинираат односите и го регулираат однесувањето, одржувани се од интерни и екстерни норми и појачувани од системот на верување. Исто така културните, нормативните правила значајно влијаат на многу аспекти на семејна организација (на пр, генерациона хиерархија) додека другите образци се базирани на заеднички очекувања,

навики и взаемна акомодација. Денес се идентификуваат три клучни организациски елементи.

3.7.1 Флексибилност

Флексибилноста е капацитет за промена со постојана стабилна структура на семејството, што е потреба на сите семејства за оптимално функционирање. Со други зборови неопходен е динамичен баланс на стабилност-хомеостаза и промени-морфогенеза кои ја одржуваат стабилноста на семејството, но исто така овозможува и промена како одговор на променливите развојни и средински предизвици и кризи. Капацитет за промена; Флексибилноста и адаптивност се основни услови за долготрајно, успешно брачно/семејно функционирање. Семејната резилентност вклучува стабилност контрабалансирање на стабилност и промена. Вошова и Олсон даваат метафора како – претстава на динамичен баланс на стабилност и промена-зависно од теренот. Тие односот на инструктор и скијач го дефинираат како-флексибилен баланс-т.е колаборативен процес со аналогија која важи и за терапевтскиот процес. Стабилноста на семејството е потребна за добро функционирање вклучува предвидливи, конзистентни правила, улоги и обрасци на интеракција. Клучна е довербата; членовите може да имаат потреба да знаат што од нив се очекува и што тие можат да очекуваат од другите. Ритуалите и рутините го одржуваат чувството на континуитет во времето и поврзаност со минатото, сегашноста и иднината низ заеднички очекувања и традиции. Рутините на дневниот живот осигуруваат ред и регуларни контакти. Во време на криза дневните рутини се нарушени, измешани и конфузни. Мислиме дека флексибилноста и поврзаноста најдобро ги објаснува ОлсонЦиркумплексниот модел на брачно и семејно функционирање и систем на односи, кои се состојат од три критични димензии; флексибилност, кохезивност и комуникација на основа на која се изведени различни типови на семејства и односи. Олсоновиот модел е познат користен во последната деценија и кај нас. Сепак подсетуваме дека овој модел ги прикажува семејствата дека најдобро функционираат во балансирана (модерате) структура и флексибилност. Тоа вклучува демократско водство, преговарање, заедничко донесување на одлуки, стабилни улоги и правила кои можат да се модификуваат. Наспроти тоа семејствата во екстремна, дисфункционална позиција се ригидни или хаотични и во стрес одат вон контрола.

3.7.2 Поврзаност

Поврзаноста е друга централна димензија на семејна организација. Олсон ја дефинира кохезијата како емоционална приврзаност т.е баланс; блискост/заедништво-одвоеност. Биверс и Хампсон опишуваат сличен процес во системски термини – центрипетални и центрифугални тенденции на семеен стил. Волшова го преферира терминот поврзаност т.е баланс на заедништво и одвоеност кои ги прифативме. Баланс/рамнотежа единството и одвоеноста јасно се гледа во кризни ситуации кога семејните членови се силно поврзани (заедно влечат) но исто така ги почитуваат индивидуалните разлики на членовите. Тоа создава сигурност, заштита, меѓусебна поддршка, грижечки-негувачки релации, приврзаност и добра соработка, особено во катастрофални случувања. Јасни граници на субсистемите меѓу родители деца, како и интерперсонални граници, индивидуална диференцијација разлики во автономија, овозможуваат здрав психосоцијален развој како и превземање на одговорност за сопствените мисли, чувства и акции. Стилите на семејна организација и функционирање значајно варираат во зависност од социјалните, културните, етничките и религиозните вредности. Така екстремните обрасци; умреженост, испреплетени семејства (мото-сите за еден, еден за сите) или разединети, дистанцирани семејства (мото-секој си ја гледа својата работа) често запаѓаат во патологија, иако можат да бидат нормални (типични) во различни контексти. Социјално економските услови во последниве години ги туркаат младите назад во семејното гнездо со одржување на меѓузависни интергенерациски односи. Секако дека едни живеат во одвоени домаќинства по образецот –интимност на дистанца-. Останува констатацијата дека родителите се архитекти на семејството со наша напомена дека семејното водство варира во современи, различни семејни форми, социо=културни услови, полови итн. Поради тоа последниве године се почесто се употребува поадекватниот израз-партнерска релација, наместо брачна. Во секој случај функционално е најдобра партнерската релација која функционира на взаемен рамноправен начин, со баланс на моќ, авторитет и реципроцитет, вклучувајќи принцип давање-земање базиран на доверба. Силно заедничко водство е критичко негување, заштита, водење на деца и управување со вулнерабилни семејни членови. Дobar сет на норми и стандарди овозможува бихевиорална контрола во разни стилови (авторитативен, *laisser-faire*, хаотичен) и рестаурира редот во хаос и кризна ситуација. Ова се клучни

организациски елементи/процеси и релациска резилентност, што секако вклучува обновување на врски, смирување, простување во проблематични односи. 12 Социјални и економски ресурси Мобилазацијата на пошироката фамилија и ресурси на заедницата. (Satir, 1988 : Minuchin, 1974, 1992), ги гледале семејствата кои добро функционираше како отворени системи со доволно снаги и интегритет за интеракција во своите граници, а покрај тоа и доволно пермеабилни за задоволителна меѓуразмена со надворешниот свет. Во оптимално функционирачко семејство, членовите се активно инволвирани во светот, носејќи од своите средби разни интереси назад во семејството. Проширеното семејна и социјална мрежа дава и практична помош и витални врски со заедницата. Таа обезбедува информации, конкретни сервиси/услуги, поддршка, друштво, одмор и тн. Исто така дава чувство на солидарност и сигурност. Активностите во заедницата ја унапредуваат индивидуата и семејната благосостојба со редовно учество во клубови, цркви и разни асоцијации. Постои нешто животно заштитно во припаѓање на група и регулирана социјална активност од било кој вид. (Walsh, 1998). Врските со социјалниот свет се од витално значење за семејната резилентност во криза. Обратно, семејната изолација и недостатокот на социјална поддршка допринесува за дисфункција во стрес. Најновите истражувања потврдуваат нешто што одамна го знаевме; не само бројот на членови на мрежата и зачестеноста на контактот, туку и квалитетот на односот го одредува степенот на корисност на мрежата. Затоа е исто така важно во криза да се идентификуваат конфликтите, прекинатите односи кои можат да се репарираат, скриените ресурси; како и да се изградат потенцијално нови врски според актуелните потреби-се како витална мрежа на резилентност. Постојат многу опции и модели како извори на снага и ресурси во заедницата. Мултисемејните групи за поддршка се вредна поддршка на мрежа за семејството во невоља. Интернетот исто така брзо станува извор на информации и поврзувања, освен тоа групите за поддршка, бројни превентивни програми и др. Задоволство ни е да кажеме дека Белградската школа на системска и семејна терапија од почетокот на својат аработа има ориентација –на мрежа-. Во текот на 30-те години на работа со семејства по правило во третманот вклучувавме и значајни личности од мултисистемски семејни социјални мрежи т.е од поширок социјален контекст. Редовните сеанси на мрежи (формални и неформални, природни и артифицијални), со ориентација на решавање на проблем, станаа моќни извори на снага и резилентност. Денес врз основа на долгогодишно клиничко

искуство и повеќе истражувања убедени сме дека без соодветна поддршка на социјална мрежа не може да се замисли работа со семејство во кризни ситуации, особено во наши услови. Изградување на финансиска сигурност и постигнување на баланс на семејство-работа. За јакнење на семејното функционирање неопходни се финансиски ресурси, структурна поддршка, како и баланс на семејниот и работниот систем. Во денешниот високо стресен живот изложени сме на притисок намултипли, конфликтни влијанија, како и неадекватна 13 поддршка. Така животот на родителите кои работат може да се опише како-два брзи воза кои на кратко застануваат во станица да земат гориво и да ја продолжат трката. Повеќето жени нема секогаш еднаков статус со мажите и побратно. Наведуваме пример од филмот-Крамер против Крамер-каде таткото се развил во добар родител, но останал без работа. Значи дека е неопходен баланс на семејно и професионално функционирање. Авторите кои ги проучуваат ваквите проблематики ја подвлекуваат мањкавоста и неуспехот на детската заштита во развиените држави (САД, ВБ). Парадоксално е да се трошат милиони долари на деца, а недостасуваат основните услови за семеен живот и грижа за децата. Се даваат примери на држави кои развиваат нови модели на семејна резилентност. Така скандинавските држави даваат широка поддршка на семејствата и заштитата на децата, како основни вредности на општеството. Семејната и социјалната мрежа се природни-апсорбери на шок-во кризни времиња, па е неопходно нашето внимание од домаќинствата да биде проширено на социјалниот контекст чии ресурси ја јачаат семејната резилентност

3.7.3 Комуникациски процеси

Олеснување на семејното функционирање. Добрите комуникации се сигурно витално значајни за семејното функционирање и резилентност. Сепак можеме да кажеме дека-добрите комуникации-е генерално матен израз, нејасен и зависи од културните норми на конкретниот контекст, кои значајно варираат, па стандардите на комуникација кај нас и во светот природно се разликуваат. Во ненадејна криза или пролонгиран стрес може да дојде до прекин на комуникација-во време кое е есенцијано важно за семејната резилентност. Мораме да потсетиме дека нашиот Белградски екосистемски модел на семјно ментално здравје, од прв ден, во тек на три децени, го вклучува концептот за комуникација како основна компонента на теорија и пракса. Во историскиот и актуелниот контекст во еволуцијата на семејна терапија –модел на хумана комуникација доживеа големи промени.

Класичниот комуникациски пристап, заедно со системскиот беше еден од првите и највлијателните во полето на семејната терапија. Меѓутоа одамна нема посебна комуникациска школа. Многу основни идеи (хомеостаза, фид-бек, црна кутија, двојни врски, метакомуникација и др) апсорбирани се во други пристапи но денес се присутни во разни модели на семејна терапија. Комуникацијат асе дефинира како размена на информации. Класично секое однесување е сметано за комуникација (вклучително и мочешето). Се инсистира на вербална и невербална комуникација, кои се конзистентни и конгруентни како и на други мултипли нивоа на канали на комуникација. Исто така познати се две функции; 1. аспект на содржина која се однесува на актуелна информација. Најновите трудови го прошируваат концептот на комуникација на социјално-емоционално и практично/ инструментален аспект на разрешување на проблеми Епштајн (Епстеин ет ал., 1993). 2. Релационен аспект кој ја дефинира природата на релацијата т.е имплицитно хиерархиски статус—(Watzlawick et al., 1967). Исто така Олсон (Олсон, 1993) ги дава најважните елементи на специфични вештини на добра комуникација: вештина на говорење и слушање, само-откривање, јасност, континуитет, почитување и земање во предвид, задржување на контекстуелна јасност. Три значајни аспекта на комуникацијата се клучни за семејната резилентност. 1. Јасност Јасноста е суштински значајна за успешно семејно функционирање. Сатир ги истакнува следниве карактеристики на комуникација во здравос емејство; јасни, директни, специфични и искрени. Тоа значи дека семејните членови го зборуваат она што го мислат и мислат што да кажат. Нејасни, искривени и неразрешени комуникации (на пр, читање на мисли), ја блокираат комуникацијата и раѓаат неспоразуми и конфузии-некогасх со катастрофални размери. Тоа е особено опасно во тек на сериозни, тешки физички и психички болести (Rolland, 1994). Максимално разјаснување на нејасни и кризни ситуации исклучително потребно во стресни ситуации, зошто семејните членови имаат различно видување на еден ист настан. Зедничко разбирање и значење на животни-загрозувачки настани врз основа на вистина, неопходно е за успешно решавање на проблеми, т.е за надминување и адаптација на траума, како и за антиципација на ситуацијата. 2. Отворено изразување на емоции Отвореното изразување на емоции може да се препознае во интересирањето за нов концепт на емоционална интелигенција и EQ. Отворено, искрено делење и толеранција од широк распон на чувства, и позитивни (радост, љубов, среќа, надеж) и неугодни (лутина,

страв, тага, разочарување) можное во клима на взаемно сочувствување и емпатија, взаемна доверба и припаѓање како и толеранција за разлики, што се карактеристики на добро функционирачко семејство. Наспроти тоа во семејства кои лошо функционираат, постојаната недоверба произведува критицизам, изнудување, етикетање, обвинување и –жртвено јагне- (Satir, 1988), како и високо рекативно емоционално изразување, напаќање и критика-до конфликт кој може деструктивно да екалира вон контрола. Поради тоа е многу значајно во комуникацијата сите да се чувствуваат слободни да го дадат својот глас за се што имаат во главата и срцето, а тоа е возможно само во позитивна клима на угодни, соработнички интеракции кои носат задоволство. На крај заедничкиот хумор е исто така витален извор на семејни снаги 15 во тешкотиите и кризите, ја олеснува конверзацијата и позитивните интеракциидетоксицира, во загрозувачка ситуација, укажува на гршките, итн-што се помага за надминување и резилентност во стресни ситуации. 3.

Колаборативно/заедничко решавање на проблеми Заедничкото решавање на проблеми е суштински битно, особено во ненадејна криза или перзистентни предизвици. Добрите, резилентни семејства на се карактеристични со отсуство на проблеми, туку способност за добро снаоѓање и излегување на крај со конфликти. Се работи за сеќјдневни проблеми, но и кризи кои надоаѓаат. Практични и емоционални аспекти на кризна ситуација се взаемно интерактивни. На пример ако семејството е притиснато со базични инструментални проблеми (загуба на работа), тоа исто така мора да биде способно да излезе на крај и со емоционалните потреби. Тоа значи дека во големи транзиции мора да се почитуваат и практичните и емоционалните задачи на семејството. Во традиционално очекуваните, базирани на полови разлики, мажот ги решава сите инструментални проблеми, додека жената е одговорна за изразување на емоции и нега. Вештини за решавање на проблеми/конфликти последниве години се поста популарни и за професионалци и за лаици. Ние се одлучивме за програм на ефективен процес на решавање на проблеми базиран на работат на Епиштајн и соработниците кој се користи за дефинирање на клучните процеси на семејна резилентност. Се состои од следниве неколку чекори. Идентификување на проблем и за него врзани стресори, каде е основно познавањето и дефинирањето на проблемот. Комуникација за проблемот со сите личности кои се инволвирани во проблемот можат да бидат потенцијални ресурси. Заедничко креативно разгледување на можни алтернативи/опции, ресурси и ограничувања. Заедничка одлука за

алтернативниот избор, цел и план, што подразбира вештини на комуницирање и особено важно за крупни животни одлуки, компромис, договарање, преговарање. Акција, која вклучува и практични и емоционални аспекти на проблемот. Мониторинг, градење на успех и учење од неуспех со преиспитување на корист и штета (за и против).

Евалуација/ревизија на успешност на процесот на решавање на проблеми. Ова вклучува практичен став; преваленција на проблем, спречување на криза и припрема за идни предизвици, што е исклучително значајно. Согласно сме со авторите кои нагласуваат – дека секоја интервенција е исто така и превентивна мерка-. На крај нагласуваме дека опишаните 10 клучни процеси на семејна резилентност се взаемно синергетични и интерактивни. Можат да бидат организирани и изразени на 16 разни начини во различни ситуации. Тие го ојачуваат надвладувањето и адаптацијата т.е резилентноста на семејствата да ја достигне целта која и одговара и да продолжи со својот живот.

3. 8 Импликации и заклучоци

Системско биопсихо социјалната платформа на семејната резилентност ја вклучува еколошката и развојната перспектива. Таа овозможува еволутивно сфаќање на семејните барања и одговори со тек на време, во различни фази на адаптација на стрес/криза а релација со контекстот на социо-економската ситуација/контекстот на секое семејство. Основната премиса на семејната, системска резилентност е дек асериозните кризи имаат силен импакт (влијание) на целото семејство и дека секој допринесува за исходот на кризата. Ова го потврдуваат и бројни истражувања (посттрауматски стресен синдром) Фиглија, 1989. Нашата мултисистемска проценка/евалуација, интервенција и превенција вклучува пет теоретски и практични нивоа (индивидуално, брачно/семејно, социјални мрежи, поширок социјален систем, држава и интернационално ниво) кои се меѓусебно поврзани. Генерално, резилентноста содржи сет на клучни процеси кои се организирани во три домена на семејно функционирање. Верувања и значења за надминување на криза; Реорганизација на семејни обрасци, структури и функционирање; Ефективни комуникации и стратегии за решавање на проблеми. Опишаните 10 клучни процеси на семејна резилентност даваат позитивни и прагматични елементи за терапевтска и превентивна работа, зошто сметаме дека овие теоретски принципи се исто така применливи и во пракса за зајакнување на резилентноста, како вешта синтеза на старо и ново; Нормализација/депатологизација, контекстуализација, преурамување, емпатија,

колаборативност, ресурси и др. Во практичната теоретска работа неопходна е проценка/евауација, како слабости/вулнерабилности, така и снаги, односно фактори и ризици и протективни фактори-на мултипли/системски интервенции (психосоцијални и биомедицински) за поддршка и зајакнување на семејството во криза. Комбинирани и прилагодени интервенции според нашето мислење се од клучно значење, а во праксата се уште не е доволно реализирано. Поточно кажано секое хронично нарушување бара медикаментозна а истовремено и психосоцијални мерки во вистинска комбинација и планирање на индивидуални, семејни, мрежни и групни сеанси (сихоедукативни, групи за поддршка, самопомош и др.). Превентивните интервенции се применуваат пред (примерни); во тек (секундарни); и после проблематичната ситуација (терцијални). Од гледиште на резилентност, сите терапевтски интервенции можат да бидат превентивни, па мислиме дека снагите и ресурсите треба да се преориентираат од терапија кон превенција и да се прифати позитивна ориентација кон иднината. Тоа во пракса значи рефокусирање од проблемот и насочување кон позитивни промени и цели. Главното прашање не е што е лошо? Туку- Што може да се направи да биде подобро? Укажуваме на бројни можности на заедницата да со превентивни програми им помогне на семејствата (комуникација и вештини на решавање на проблеми, предбрачни, брачни, родители како партнери, разведени и други програми). Во целина перспективата на семејната резилентност дава нови идеи кои секако бараат нова пракса. Пред се е потребно да се рedefинира концептот на терапија. Тоа значи потреба за ревизија и унапредување на хуманите односи како и служба за семејство; однос терапевт-клиент, семејство, терапевт/терапевт/тим, однос на професионални служби итн. Ова сигурно бара храбро ангажирање како тоа го констатира еден од авторите на резилентност. И ние сме свесни за можноста за субјективност, но и остануваме уверени во снагата на хуманоста и позитивноста на резилентноста во денешниот свет на екстремни промени и несигурност. На крај ќе ја цитираме метафората на М.С. Bateson (1994); "Повикани сме да им се придружиме во играта чии чекори мораме да ги учиме по пат. Дури и во неизвесноста одговорни сме за своите чекори..." Денес резилентноста ја доживуваме како природен животен концепт и реална пресвртница кон нова професионално, еколошки заснована теорија и пракса, која е сигурно неопходна во овие драматични социјални промени

3.9 Концепт на семејната адаптивност

Концептот на семејната адаптивност ја проширува теоријата и истражувањата на семејниот стрес, справувања и адаптација (Hawley & DeHaan, 1996; Mackay, 2003; McCubbin & Patterson, 1983; Patterson, 2002; Simon, Murphy, & Smith, 2005). Тоа наметнува повеќе од управување со стресни услови, превземање на товар или преживување на тешко искушение. Тоа вклучува потенцијал за лична и релациона трансформација и раст што може да ја разобличи неволјата. Со преслушување на клучните процеси за резилентност, семејствата кои се обидуваат, можат да се посилни и поснаодливи на идните предизвици. Членовите можат да развијат нови услови и способности. Кризата може да биде повик за будење, воздигнување, внимание на значајни нешта. Тоа може да стане можност за преоценување на секторот на животните приоритети и определби, стимулирање на поголемо инвестирање во осмислени односи. Студиите за силни семејства откриле дека кога членовите на семејствата што ја пребродиле кризата заедно, нивните односи биле збогатени и повеќе полни со љубов отколку што можат (Stinnett & DeFrain, 1985). Перспективата на семејната адаптивност, базично го менува дефицитното гледиште, од семејства што се борат како оштетени и наместо поправање да се гледаат како предизвикани од животните неволји, со поттикнување на исцелување како и пораст на членовите на семејството.

3.9.1 Еколошки и развојни контексти на семејната резилентност

Семејната адаптивна рамка комбинира еколошки и развојни перспективи за да го види семејното функционирање во однос на своите пошироки социокултурни контексти и еволуција во повеќегенерациски животен циклус.

Еколошка перспектива

Од биопсихосоцијалната системска ориентација, ризикот и издржливоста, се гледаат во светло на повеќе рекурзивни влијанија. Човековите функционирања и дисфункција се сметаат како резултат на интеракцијата на индивидуалноста-и семејната-ранливост или адаптивност во справување со стресни животни искуства. Генетските и невробиолошките предиспозиции (Feder, Nestler, & Charney, 2009) може да се зголемат или надминат со семејни процеси од социокултурни ресурси или недостатоци. Семејната катастрофа може

да резултира од неуспешен обид да се справи со огромна кризна ситуација или натрупување на стрес како траума или смрт во семејството или пошироко влијаније на голема непогода (Walsh, 2007). Семејството, браќата и сестрите, ресурсите на заедницата, училишните или работните опкружувања и други социјални системи можат да се видат како взаемни контексти за негување и зајакнување на адаптивбилноста. Виталниот придонес за културни и духовни средства за отпорност, се покажаа во многу ситуации, а особено за оние кои се соочуваат со дискриминација и социоекономски пречки како што се Афроамериканците, Латиноамериканците, Индијанците, Муслиманите (McCubbin & McCubbin, 2005; McCubbin, McCubbin, McCubbin, & Futrell, 1998; McCubbin, Thompson, Thompson, & Fromer, 1998; see BoydFranklin & Karger, Chapter 12; Falicov, Chapter 13; и Walsh, Chapter 15, this volume). Детални истражувања во Канада, Аљаска популации (Kirmayer, Dandeneau, Marshall, Phillips, & Williamson, 2011) ја нагласува важноста на општествено системско еколошки пристап, инкорпорирање на домородни култури, историски и културни вредности во промоција на менталното здравје, политика и клиничка пракса. На пример, семејниот и социјалниот пренос на приказни и метафори поддржува адаптација преку релациони и егоцентрични концепти на себе, личноста и колективниот идентитет и преку едукација во политички активизам, еманципација и помирување. Овие извори на адаптивбилност сватени во динамична смисла произлегуваат од интеракции помеѓу поединците и нивните семејства, нивните заедници и поголеми системи. Фалицовата (1995, 2007, гл.13) мултидимензионална рамка од културолошки аспект го лоцира секое семејство како комплексна еколошка гранка, споделување на граници и заеднички јазик со други семејства, како и различни ставови во врска со варијабли како што се пол, економски статус, животна фаза и позиција вис-а-вис во доминантната култура. Секое семејно искуство ќе има заеднички уникатни карактеристики. Холистичкото оценување вклучува различни контексти и цели да се разбере ограничувањето и можноста во положбата на секој од семејството. Семејната адаптивбилна рамка исто така има за цел да ги идентификува заедничките елементи во неповолна ситуација и ефикасни семејни одговори, дури исто така разгледувајќи ја секоја уникатна семејна перспектива, предизвици и ресурси. Развојна перспектива 4 Развојната перспектива е од суштинско значење за разбирање и поттикнување на резилентноста. Влијанието на неволјата варира со текот на времето и е во врска со индивидуалните и семејни животни циклусни промени. Новите предизвици и

одговори со текот на времето. Најголемите стресори не се само краткорочен и еднократен настан, туку повеќе комплексен збир на променети услови со минатата историја и идната насока (Rutter, 1987). Такво е искуството на развод од ескалација на предразводни тензии, до сепарација и реорганизација на домаќинствата и односите родител-дете. Најмногу семејства подложат на понатамошни транзиции, со селење, премажување, интеграција на новите семејства (види Freene, Anderson, Forgatch, DeGarmo, & Hetherington, Chapter 5; Pasley & Garneau, Chapter 7 this volume). Со оглед на оваа комплексност, не постои едноодговорност, справувањето е успешно со различни стратегии кои се корисни во исполнувањето на новите предизвици кои се појавуваат. Во оценувањето на влијанието на стресни настани од клучно значење е да се истражува како членовите на семејството ја прифаќаат нивната ситуација – од проактивен став за итна одговорност и долгорочни стратегии. Некои пристапи можат да бидат функционални во краток рок, но потоа стануваат нефункционални со текот на времето или како променети услови. На пример, со мозочен удар на таткото, семејството мора да се мобилизира и заедно да се соочат со кризата, но подоцна настапуваат промени, да се прилагодат на хроничен хендикеп и да помагаат на другите членови (Walsh, 2011a; see Rolland, Chapter 19, this volume). Семејната адаптивност така вклучува различни адаптивни патишта кои се протегаат во текот на времето, од опасен настан на хоризонтот преку уништувачки транзиции и последователни бранови во непосредни последици и пошироко. Кумулативни стресори. Некои семејства можат да се справат со краткорочна криза, но подлегнуваат на кумулативни видови на повеќе постојани предизвици како што е хронична болест, услови на сиромаштија или комплекс во траума ситуации. Натрупувањето на внатрешните и надворешните стресори можат да го совладаат семејството, зголемувајќи ја ранливоста и ризикот од последователни проблеми (Patterson, 2002). Ескалацијата на конфликтот и пиењето на сопругот го донел парот на терапија. Тоа беше од суштинско значење да се воочат проблемите во контекст на семејни притисоци и загуби во семејството во текот на изминатите 2 години, вклучувајќи го и губењето на работата на сопругот, поврзано со губењето на здравјето и мозочен удар на баба му, која била потпора за нивните 3 деца, од кое едно било со пречки во развојот. Семејството се вртеше од една криза во друга, со притисоци нагоре без одмор. Терапијата ја олеснува меѓусебната поддршка на двајцата, реорганизација и тимски напор, со вклучување на други членови на семејството за совладување на тековните и среднорочни

предизвици. Семејна животна - циклусна перспектива. Функционирањето и симптомите на вознемиреност се оценувале во контекст на семејниот систем како што се движи напред во текот на животот, се разбира низ сите генерации (McGoldrick, Carter, & Garcia-Preto, 2011; see McGoldrick & Shibusawa, Chapter 16, this volume). Семејната еластична рамка се фокусира на семејната адаптација околу критички настани, вклучувајќи и компликации со предвидливи нормативни транзиции, како што се раѓање на првото дете (see Cowan & Cowan, Chapter 18, this volume), и неочекувани настани како развод или прерана смрт на млади родители (Gorell Barnes, 1999; Greeff & Human, 2004; Greeff & Van der Merwe, 2004; Walsh, 2009a). Како семејството се подготвува за очекуваната 5 загуба, стресот, управувањето со тешкотиите, ефикасното реорганизирање и реинвестирање во животни определби ќе влијае на кратните и долгорочните адаптации за сите членови и нивните односи (Walsh & McGoldrick, 2004). Болката е зголемена кога тековните стресори реактивираат болни спомени и емоции од минатите искуства, како посттравматични стрес реакции. Обединувањето на развојни и повеќегенерациски видови зголемува ризик за компликации (McGoldrick et al., 2011). Членовите во семејството можат да ја загубат перспективата, разгорувајќи ја настанатата ситуација со минати настани, и да станат преоптоварени или да имаат емоционален прекин со болните чувства и врски. Искуството од минатото неволие, како воените и бегалските трауми, влијаат на идните очекувања. Катастрофалните стравови го зголемуваат ризикот од дисфункција, додека приказната за отпорноста, може да инспирира позитивна адаптација (Hauser, 1999; Hernandez, 2002; Weingarten, 2004).

Предности на рамките на семејна адаптивност
Проценката на семејно функционирање е полно со дилеми. Клиничарите и истражувачите ги носат своите претпоставени мапи во секоја семејна евалуација и интервенција, вградени во културните норми, професионалната ориентација и личното искуство (see Walsh, Chapter 2, this volume). Покрај тоа, со социјалните и економските трансформации во последните децении и порастот на семејните аранжмани, не постои модел на семејно функционирање кое е од суштинско значење за децата и семејствата (see Walsh, Chapter 1, this volume). Системски ориентираното истражување на семејниот процес во последниве децении има обезбедено некоја емпириска основа за ефектно функционирање на двојки и семејства (see Lebow & Stroud, Chapter 21, this volume). Меѓутоа, семејната проценка на типологии има тенденција на статичност и неконцептуалност, нудејќи слика на интеракциски модели, но често не се размислува за тоа

како тие делуваат на семејните стресори, ресурси како и предизвиците со текот на времето во поголема социјална животна средина. Во клиничката пракса, семејствата најчесто доаѓаат во кризни периоди, кога болката и разликите во нормите се лесни за препознавање дека се знаци на семејна патологија. Семејната адаптивна рамка нуди неколку предности. Прво, по дефиниција таа се фокусира на здружените сили под стрес, во одговор на кризите и пролонгираната неповолна ситуација. Второ, се претпоставува дека не постои единствен модел за здраво функционирање кој одговара на сите семејства или ситуации. Функционирањето е проценето во контекст што одговара на вредности на секое семејство, структурни и релациони ресурси и животни предизвици. Трето, процесите за оптимално функционирање и благосостојба на членовите варира со текот на времето преку појава и развој на семејните предизвици. Иако повеќето семејства не можат да се измерат со идеални модели, семејната адаптивна перспектива е втемелена во длабока убеденост во потенцијалот на сите семејства да се здобијат со отпорност и позитивен раст од неволјата. Дури и оние кои доживеале тешка траума или многу проблематични односи, имаат потенцијал за лекување и трансформација низ животот и генерацискиот тек (Tedeschi & Calhoun, 2004; Tedeschi & Kilmer, 2

II Методологија на истражувањето

1. Предмет на истражувањето

Да се проучи нивото на резилентност и прилагодливост на семејствата со деца со дисхармоничен развој.

2. Цел на истражувањето

Откако на семејството ќе му се соопшти дека нивното дете се соочува со дисхармоничен развој тие поминуваат низ многу фази во кој што потребно е поткрепување и јасно гледање кои се нивните резилентни снаги на индивидуално и на семејно ниво.

Семејството е главната алка и круцијалниот систем на поддршка во секоја фаза на детето кое се соочува со некаква специфичност. Од таа причина целта на ова истражување е да се согледаат степенот на резилентност и прилагодливост на семејствата со деца со дисхармоничен развој со цел да им се понуди подобри можности, методи, техники начини на справување.

3. Задачи на истражувањето .

- Да се увиди дали информираноста на членовите на семејството за ран детски развој влијае на резилентните снаги на семејството.
- Да се увиди дали бројот на членови во семејството влијае врз резилентноста на семејно ниво.
- Да се увиди дали возраста на родителите влијае врз резилентноста на семејно ниво.
- Да се увиди дали степенот на образование на родителите влијае на резилентноста на семејно ниво.
- Да се увиди дали развојната фаза во која се наоѓа семејството влијае на резилентноста на семејно ниво.
- Да се увиди дали статусот на вработеност на родителите влијае на резилентноста на семејно ниво.

4. Хипотези на истражувањето

X0 претпоставува дека степенот на резилентност на семејствата кои се соочуваат со дете со дисхармоничен развој е на ниско ниво.

- X1 претпоставуваме дека информираноста на членовите на семејството во врска со ран детски развој има големо влијание врз резилентноста и степенот на прилагодливост.
- X2 претпоставуваме дека бројот на членовите на семејството нема влијание врз резилентноста на семејно ниво.
- X3 претпоставуваме дека возраста на родителите влијае врз резилентните снаги на семејно ниво.
- X4 претпоставуваме дека статусот на образование на родителите влијае на резилентните снаги на семејно ниво.

- X5 претпоставуваме дека животната фаза во кое се наоѓа семејството влијае на резилентните снаги на семејно ниво.
- X6 се претпоставува дека статусот на вработеност на родителите влијае на резилентните снаги на семејно ниво.

5. Варијабли

Независни

- возраст
- образование
- работен статус
- членови на семејството

Зависни

- степенот на резилентност на семејствата кои се соочуваат со дете со дисхармоничен развој

6. Методи и техники и инструменти на истражувањето

Истражувањето е од квантитативен карактер

- Методи: дескриптивен метод
- Техника: анкетање и скалирање
- Инструмент- прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ)

6. Временска рамка на истражувањето

Ова истражување имаше лонгитудинален квантитативен карактер, односно се спроведе во текот од 2021-2022 година. Најголем број од семејствата се семејства кои што се дел од

третманот на психотерапија и развојна стимулација во Неокортекс-Центар за психотерапија, психодијагностика, тренинг и едукација.

7. Популација и примерок

Во популацијата на ова истражување припаѓаат сите семејства кои што имаат еден член кој што се соочува со дијагнозата дисхармоничен развој f83 на ниво на Република С. Македонија.

Структурата на примерокот кој ќе биде опфатен во истражувањето ќе се анализира во зависност од возраста, работниот статус, статус на образование, животна фаза на семејството.

8. Статистичка обработка на податоците

За обработката на податоците ќе се примени дескриптивна статистика, со која ќе се сумираат податоците, графички ќе се прикажат и опишат квантитативните податоци добиени од популацијата, а прашањата од отворен тип ќе бидат квалитативно обработени. Обработката на податоците ќе се одвива во три фази при што најпрво се ќе се провери исправноста на прашањата, ќе се отстранат грешките во пополнувањето и ќе се согледаат грешките во недостатоците во прашалникот. Во втората фаза ќе се класираат податоците во групи според одредени атрибутивни својства, ќе се пресметаат нивните фреквенции и процент. Во третата фаза, добиените резултати ќе бидат прикажани графички и табеларно со текстуална интерпретација на резултатите.

9. Организација и тек на истражувањето

Се започнува со дефинирање на предметот, целта, задачите, варијаблите и хипотезите на истражувањето. Се дефинира популација за истражувањето. Се подготвуваат инструментите за истражување - прашалникот и Ликертовата скала.

На испитаниците ќе им биде објаснета целта, загарантираната анонимност и ќе биде побарано од нив, прашалникот да биде одговорен во утврдениот рок.

Истражувањето ќе биде спроведено во текот на месеците Март- Април

2022 год. со дистрибуирање на анкетен прашалник преку Microsoft forms од

платформата Microsoft Teams. По задавање на прашалникот и по собирањето на податоците се пристапува кон нивна статистичка обработка. Се добиваат информации за потврдување или отфрлање на хипотезите и се изведува заклучок.

10. Очекувани резултати

Од ова истражување се очекува да добиеме релативно добри резултати во однос на резилентните снаги на семејствата на деца со дисхармоничен развој. Очекуваме да добиеме позитивни резултати во однос на тоа дека кај семејствата постојат голем број на резилентни снаги за кој можеби и самите не се свесни. Резултатите ќе ни помогнат во креирањето на техниките за терапевтскиот процес со семејствата на деца со дисхармоничен развој

III .Анализа на резултати

Во истражувањето беа опфатени вкупно 76 испитаници, членови на семејствата кои имаат лице со дисхармоничен развој. Голем број од испитаниците се родители на деца со дисхармоничен развој, но секако дел од испитаниците се и други членови од семејниот систем.

Иако првичната замисла во елаборатот за овој магистерски труд беше истражување на резилентните снаги на семејствата на деца со дисхармоничен развој до 6 години, се наметна потребата од проширување на истото и кај семејства на деца кои се соочуваат со дисхармоничен развој а имаат над шест години. Од вкупниот број на деца 40.8% односно 31 дете се соочуваат со потешкотија во говорно-јазичен сегмент, 30.3% односно 23 деца се соочуваат со отстапување во психомоторен развој, 50%, односно 38 семејства се соочуваат со дете кое има отстапувања во емоционален домен и 27.6% односно 21 семејство се соочуваат со дете кое има отстапувања во социјален домен.

1.Анализа на примерок на испитаници

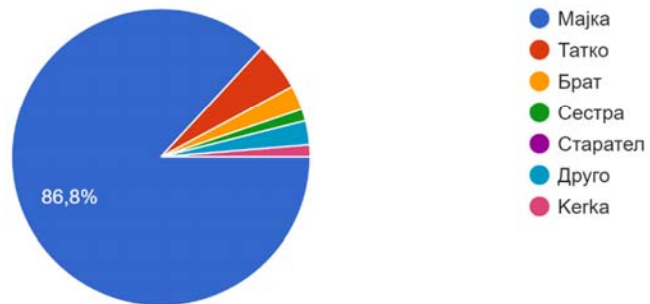
На прашањето која е вашата улога во семејството, 86.8% од нив се во улога на мајка, односно 66 испитаници. Од вкупно 76 испитаници 4 од нив односно 5,3% се во улога на татко, 2 односно 2.6% се во улога на брат, еден испитаник односно 1,3% во улога на сестра, еден испитаник односно 1.3% во улога на ќерка и 2.6% одговараат друго. Во овој дел од анализата на примерокот значајно е да се напомене за процентот на присутност и ангажираноста на мајката во семејствата кои што имаат деца со дисхармоничен развој, доминантноста е видлива и во ова истражување како и во пракса, најголем дел од родителските задачи ги завршува мајката како и најголема резилентна снага кај овие семејства се забележува кај мајката.

Табела 1. Приказ на улога во семејниот систем

<i>Улога во семејниот систем</i>	<i>%</i>
<i>Мајка</i>	66%
<i>Татко</i>	5,3%
<i>Брат</i>	1,3%
<i>Сестра</i>	1,3%
<i>Друго</i>	2,6%
<i>Ќерка</i>	1,3%
<i>Вкупно</i>	100%

Вашата улога во семејството е?

76 одговора

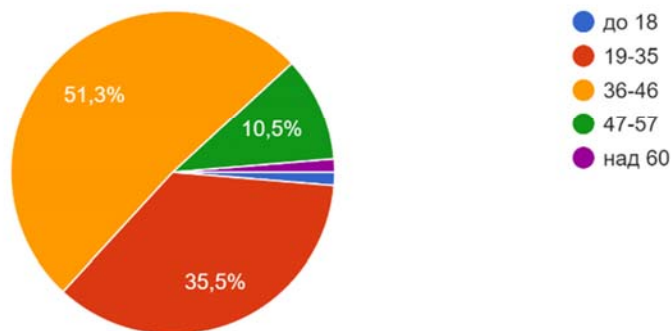

На прашањето која е вашата возраст како член на семејство кое што има дете со дисхрамоничен развој ги добивме следните резултати. На возраст до 18 години имаат одговорено 1,3% односно еден испитаник, 35,5% односно 27 испитаника се на возраст од 19-35 години, 51,3% односно 39 испитаника се на возраст од 36-56 години, само 10,5 % односно 8 испитаници се на возраст од 37-57 години, еден испитаник односно 1,3% на возраст над 60 години.

Табела 2. Приказ на возраста на членови од семејството

Возраст	%
До 18 години	1,3%
19-35 години	35,5%
36-56 години	51,3%
37-57 години	10,5 %
Над 60	1,3%
Вкупно	100%

Возраст
76 одговора

Една од варијаблите за способност и степен на прилагодување кај семејствата на деца со дисхармоничен развој во истражувањето е и степенот на образование. Од вкупно 76

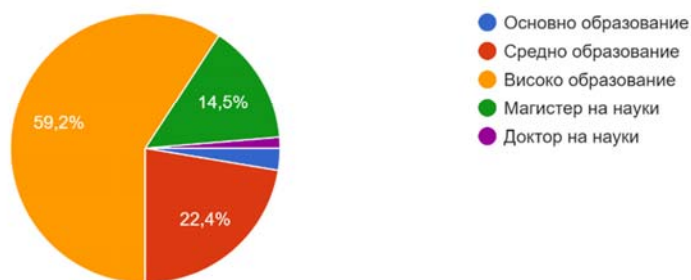
испитаници, 59.2% односно 45 испитаници се со високо образование, 14.5% односно 11 испитаници се магистер на науки, 22.4% од нив односно 17 испитаници се со завршено средно образование, 1.3% односно еден испитаник е доктор на науки, 2.6% односно двајца испитаници се со основно образование.

Табела 3. Степен на образование на членовите од семејството

Степен на образование	Процент
Доктор на науки	1.3%
Магистер на науки	14.5%
Високо образование	59.2%
Средно образование	22.4%
Основно образование	2.6%
Вкупно	100%

Приказ 3

Степен на завршено образование
76 одговора

Во следниот примерок се прикажани бројот на членови на семејниот систем. Од вкупно 76 испитаници, 47 семејства се четири члено семејство, а 29 испитаници се шест члено семејство.

Табела 4. Број на членови во семеен систем

<i>Семеен систем</i>	<i>Процент</i>
<i>Шестчлено семејство</i>	47 испитаници
<i>Четиричлено семејство</i>	29 испитаници

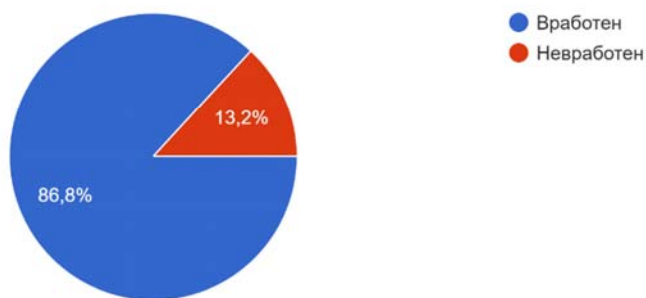
Во следниот примерок е прикажан статусот на вработеност на членовите на семејството. Од вкупно 76 испитаници, 86.8%, 66 испитаници од испитаниците се со статус на вработеност, вработен, додека пак 13,2% односно 10 од испитаниците се невработени.

Табела 5. Статус на вработеност

<i>Вработеност</i>	<i>Процент</i>
<i>Вработен</i>	86,8%
<i>Невработен</i>	13,2%
<i>Вкупно</i>	100%

Приказ 4.

Статус на вработеност
76 одговора

Анализа на примерк за информираноста на членовите на семејството во врска со ран детски развој. Од вкупно 76 испитаници, 64 испитаници имаат средно ниво на информираност во врска со ран детски развој односно 84.2%, додека пак испитаниците кој влегуваат во група

на испитаници магистер на науки и доктор на науки, односно 12 испитаници имаат високо ниво на познавање на развојните задачи и нивното исполнување од ран детски развој.

Табела 6. Примерок за информираноста на членовите на семејството во врска со ран детски развој

<i>Ниво на познавање</i>	<i>Процент</i>
<i>Средно ниво</i>	84.2%
<i>Високо ниво</i>	15.8%
<i>Вкупно</i>	100%

Во табела 7 се прикажани предизвиците на децата со дисхармоничен развој, согласно субдомените од мапата за развој. Од вкупно 76 семејства, 40.8% од нив се соочуваат со предизвик во говорно јазичен сегмент, 30.3% од нив имаат детенце кое се соочува со

предизвик во психомоторен развој, 50% од нив се соочуваат со предизвик во емоционален субдомен и 27.6% од семејствата имаат дете кое што има потешкотија во социјален развој.

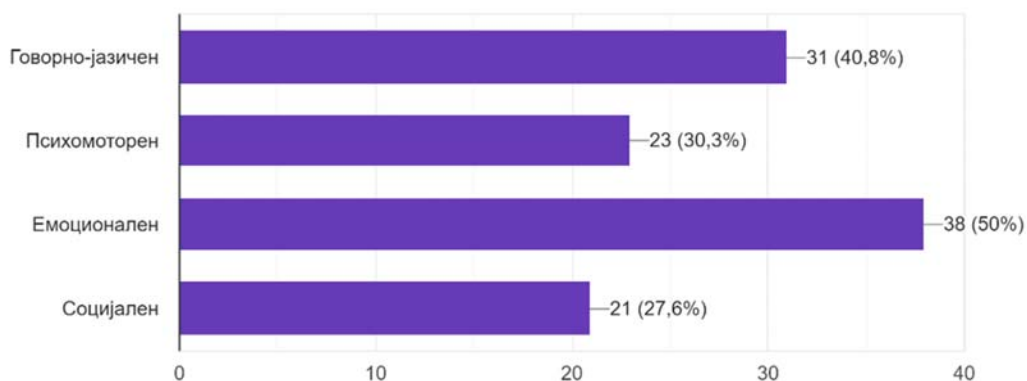
Табела 7. Примерок на субдомени во кои што децата со дисхармоничен развој имаат некакви отстапувања

Субдомен	Процент
Психомоторен	30.3%
Говорно-јазичен	40.8%
Емоционален	50%
Социјален	27.6%

Приказ 5.

Во кој од следните субдомени Вашето дете има потешкотија?

76 одговора

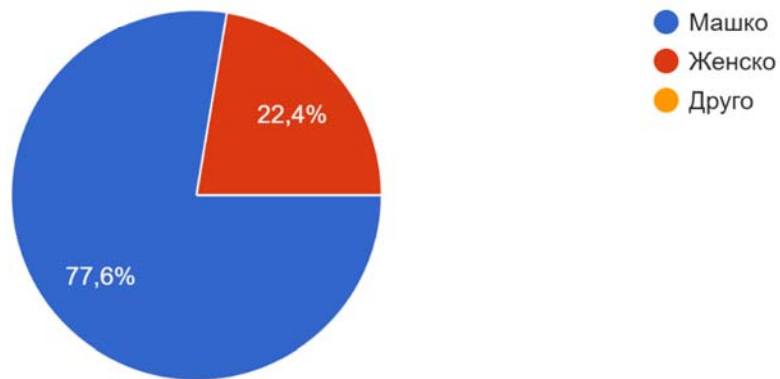
Во табела 8 прикажан е процентуално полот на децата кои што се соочуваат со предизвикот дисхармоничен развој, 77.6% од нив се момчиња и 22.4% од нив се девојчиња.

Табела 8.

<i>Пол</i>	<i>Процент</i>
<i>Машки</i>	77.6%
<i>Женски</i>	22.4%
<i>Вкупно</i>	100%

Приказ 6

Пол
76 одговора

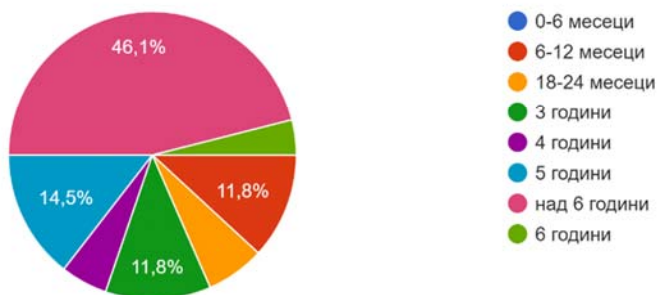
Во следната табела е прикажана возраста на деца со дисхармоничен развој, од вкупно 76 деца од нив 35 деца односно 46,1 % се над 6 години, 3,9% односно три деца се на возраст од шест години, 14.5% се на возраст од 5 години, 5.3% односно 4 деца се на возраст од

четири години, девет деца односно 11.8% се на возраст од три години, пет деца односно 6.6% се на возраст од 18-24 месеци и девет деца односно 11.8% се на возраст од 6-12 месеци.

Табела 9. Приказ на возраст на деца со дисхармоничен развој

Возраст	Процент
Над 6 години	46.1%
6 години	3.9%
5 години	14,5%
4 години	5.3%
3 години	11.8%
18-24 месеци	6.6%
6-12 месеци	11,8%

Возраст
76 одговора
Приказ 7

11.2 Обработка на податоци

Во следниот дел од магистерскиот труд се обработени податоците од спроведеното истражување. Податоците се обрбаотени соодветно поставените хипотези. Целта на ова

истражување е да се согледаат резилентите снаги на семејно ниво со цел да им се понуди подобри можности, методи, техники начини на справување на семејните членови.

Во табела 9 е прикажано нивото на резилентност на семејствата согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Во табелата се забележува дека од вкупно 76 испитаници, 16 семејста односно 21.5% спаѓаат во ниско ниво на резилентност, 34.21% семејства спаѓаат во воспоставува ниво на резилентност. Тоа ни дава увид дека од вкупно 76 испитаници, 42 испитаници, **55.71 се наоѓаат во низок степен на резилентност и прилагодливост.** Од вкупно 76 испитаници, 15 односно 19.7% од нив се во исклучително високо нивоа на резилентност, 19 односно 25% семејства се наоѓаат во високо ниво на резилентност. Ова ни дава увид дека **44.7% се наоѓаат на висок степен на прилагодливост и резилентност.**

Табела 9. Нивото на резилентност на семејствата согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ)

<i>Ниво на резилентност според (NMRQ)</i>	Број на семејства
<i>Ниско ниво</i>	16 семејства (21.5%)
<i>Воспоставува ниво на резилентност</i>	26 семејства (34.21)
<i>Високо ниво на резилентност</i>	19 семејства (25%)
<i>Исклучително високо ниво</i>	15 испитаници (19.73%)

Во табела 10. Приказ на информираноста на членовите на семејството во врска со ран детски развој и степен на резилентност и прилагодливост.

Ниво на информираност

Средно ниво на информираност 84.2%

Ниско ниво на резилентност 21.05%

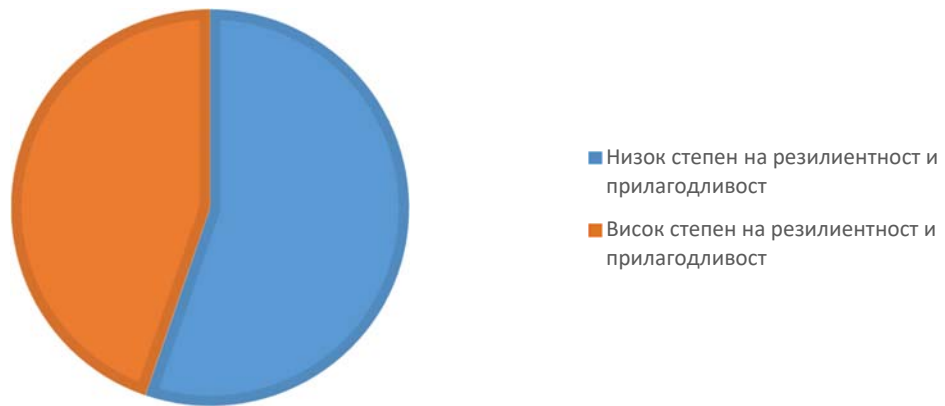
Високо ниво на информираност 15.78%

Вкупно 100%

<i>Воспоставува ниво на резилентност 34.21%</i>
<i>Високо ниво на резилентност 25%</i>
<i>Исклучително високо ниво на резилентност 3.94%</i>
<i>Исклучително високо ниво на резилентност 15.78%</i>
<i>Вкупно 100%</i>

Во табела 10 е прикажан е степенот на резилентност и прилагодливост согласно информираноста на семејните членови во однос на ран детски развој. Според анамнестичките податоци и обработка на прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Средно ниво на информираност имаат 64 испитаници односно 84.2%. На оската на низок степен на резилентност и прилагодување се наоѓаат: 21.05% имаат ниско ниво на резилентност, односно 16 испитаници. 34.21% се наоѓаат на воспоставува ниво на резилентност, односно 26 испитаници, вкупен број на семејства со низок степен на резилентност и прилагодување се 55.26%. Високо ниво на информираност имаат вкупно 12 испитаници односно 15.78%, овие испитаници се со исклучително високо ниво на резилентност. На оската на висок степен на резилентност и прилагодливост се вкупно 44.72%.

ПРИКАЗ НА ИНФОРМИРАНОСТА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ВРСКА СО РАН ДЕТСКИ РАЗВОЈ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО СТЕПЕНОТ НА РЕЗИЛИЕНТНОСТ И ПРИЛАГОДЛИВОСТ

Табела 11. Приказ на степенот на резилентност на семејниот систем согласно семејните членови во семејниот систем.

Членови на семеен систем

Степен на резилентност

Четири члено семејство 47 испитаници (61.84%)

Ниско ниво на резилентност 14.47%

Шест члено семејство 29 испитаници (38.15%)

Воспоставува ниво на резилентност 32.89%

Високо ниво на резилентност 6.57%

Исклучително високо 7.89%

Ниско ниво на резилентност 6.57%

Воспоставува ниво на резилентност 1.31%

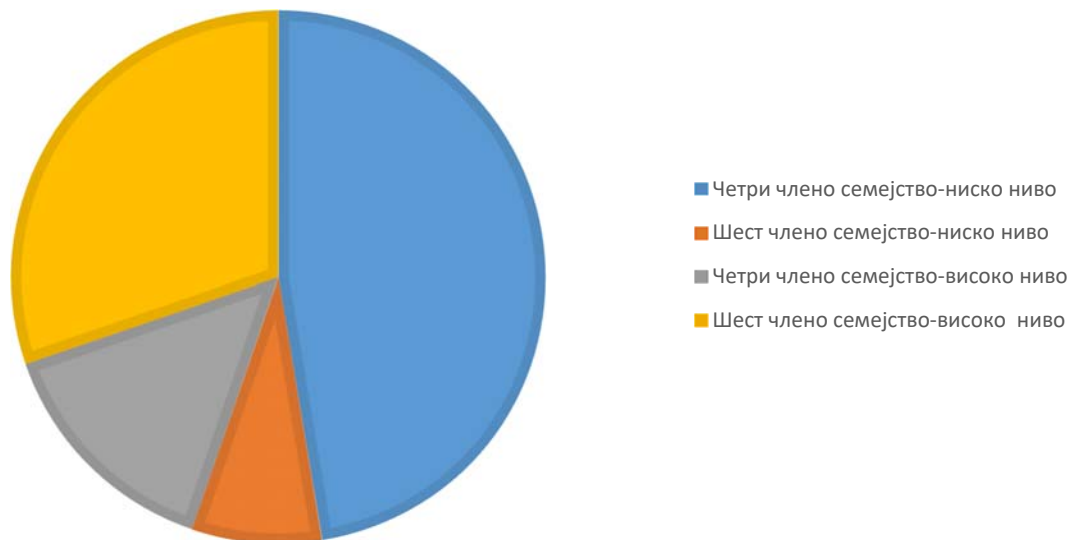
Високо ниво на резилентност 18.42%

Исклучително високо ниво на резилентност

11.84%

Во табела 11 е обработен степенот на резилентност и прилагодливост согласно бројот на членови на семејниот систем. Според анамнестичките податоци и обработка на прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, 61.84% се во групата на четири члено семејство, а 38.15% се во групата на шест члено семејство. Во табелата јасно се забележува дека од групата на четири члено семејство се на оската на ниско ниво на резилентност се наоѓаат вкупно 47.36% од испитанците, додека само 14.46% од нив се на оската високо ниво на резилентност. Во групата шест члено семејство имаме вкупно 29 испитаници, од нив 7.88% се наоѓаат на оската на ниско ниво на резилентност и прилагодливост, а 30.26% од нив се на оската високо ниво на резилентност и прилагодливост.

СТЕПЕН НА ПРИЛАГОДЛИВОСТ И РЕЗИЛИЕНТНОСТ НА СЕМЕЈНИОТ СИСТЕМ СОГЛАСНО БРОЈОТ НА ЧЛЕНОВИ ВО СИСТЕМОТ

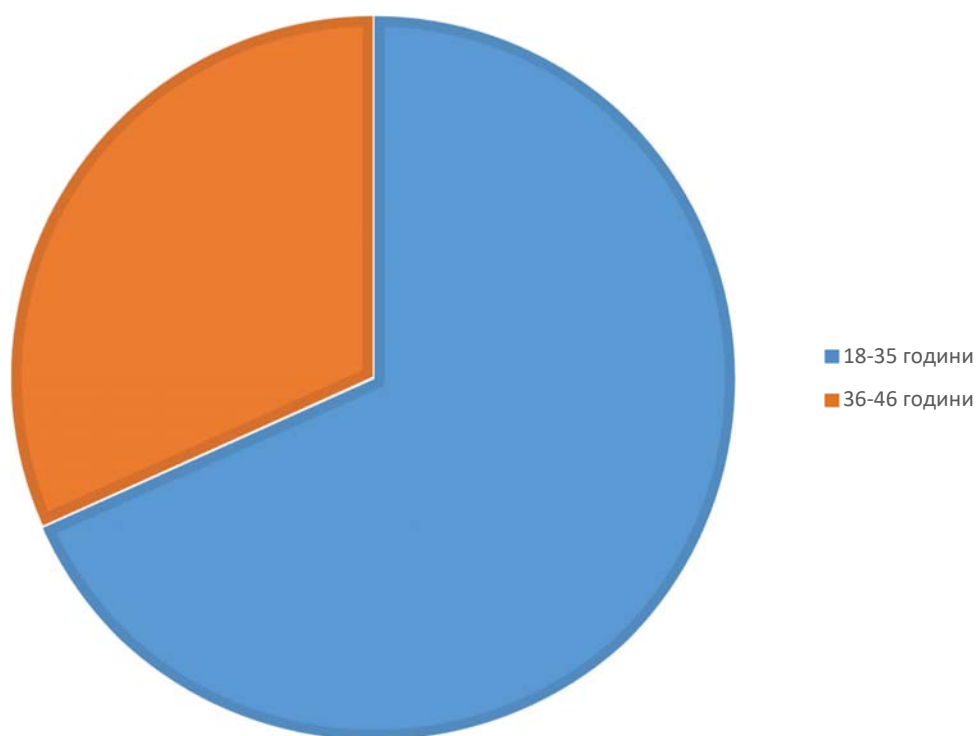

Табела 12. Приказ на возраста на членовите на семејството во корелација со степенот на резилентност и прилагодливост на семејните членови кои имаат дете со дисхармоничен разој

Возраст на членовите на семејството	Ниво на резилентност и прилагодливост
До 18 години (1.3%)	<i>Ниско ниво на резилентност 1.31%</i>
19-35 години (35.5%)	<i>Воспоставуваат ниво на резилентност 34.21%</i> <i>Ниско ниво на резилентност 1.31%</i>
36-46 години (51.3%)	<i>Високо ниво на резилентност 25%</i> <i>Ниско ниво на резилентност 17.10%</i> <i>Исклучително високо ниво на резилентност 9.21%</i>
47-57 години(10.5%)	<i>Исклучително високо ниво на резилентност 10.52%</i>
Над 60 години (1.3%)	<i>Ниско ниво на резилентност 1.31%</i>
	<i>Вкупно 100%</i>

Во табела 12 прикажан е релацијата возраст на семејните членови и нивната резилентност. Според анамнестичките податоци и обработка на прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, на оската на **ниско ниво** на резилентност и прилагодливост се наоѓаат 36.83%, испитаници кои се на возраст од 18-35 години. Групата на испитаници од 36-46 години ги покажува следниве резултати: високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат 34.21% , додека ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат 17.10%. Во табелата јасно се забележува дека групата на испитаници од 47-57 кои што се 10.5% години покажуваат исклучително високо ниво на резилентност и прилагодливост односно 10.5%. Групата на лица над 60 години покажува ниско ниво на резилентност и прилагодливост.

**НИСКО НИВО НА РЕЗИЛИЕТНОСТ И
ПРИЛАГОДЛИВОСТ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО
ВОЗРАСТА НА СЕМЕЈНИТЕ ЧЛЕНОВИ**

Табела 14. Приказ на степенот на образование во корелација со ниво на резилентност и прилагодување на семејните членови кои имаат дете со дисхармоничен развој.

Степен на образование

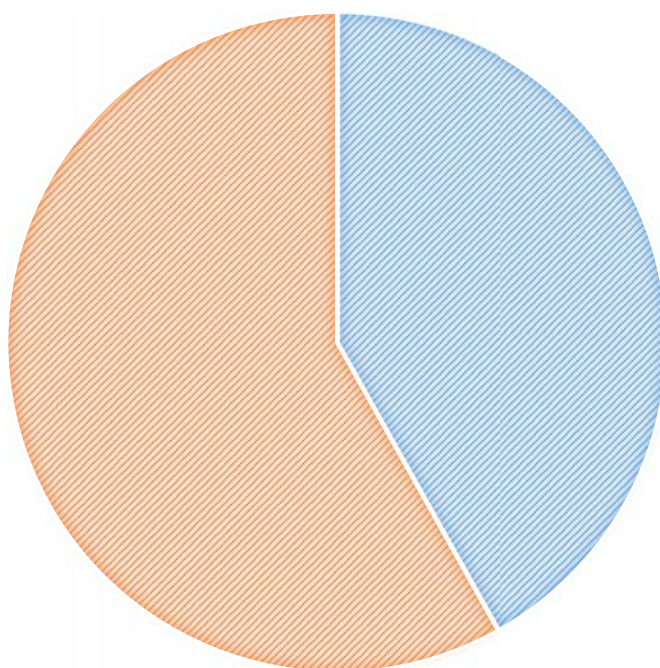
Ниво на резилентност и прилагодување

Доктор на науки 1.3%	Исклучително високо ниво на резилентност 1.31%
Магистер на науки 14.5%	Исклучително високо ниво на резилентност 14.5%
Високо образование 59.2%	Високо ниво на резилентност 25% Воспоставува нивно на резилентност 34.21%
Средно образование 22.4%	Ниско ниво на резилентност 21.05%
Основно образование 2.6% 2	Исклучително високо нивно на испитаници 2.63%

Во табле 14 е обработен степенот на резилентност и прилагодливост согласно степенот на образование. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, **ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат 22.4%** кои што се група на испитаници со средно образование, како и од групата на испитаници со високо образование од вкупно 59.2%, **34.21% се наоѓаат на ниско ниво на резилентност и прилагодливост.** Исклучително високо ниво на резилентност имаат групата на испитаници кои што имаат степен на образование како, доктор на науки 1.3% магистер на науки 14.5%, и дел од испитаниците на високо образование односно 25% од нив.

СТЕПЕНОТ НА ОБРАЗОВАНИЕ ВО КОРЕЛАЦИЈА СО НИВО НА РЕЗИЛИЕНТНОСТ И ПРИЛАГОДУВАЊЕ НА СЕМЕЈНИТЕ ЧЛЕНОВИ КОИ ИМААТ ДЕТЕ СО ДИСХАРМОНИЧЕН РАЗВОЈ.

■ Високо ниво на резилентност ■ Ниско ниво на резилентност

животната фаза во кое се наоѓа семејството.

Семејна животна фаза

Степен на резилентност и прилагодливост

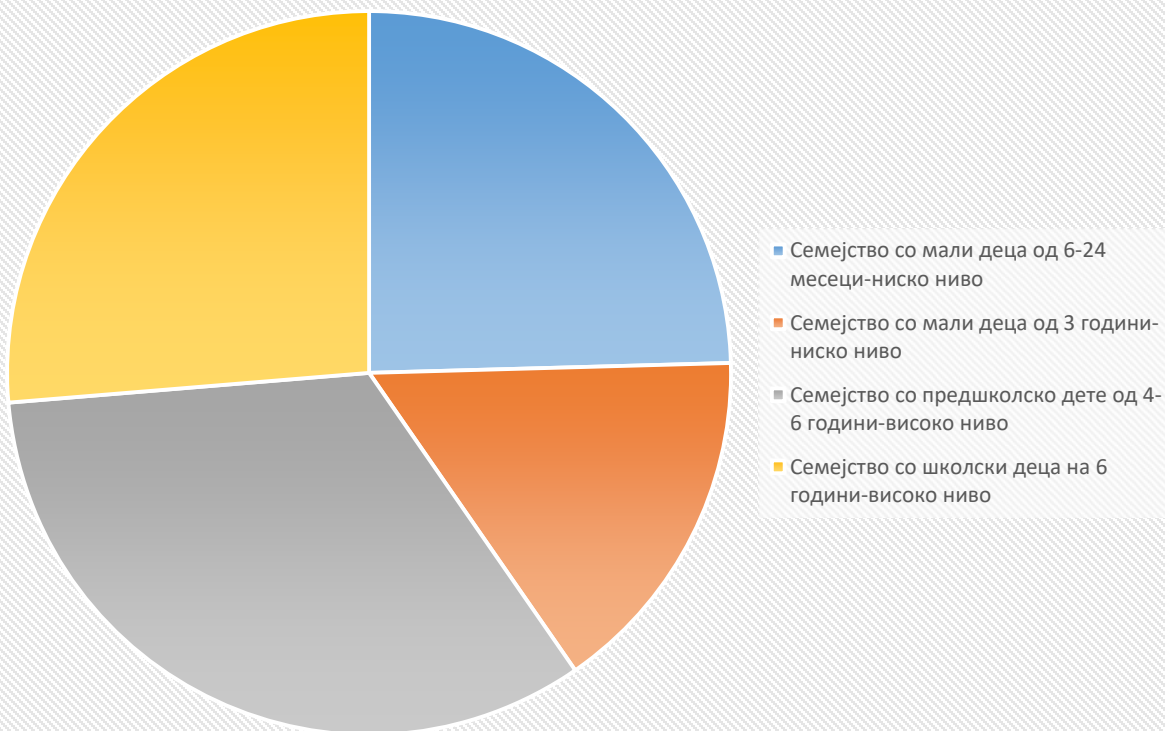
Семејство со мали деца од 6-24 месеци (18.4%)

Ниско ниво на резилентност 18.42%

Семејство со предшколско дете од 3 години (11.8%)	Воспоставува ниво на резилентност 11.84%
Семејство со предшколско дете од 4-6 години (25%)	Високо ниво на резилентност 25%
Семејство со школски деца над 6 (46.1%)	Исклучително високо ниво на резилентност 19.73%
	Воспоставува ниво на резилентност 22.36%
	Ниско ниво на резилентност 2.63%

Во табела 15 обработен степенот на резилентност и прилагодливост согласно животната фаза во која се наоѓа семејството според индекс лицето. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, 18.4% од нив се семејство со мали деца од 6-24 месеци, сите од нив се наоѓаат на оската на **ниско ниво на резилентност и прилагодливост**. Семејство со предшколско дете од 3 години се вкупно 11.8% од нив сите се наоѓаат на оската на **ниско ниво на резилентност и прилагодливост**. Од вкупно 76 испитаници имаме 23.7% кои што се наоѓаат во животната фаза семејство со предшколско дете од 4-6 години од нив сите се наоѓаат на оската на високо ниво на резилентност. Во животна фаза семејство со школско дете над 6 години се 46.1%, од нив **ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат 25%**, додека пак високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат **19.73%**.

Ниво на резилентност и прилагодливост согласно животната фаза на семејството

Во табела 16 е прикажан статусот на вработеност во корелација со степенот на резилентност и прилагодливост на семејствата со деца со дисхармоничен развој.

<i>Статус на вработеност</i>	<i>Степен на резилентност и прилагодливост</i>
<i>Вработен 86.8% (66 испитаници)</i>	<i>Воспоставуваат ниво на резилентност 34.21%</i>
	<i>Високо ниво на резилентност 23.68%</i>
	<i>Ниско ниво на резилентност 9.21%</i>
	<i>Исклучително високо ниво на резилентност 19.73%</i>

Во табела 16 обработен степенот на резилентност и прилагодливост согласно статусот на вработеност. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, 66 од нив односно 86.8% од нив се вработени, од нив 43.43% се **наоѓаат на ниско ниво на резилентност и прилагодливост**, додека пак 44% од нив се на **високо ниво на резилентност и прилагодливост**.

Табела 17.

<i>Статус на вработеност</i>	<i>Степен на резилентност и прилагодливост</i>
<i>Невработен 13.2%</i>	<i>Ниско ниво на резилентност 13.2%</i>

Во табела 17 степенот на резилентност и прилагодливост согласно статусот на вработеност. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници 13.2% се со статус невработен и се наоѓаат на ниско ниво на резилентност.

IV. Дискусија

Анализата направена од достапните за ова истражување индивидуални досиеја на испитаниците опфати 76 лица од кои 66% од нив се во улога на мајка на дете со дисхармоничен развој, 5.3% од нив се во улога на татко, 1.3% од нив се во улога на брат на дете со дисхармоничен развој, 1.3% во улога на сестра на дете со дисхармоничен развој и 2.6% се во улога на друго. Според возрастните групи на семејните членови на лица со дисхармоничен развој го имаме добиено следниот резултат. Од вкупно 76 лица, најзастапена е возрастната категорија од 35-56 години со вкупно 51.3%, од 19-35 години од вкупно 76 испитаници се 35.5%, 10.5% се членови на семејниот систем од 45-57 годишна возраст, над 60 години се 1.3%. Семејниот систем е целина составена од повеќе потсистеми поврзани меѓусебно, за што зборува и семејната системска психотерапија. Целта на семејната психотерапија е да се открие какво е значењето и смислата на симптомот кој е во директна поврзаност со целокупниот семеен систем. Кога имаме симптоматското однесување на еден член влијае на сите членови и во исто време семејството како целина влијае на одржување на симптомот.

Семејството како систем се состои од подсистеми во меѓусебна интеракција, а секој од нив е дефиниран со свои граници, хиерархија и правила на однесување. Овие подсистеми и семејството претставуваат холони, во исто време делови и целина (Salvador Minuchin, 1981). Кога имам криза и е афектиран еден член се пренесува на сите членови во семејството. Интерактивните процеси се регулираат преку повратна спрега, така да системот постајано се прилагодува на примените информации. Субсистемите се обележани со свои граници и во едно семејство постои родителски, партнерски и детски (сиблинг) подсистем. Границите меѓу нив можат да бидат ригидни, полупропустливи и пропустливи, како и кон други надворешни системи (школо, работа, други заедници).

Секое семејство има своја хиерархија која се препознава преку моќта на оној кој донесува одлуки. Семејствата можат да бидат нуклеарни, проширени, трогенерациски, еднородителски, степ или хомосексуални семејства. Сите тие поминуваат низ свои развојни фази, а секоја фаза со себе носи очекувани задачи кои треба да се исполна

Таргет групата на ова истражување се семејствата на лицата со дисхармоничен развој. Дихармоничен развој, или дијагноза F83, претставува доцнење или скок во развојот на одредени области на детето (психомоторни вештини, говор, емоции, интелигенција), додека другите области се типични или приближни за возраста на детето. Пластично објаснето со пример, можеме да кажеме дека дисхармоничен развој е доцнење во моторниот развој и сетилната поврзаност, додека другите функции се типични за возраста на детето. Во повеќето случаи кога се работи за оваа дијагноза, станува збор за една или две области на развој кои отстапуваат од типичното, а ако се работи за нерамномерен развој на цело ниво, т.е. во сите развојни области тогаш зборуваме за продорно развојно нарушување.

Терминот резилентност потекнува од англискиот збор *resilience* (отпорност, жилавост, способност за брзо опоравување). Мек Кабин (McCubbin, 1998) ја дефинира резилентноста како збир на позитивни бихевиорални обрасци и функционална компетенција која поединецот или семејството ја демонстрираат во стресни околности а кои ја одредуваат способноста на семејството да се справи со кризи и да закрепне.

Проучувањата на индивидуалната резилентност отворила перспектива и за семејна резилентност, и покрај отвореноста занемарување на снагите и потенцијалите на семејството. Постепено е сфатено дека резилентноста, дури и биолошката, генетски условента, мора да се развива во релациски контекст.

Концептот на семејна резилентност се развивал од индивидуална до интеракциско ниво, на семеен систем, пред се фокусирано на резилентност во семејството како функционална единица. Согледување на семејниот систем овозможува идентификација и ојачување на процеси кои се клучни во совладување на кризи или пролонгирани тешкотии. Кога семејството ќе се соочи со –реметечко искуство-тоа тежнее да го амортизира стресот, ефикасно да ги реорганизира своите ресурси и да напредува, делувајќи со тоа и долгорочно на адаптација на своите членови како целина.

Значењето на расположливоста на ресурсите на заедницата и способноста на семејството да ги искористи, се суштински фактори на резилентност. Волшова истакнува дека изоставување на одговор на заедницата може неминовно да доведе до реметење на семејството без разлика на снагите на интрасемејните капацитети (Walsh, 1993). Сличен

пристап на системска перспектива на семејна резилентност е мултидимензионалниот пристап на Фаликова. Таа предлага комбинација на карактеристики на мултипли варијабли на културен контекст и семеен живот, како што се; социо-економски, етнички, религиски, семејни структури, пол, улоги, сексулана ориентација и животни фази. Истакнуваме дека и други автори во оваа област своите интересирања се повеќе ги насочуваат на согледување на семејството во поширок социо-економски и културен контекст (McCubin, Thompson et al., 1997; Minuchin, 1992,. Gacic et al., 1995). Ваквиот пристап овозможува согледување на различни семејни форми и нетрадиционални семејства, како и взаемна поврзаност во процесот на резилентност со еколошки, социјални и економски фактор.

Поврзаноста помеѓу возраста на членовите на семејниот систем и нивото на резилентност и прилагодливост е следното. Според анамнестичките податоци и обработка на прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, на оската на **ниско ниво** на резилентност и прилагодливост се наоѓаат **36.83%**, испитаници кои се на возраст од 18-35 години. Групата на испитаници од 36-46 години ги покажува следниве резултати: високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат 34.21% , додека ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат **17.10%**. Во табелата јасно се забележува дека групата на испитаници од 47-57 кои што се 10.5% години покажуваат исклучително високо ниво на резилентност и прилагодливост односно 10.5%. Групата на лица над 60 години покажува ниско ниво на резилентност и прилагодливост. Од оваа анализа се забележува дека нивото на резилентност и прилагодливост е во правопрпорционална корелација со возраста на семејниот член.

Ако бројот на членови на семејниот систем го поврзуваме со нивото на резилентноста и прилагодливоста, во ова истражување од вкупно 76 семејства, 61.84% се во групата на четири члено семејство, а 38.15% се во групата на шест члено семејство. Од анализата на резултатите јасно се забележува дека колку што е поголем број на членови на семејниот систем толку е повисоко нивото на резилентност и прилагодливост. Од групата на четири члено семејство се на оската на ниско ниво на резилентност се наоѓаат вкупно **47.36% од испитаниците**, додека само 14.46% од нив се на оската високо ниво на резилентност. Во групата шест члено семејство имаме вкупно 29 испитаници, од нив 7.88% се наоѓаат на

оската на ниско ниво на резилентност и прилагодливост, **а 30.26%** од нив се на оската високо ниво на резилентност и прилагодливост.

Ако степенот на информираност за состојбата дисхармоничен развој го поврзуваме со резилентноста и прилагодливоста на семејниот систем во ова истражување од вкупно 76 семејства имаме 84.2% членови на семеен систем кој што се со средно ниво на информираност и 15.78% се со високо ниво на информираност. Од нивн вкупен број на семејства со низок степен на резилентност и прилагодување се 55.26%. Високо ниво на информираност имаат вкупно 12 испитаници односно 15.78%, овие испитаници се со исклучително високо ниво на резилентност. На оската на висок степен на резилентност и прилагодливост се вкупно 44.72%. Од ова анализа се забележува дека степенот на информираност во однос на состојбата дисхармоничен развој е во правопрпорционален однос со резилентноста и прилагодливоста, колку е понизок степенот на информираност имаме низок степен на резилентност и прилагодливост.

Ако степенот на образование го поврзуваме со резилентноста на семејниот систем на децата со дисхармоничен развој во оваа истражување од вкупно 76 семејства најголем процент, 59.2% се семејства со високо образование, 14.5% се магистер на науки, 22.4% се семејства со средно образование, 1.3% доктор на науки, 1.3% основно образование. Со обработката на скалата за резилентност забележавме дека степенот на образование има влијание врз резилентноста и прилагодливоста на семејниот систем, кога се појавува криза која во ситуацијата е дете со дисхармоничен развој. Од вкупно 76 семејства, високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат групата на испитаници кои што имаат степен на образование како, *доктор на науки 1.3%* магистер на науки *14.5%*, и дел од испитаниците на високо образование односно *25%* од нив. Додека пак ***ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат 22.4%*** кои што се група на испитаници со средно образование, како и од групата на испитаници со високо образование од вкупно 59.2%, ***34.21% се наоѓаат на ниско ниво на резилентност и прилагодливост.*** Од оваа анализа се забележува дека степенот на резилентност е во правопрпорционална насока со степенот на образование, односно од истражувањето забележуваме дека колку што е поголем степенот на образование имаме високо ниво на резилентност и прилагодливост.

Една од хипотезите на ова истражување е и поврзаноста помеѓу животната фаза на семејството и нивото на прилагодливост и резилентност. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, 18.4% од нив се семејство со мали деца од 6-24 месеци, сите од нив се наоѓаат на оската на **ниско ниво на резилентност и прилагодливост**. Семејство со предшколско дете од 3 години се вкупно 11.8% од нив сите се наоѓаат на оската на **ниско ниво на резилентност и прилагодливост**. Од вкупно 76 испитаници имаме 23.7% кои што се наоѓаат во животната фаза семејство со предшколско дете од 4-6 години од нив сите се наоѓаат на оската на високо ниво на резилентност. Во животна фаза семејство со школско дете над 6 години се 46.1%, од нив **ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат 25%**, додека пак високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат **19.73%**. Од анализата и овие резултати заклучуваме дека ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат семејствата кои што се во животна фаза на мали деца до три години и семејствата кои што се во животна фаза со школско дете, морам да напоменам дека големо влијание за ниско ниво на резилентност и прилагодливост во животната фаза со школско дете има и новонастанатата ситуација тргнување на училиште која што претставува дополнителна развојна криза за семејниот систем каде што истиот претрпува голема промена.

Ако го анализираме степенот на вработеност во корелација со нивото на резилентност и прилагодливост имаме интересни резултати, кои што ни укажуваат на мала разлика кај популацијата вработени со нивото на прилагодливост и резилентноста, претпоставуваме дека ваквиот резултат е и согласно месечните примања на вработениот. Од анамнестичките податоци на клиентите и нивна обработка согласно прашалникот Nicholson McBride Resilience Questionnaire (NMRQ) ги добивме следните резултати. Од вкупно 76 испитаници, 66 од нив односно 86.8% од нив се вработени, од нив 43.43% се **наоѓаат на ниско ниво на резилентност и прилагодливост**, додека пак 44% од нив се на **високо ниво на резилентност и прилагодливост**.

Од друга страна па кај групата на невработени не се појавува воопшто високо ниво на резилентност и прилагодливост, односно вкупно 76 испитаници 13.2% се со статус невработен сите наоѓаат на ниско ниво на резилентност и прилагодливост.

Предмет на ова истражување е ниво на резилентноста и прилагодливоста на семејствата со деца со дисхармоничен развој. Откако на семејството ќе им се соопшти дека нивното дете се соочува со дисхармоничен развој тие поминуваат низ многу фази во кој што потребно е поткрепување и јасно гледање на кои се нивните резилентни снаги на индивидуално и на семејно ниво.

Семејството е главната алка и круцијалниот систем на поддршка во секоја фаза на детето кое се соочува со некаква специфичност. Од таа причина целта на ова истражување е да се проценат како е нивото на резилентност и прилагодливост со цел да им се понуди подобри можности, методи, техники начини на справување.

Истражувањето беше спроведено на примерок од 76 семејства на лица со дисхармоничен развој. По статистичката обработка на податоците, се дојде до следните заклучоци:

Главната хипотеза која гласеше: Претпоставуваме дека нивото на резилентност и прилагодливост на семејствата кои се соочуваат со дете со дисхармоничен развој е на ниско ниво е потврдена.

- *Од вкупно 76 испитаници, 42 испитаници, 55.71 % се наоѓаат во низок степен на резилентност и прилагодливост, додека 44.7 % се наоѓаат на висок степен на резилентност и прилагодливост.*

Според добиените резултати **X1** која гласеше: Претпоставуваме дека информираноста на членовите на семејството во врска со ран детски развој е во правопрпорционален однос со резилентноста и степенот на прилагодливост е потврдена.

- *Анализата на резултатите ни укажува на тоа дека колку што е поголема информираноста на семејните членови за здрав ран детски развој толку е поголемо нивото на резилентност и прилагодливост.*

Според добиените резултати **X2** која гласеше: Претпоставуваме дека бројот на членовите на семејството нема никакво влијание врз резилентноста на семејно ниво, не е потврдена.

- *Од анализата на резултатите јасно се забележува дека колку што е поголем број на членови на семејниот систем толку е повисоко нивото на резилентност и прилагодливост.*

Според добиените резултати **X3** гласеше: Претпоставуваме дека возраста на семејните членови има поврзаност со нивото на резилентност и прилагодливост на семејниот систем, е потврдена.

- *На скалата на ниско ниво на резилентност и прилагодливост се наоѓаат **36.83%**, испитаници кои се на возраст од 18-35 години. Групата на испитаници од 36-46 години ги покажува следниве резултати: високо ниво на резилентност и прилагодливост имаат **34.21%** , додека ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат **17.10%**. Од анализата на резултатите јасно се забележува дека колку што се повозрасни членовите семејниот систем толку е повисоко нивото на резилентност и прилагодливост.*

Според добиените резултати **X4** гласеше: Претпоставуваме дека статусот на образование на семејните членови има поврзаност со нивото на резилентност и прилагодливост на семејниот систем е потврдена.

- *Со обработката на скалата за резилентност забележавме дека степенот на образование има влијание врз резилентноста и прилагодливоста на семејниот систем, кога се појавува криза која во ситуацијата е дете со дисхармоничен развој. Од оваа анализа се забележува дека степенот на резилентност е во правопрпорционална насока со степенот на образование, односно од истржувањето забележуваме дека колку што е поголем степенот на образование имаме високо ниво на резилентност и прилагодливост.*

Според добиените резултати **X5** гласеше: Претпоставуваме дека животната фаза во кое се наоѓа семејството има поврзаност со нивото на резилентност и прилагодливост на семејниот систем е потврдена.

- *Од анализата и добиените резултати заклучуваме дека ниско ниво на резилентност и прилагодливост имаат семејствата кои што се во животна фаза на мали деца до три години, семејства со претшколско дете и семејствата кои што се во животна фаза со школско дете. Заклучуваме дека нивото на резилентност и прилагодливост е ниско кога семејството е во животна фаза семејства со мали деца и дека нивото на резилентност е со низок степен кога семејството лансира од една во друга животна фаза.*

Според добиените резултати **X6** гласеше се претпоставува дека статусот на вработеност на семејните членови има поврзаност со нивото на резилентност и прилагодливост на семејниот систем е делумно потврдена.

- *Од анализата и добиените резултати заклучивме дека статусот на вработеност има делумна поврзаност со нивото на резилентност и прилагодливост на семејствата. Семејните членови со статус на невработеност имаат низок степен на резилентност и прилагодливост, но кај семејните членови со статус на вработеност кој што вкупно се 66.44% од нив покажуваат високо ниво резилентност и прилагодливост, а 43.43% се на ниско ниво на резилентност и прилагодливост, тоа ни укажува дека битен елемент не е само статусот на вработеноста туку и средствата на месечни примања, со што отвара простор за проширување на истражувањето.*

V. Препораки

Работата со деца, како и со нивниот семеен систем, холистичкото гледање на предизвикот што се соочува целото семејство ми донесе голем успех во остварувањето на целите за

секое дете. За понатамошна успешна работа потребно е да имаме добар темел, а тоа е токму добра, стручна, прецизна развојна проценка. Со помош на развојната евалуација ќе се овозможи да се проценат функционалните можности на детето како и предизвикот со кои што се соочуваат детето и семејниот систем. Развојната проценка, дијагностика и интервенција, индивидуалното следење на растот и развојот на секое дете е од круцијално значење кога зборуваме за здрав раст и развој. Развојот на децата е најинтензивен во првите години од животот, но нема да го прескокнине и фактот дека секое дете своите развојни задачи ги исполнува индивидуално само за себе, па има разлика во време, начин од едно до друго дете, преминувајќи од една во друга развојна фаза. На пример, одредени деца во првата година и пол имаат побогат вокабулар, се случува да некое од децата започнува да оди на 10-11 месеци, а некои деца се сеуште во фазата на лазење. Она што е важно и значајно за секој родител, како и воспитувач во градинка, е веднаш штом се забележи некое отстапување и веќе подолг временски период има неисполнување на задачите од развојната мапа, да се алармира и да се процени секој сегмент од развојот на детето. Доколку за време на развојната проценка и опсервација кај детето се забележат отстапувања во развојот, пораки кои што несвесно се праќаат до детето и влијаат на неговото однесување, следниот чекор е поставување на целите и на тоа што конкретно ќе се работи, со концизни и јасни насоки кон семејството, дополнителни задачи за работа дома, индивидуална поддршка на детето, но секако и поддршка на целиот семеен систем.

- *Визуелизирајте го успехот*

Отпорните луѓе создаваат сопствена визија за успех. Ова им помага да ги постигнат своите цели обезбедувајќи јасно чувство за тоа каде одат. Вашата визија треба да биде заоблена и енергична и да се заснова на она што е моментално можно; Издржливите луѓе не губат време на невозможни сониншта или желни за работи што никогаш нема да ги имаат. Тие ја препознаваат тенката линија помеѓу истегнувачките цели и нереалните цели.

- *Зголемете ја вашата самодоверба*

Некои луѓе природно се благословени со висока самодоверба. Другите - можеби повеќето од нас - треба да работат на самодовербата, што вклучува разбирање од каде доаѓа и што прави да се чувствувате добро за себе. Списокот за проверка подолу може да помогне.

- ✓ Идентификувајте во што сте добри.
- ✓ Редовно потсетувајте се на овие работи и секој успех, како на индивидуално така и на семејно ниво.
- ✓ Препознајте што другите луѓе ценат кај вас.
- ✓ Дозволете им на другите да ве фалат и одолејте се на искушението да ги отфрлите комплиментите.
- ✓ Кога нешто тргне наопаку, обидете се да избегнете непотребно тепање; другите несомнено ќе го направат тоа први!
- ✓ Не се споредувајте со други луѓе.
- ✓ Уживајте кога нешто ќе оди подобро отколку што сте мислеле дека ќе биде.
- ✓ Пофалете се.

- *Преземете ја контролата*

Отпорните луѓе веруваат дека можат да направат разлика и да бидат успешни. Други страдаат од некорисни верувања или „влечете сидра“. Еве 6 од најчестите:

- ✓ Јас сум жртва на мојата лична историја - Вашето минато мора да има влијание, но не е оправдување да не се подобрите сега.
- ✓ Има толку многу да се направи што дури и не вреди да се обидуваме - Животот е сложен и сега треба да правите повеќе со помалку. Како резултат на тоа, може да верувате дека едноставно има толку многу императиви што не можете да видите од каде да започнете. Психолозите ова го нарекуваат „агломерација“ - чувство на преоптоварување од обемот и сложеноста на проблемите. Скршете го проблемот, воспоставете приоритети и преземете ги првите работи прво.
- ✓ Јас сум сам - Лесно е да се поверува дека само вие страдате и дека треба сами да ја пребродите бурата. Старата поговорка „проблемот споделува е проблем

преполовен“ добро функционира во овие околности; Разговарањето е извор на сила, а не знак на слабост.

- ✓ Ова не е фер – лекарите тврдат дека сторителите на злосторствата заздравуваат побрзо од нивните жртви. Поопшто, ако мислите дека на некој начин сте придонеле за некој проблем, може да се чувствувате помотивирани да го решите. Ако не сте виновни, имате тенденција да се задржите на неправедноста на ситуацијата, наместо на она што може да се направи.

- *Станете оптимисти*

- ✓ Оптимизмот е една од најважните карактеристики на издржливите луѓе; од витално значење е да гледате на добрата страна, да имате доверба во сопствените способности и да спасите што можете од проблематичните ситуации.

- *Управувајте со стресот*

Психолозите го гледаат стресот како енергетска сила - до одреден степен, надвор од кој станува изнемоштен. Високо еластичните луѓе имаат повисока точка на пресврт и, кога работите се закануваат да ги срушат, тие знаат како да се справат со тоа. Изворите на стрес се единствени за вас: за да ја зголемите вашата издржливост, треба да идентификувате кои се вашите стресори и како да се спротивставите на нив.

- *Подобрете го донесувањето одлуки*

Отпорноста бара од вас да донесувате наместо да избегнувате одлуки. Издржливите луѓе веруваат во сопственото расудување, но не се плашат да го оспорат својот ум. Тие знаат дека одлуките ретко се неповратни и дека одложувањето е непријател на издржливоста. Разбирањето на вашиот претпочитан пристап за донесување одлуки е критичен чекор кон градење на еластичност.

Прилог 1

Анкетен прашалник за родители

Почитувани родители,

Основна цел на овој анкетен прашалник е да се добијат сознанија за

Вашите резилентни снаги на семејно ниво минувајќи низ развојите фази од животот соочувајќи се со некаков вид на дисхармоничен развој на вашето дете.

На прашањата одговарате со заокружување на еден од понудените одговори.

Информациите од овој прашалник ќе бидат искористени за потребите при реализација на акциско истражување, магистерски труд.

Со оглед дека анкетањето е анонимно, замолувам за објективност и искреност во одговорите.

Прашалникот е краток и не би Ви одзел повеќе од 10 мин.

искреност во одговорите.

Прашалникот е краток и не би Ви одзел повеќе од 15 мин.

I дел: Демографски податоци

1. Вашата улога во семејството е:

а) мајка б) татко в) брат/сестра г) друго

2.. Возраст

а) до 18 год. б) 18-35 год

в) 36-46 год. г) 47-57 год.

д) над 60 .

3. Степен на завршено образование

а) основно образование б) средно образование

в) високо образование. г) магистер на науки д) доктор на науки

4. Пол

а) машки б) женски

5. Статус на вработеност

А) вработен

Б) невработен

6. Со кој од вашето семејство или блиска околина имавте блиска комуникација и поддршка откако Ви беше соопштено за дисхармоничниот развој на вашето дете

А) сопруг/а

Б) вашите родители

Г) син/ќерка

Д) пријатели

Ѓ) Специјалниот едукатор и рехабилитатор

Е) Психолог

Ж) Друго

Прашања за вашето дете кое се соочува со дисхармоничен развој

1. Пол

А) Машко

Б) Женско

В) Друго

2. Возраст

А) 0-6 месеци

Б) 6-12 месеци

В) 18 -24 месеци

Г) 3 години

Д) 4 години

Ѓ) 5 години

Е) 6 години

3. Што според Вас означува дисхармоничен развој, потребни ли Ви се родителски советувања за дефинирање на развојните задачи согласно календарската возраст на вашето дете?

3. Во кој од следните субдомен вашето дете има потешкотија

А) Комуникациски (говорно јазичен сегмент)

Б) Емоционален

В) Психомоторен

Д) Социјален

Прилог 2.

Ова е скратена верзија на Николсон-МекБрајд прашалникот за резилентност (NMRQ). За секое прашање, оценете се себе на скала од 1 до 5 и тоа :

1 = целосно не се согласувам

2= не се согласувам

3= ниту се согласувам нитуне се согласувам

4=се согласувам

5 = потполно се согласувам.

Бидете искрени: разбирањето на специфични области во кои Ви недостасува резилентност ќе Ви овозможи да добиете сознание каде да се подобрите.

Прашалник за резилентност	Поени
1. При некоја потешкотија, веднаш се насочувам кон она што може да се направи за да се поправат работите.	
2. Повеќе дејствувам онаму каде што можам, отколку да се грижам за она што врз кое не можам да влијаам.	
3. Не ја доживувам критиката лично.	
4. Јас генерално успевам да гледам на работите перспективно.	
5. Смирен/а сум во време на криза.	
6. Добар/ра сум во пронаоѓање на решенија за проблемите.	
7. Не би се опишал/а себе си како анксиозна личност.	
8. Не сакам да избегнувам конфликти.	
9. Се трудам да ги контролирам настаните, отколку да бидам жртва на околностите.	
10. И верувам на мојата интуиција.	
11. Добро управувам со моето ниво на стрес.	
12. Се чувствувам самоуверено и сигурно во мојата позиција.	
ВКУПНО:	

0-37 бодови	38-43 бодови	44-48	49-60 бодови
--------------------	---------------------	--------------	---------------------

НИСКО НИВО	ВОСПОСТАВУВА НИВОНА РЕЗИЛИЕНТНОСТ	ВИСОКО НИВО НА РЕЗИЛИЕНТНОСТ	ИСКЛУЧИТЕЛНО ВИСОКО НИВО НА РЕЗИЛИЕНТНОСТ
Вашиот резултат покажува дека, покажувате ниско ниво на резилентност, лесно можат неукспесите и непријатаните настани да ви го пореметат начинот на секојдневното функционирање и исполнување на задачите од животната фаза.	Вашиот резултат покажува дека повремено може да имате тешки денови кога не можете сосема да направите работите да одат како што вие сакате, но се чувствувате подготвени да се откажете.	Вашиот резултат покажува дека сте прилично добри во справувањето со „ударите“ и имате импресивно досие за претворање на неукспесите во можности.	Вашиот резултат покажува дека сте многу издржливи поголемиот дел од времето и ретко не успевате да се вратите - со што и да се соочите во животот. Вие верувате во создавањето на своја среќа

BIBLIOGRAPHY

American Psychiatric Association, (2000). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition. Washington: American Psychiatric Association.

Bird, R. (2009). Diskalkulija: praktični priručnik. Pomoć djeci s teškoćama u učenju matematike. Zagreb: Ostvarenje d.o.o..

Bjelica, J., Galić-Jušić, I., Pavlić-Cottiero, A., Posokhova, I., Prvčić, I., & Rister, M. (2007). Priručnik o disleksiji, disgrafiji i sličnim teškoćama u čitanju, pisanju i učenju. Zagreb: Hrvatske udruge za disleksiju.

Blečić, M., Marić, A., & Milić, T. (2020). Vodič za prilagođavanje učenje i učešća studentima s invaliditetom. Podgorica: Ministarstvo prosvjete Crna Gora.

Davis, R. M., & Braun, E. M. (2001). Dar disleksije. Zagreb: Alinea.

Duranović, M., Ibrahimagić, A., Mrkonjić, Z., Tinjić, E., & Hadžihasanović, M. (2016). Znanje nastavnika o disleksiji. Tuzla: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli.

www.researchgate.net/publication/303985373_ZNANJE_NASTAVNIKA_O_DISLEKSIJI

Hudson, R., High, L., & Al Otaiba, S. (2007). Dyslexia and the brain: What does research tell us? [online] Available

<http://www.ldonline.org/article/14907?theme=print>; [

Habib M., & Giraud K. (2013). Dislexya. National Library of Medicine: National Center for Biotechnology Information.

[www. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23622168/](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/23622168/)

Karavska Ristovska, A., Kardaleska, L., & Ajdinski, G. (2016). Специфични тешкотии во учењето (дислексија, дисграфија, дискалкулија и диспраксија).

Kocsis, J. (2016). Primay Teachers' Knowledge About Learning Disabilities. Master dissertation. Schulich School of Education, Nippising University.

www.tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/92937/1/primary%20teachers%20knowledge.pdf

Makepeace, R. (2013). Specific Learning Difficulties. Bright Psychology: Mental Health Awareness Workshops. www. <https://bright-psychology.co.uk/>

Milić, T., Marić, A., Vuksanović, A., Popović, A., Trailović-Šljivančanin, A., Radulović, J., & Popović, J. (2017). Instrukтивно-edukativni materijal za inkluzivni rad i učenje dece s posebnim obrazovnim potrebama (Priručnik). Podgorica: Ministarstvo Prosvjete.

Radojević, B., Stefanović, M., Mitić, M., Rudić, N., Aleksić-Hil, O., Antičević, S., Nrnjica, S., & Povše-Ivkić, V. (2014). Deca sa teškoćama – preporuke za procena i podršku. Beograd: Asocijacije za alternativno porodično staranje o deci – FAMILIA.

Tannock, R. (2014). DSM-5 Changes in Diagnostic Criteria for Specific Learning Disabilities (SLD): What are the Implications? International Dyslexia Association.

[www. https://www.psychiatry.org](https://www.psychiatry.org)

Исахи-Палоши, А., Василеска, Л., Трпческа, Л., Спасовски, Г., Стојковска-Алексова, Р., & Crabtree, D. (2014). Инклузија во средното стручно образование (Прирачник за работа со ученици со посебни образовни потреби). Скопје: Британски Совет во Македонија.

Јордановска, Ж., & Ценевска, О. (2008). Работа со ученици со посебни образовни потреби. Скопје: Министерство за образование и наука.

Каровска-Ристовска, А., Кардалеска, Љ., Ајдински, Г., & Шурбановска, О. (2018). Процена и стратегии за работа со ученици со дислексија, дисграфија, дискалкулија и диспраксија. Скопје: Филозофски факултет.

Мицковска, Г., & Тасевска, А., (2015): Формативно оценување кај учениците со потешкотии во учењето (Дополнување на прирачникот за наставници за формативно оценување во одделенска настава). Скопје: Биро за развој на образованието;

Мицковска, Г., & Тасевска, А. (2016). Поддршка на учениците со потешкотии во учењето (прирачник за стручни соработници во основните училишта). Скопје: Биро за развој на образованието

Перишић, Д. (2008). Допринос инклузији. Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске, Републички педагошки завод.

Правилник за основните професионални компетенции на наставниците во основните и средните училишта по подрачја. (2020). Скопје: Министерство за образование и наука.

Трајковски, В.Е. (2008). Медицински основи на инвалидноста. Скопје:

World Bank: From Early Child Development to Human Development, Washington DC, 2002;

Ramey.CT and S.L.Ramey, 1998, Prevention of Intellectual Disabilities: Early Intervention to Improve Cognitive Development, Preventive Medicine 27: 224-32

Sharon.L.Kagan, Pia Rebello Britto (2005): Going global with Early Learning and Development standards, Columbia University;

Chazen-Cohen. R,Jerald. Jand Stark DR, (2001) A commitment to supporting the mental health of our younger children, Zero to three 22(I) 4-12;

Rily Jeni, (2006), Language and literacy 3-7 Creative Approaches to teaching, SAGE Publications Ltd. pg. 1;

Sharon Lynn Kagan Ed. Pia Rebelo Kristie Kauerz, Kate Tarrant, 2005 Washington State Early learning and development benchmarks, National Center for Children and Families, Teachers College, Columbia University, pg. 149;

Department for Education and Employment (2000): Curriculum guidance for the foundation stage, 2000, London;

WHO (2004) Child and adolescent health and development: The importance of caregiver-child interaction for the survival and healthy development of young children;

Early learning standards for children entering kindergarten in the District of Columbia: Building a strong foundation for School Success and Life long learning (2005);

A Guide to the formation of Washington State's Early Learning and Development Benchmarks;

Burns,M.S, Griffin P & Snow(Eds) (1999): Starting out right: A guide to promoting children's reading success. Washington DC National academy Press;

Korelak, D(Ed) (2003) Spotlight on young children and language. Washington DC: National Association for the Education of Young Children;

Schickedanc, J.A (1999) Much more than ABC 's: The early stages of reading and writing. Washington DC: National Association for the Education of Young Children;

US Department for health and Human services /Administration for Children and Families /Head Start Bureau (2000) Head Start Child Outcome Framework [http //www.hsnrc.org. /CDI/pdfs/UGCOF.pff](http://www.hsnrc.org/CDI/pdfs/UGCOF.pff);

Shore,R, Bodrova,E. &leong,D. (2004) Child outcome standards in pre-k programs: What are standards; Why is needed to make them work? Preschool policy matters, 5,1-10, Re- trieved au- gu- st 2,2004 from [http//nnieer.org/resou-rces/policybrief, 5pdf](http://nnieer.org/resou-rces/policybrief,5pdf);

Kagan,S. L, &Scott-Little, C(2004). Early learning standards: Changing the parlance of early childhood education? Phi delta Kappan 85(5) 388-396;

National Association for the Education of Young Children (NAEYC) Position Statement: Developmentally appropriate practice in early childhood programs serving children from birth through 8 (1996) (1997 revised edition), S. Bredecamp and C.Coople, Washington DC;

Национална програма за развој на образованието на Р.Македонија 2005-2015, Министерство за образование и наука на РМ.

Биро на развој на образование (2007), Концепција на деветгодишно основно воспитание и образование (стр.14) 2007, Скопје.

Shonkoff, J.P., & Phillips, D.A. (Eds.) (2000). From neu-rons to neighborhoods: The science of early childhood development. Washington, DC: National Academy Press.

Washington State Early Learning and Development Benchmarks: A guide to Young Children's Learning and Development: From birth to kindergarten entry, Tha State of Washington, 2005;

[http: //web.worldbank.org/](http://web.worldbank.org/) Early Child Development- Why invest in ECD;

Unicef LIFESTART, 2001, UNICEF, Early Childhood Resource Pack, Young child Survival, Growth&Development, 2004;

McCartney.K (2004) Current research on Child care effects in R.E Tremblay.R.G. Barr and

R.D.V Peters(eds), Encyclopedia on Early Child Development [on -line] (Montreal Center of Excellence for early Childhood Development; 2004: 1-5);

C. Landers, 2002, Milestones in early child development, Developmental Pediatrics

Kendel, JS (2003) Setting standards in early childhood education, The first year of school, 64-68;

Bowman, B. T, Donovan, M. S (2001) Eager to learn: Education our preschoolers. Washington, DC National Academy Press;

Neuman, S. B Copple, C & Bredekamp S (1997) Learning to read and write: Developmentally appropriate practices for young children. Washington, DC: NAEYC;

National institute of Child and Human Development (2000) Report of the national reading panel: Teaching children to read: An evidence based assessment of the scientific research literature on reading and its implication for reading instruction. Washington DC;